

A gyümölcsösök környezetkímélő növényvédelmének helyzete, eredményei és kihívásai

Napjaink fenntartható mezőgazdasági termelésének meghatározó része a fenntartható növényvédelem, amelynek célja az egészségügyi és környezeti kockázat minimalizálása, ugyanakkor a termelőkeny és jövedelmező technológiai megoldások alkalmazása. Ennek megvalósítása csakis átfogó szemléletváltással, a hatóságok, a gyártók, a forgalmazók, a felhasználók és a termékfogyasztók közös felelősségvállalásával teremthető meg. A fenntartható növényvédelem társadalmi és gazdasági háttérét vizsgálva egymással ellentétes irányú változások figyelhetők meg. Az elmúlt 25 évben a Föld népessége 50%-kal nőtt, ugyanakkor az egy főre jutó művelt területek aránya drasztikusan csökkent (1950-ben az egy főre jutó művelhető terület 0,5 ha volt, 2050-re ez várhatóan csak 0,1 ha lesz). Azaz a mezőgazdaságnak egyre kisebb területen gazdálkodva kell a mennyiségileg és minőségileg is növekvő élelmiszerigényt kielégítenie. Ez pedig csak intenzív technológiák mellett valósítható meg, azonban az emberiség jövője érdekében mindezt a lehető legkörnyezetkímélőbb módon kell végrehajtani úgy, hogy a környező (termelésbe nem vont) területek érintettsége is minimális legyen. Ez olyanfajta kihívást jelent az emberiségtől, amely megvalósítása minden korábbinál nagyobb együttműködést és felelősségvállalást igényel.

Növényvédelem helye a gyümölcsstermesztés gyakorlatában

A növényvédelem egy olyan kritikus termesztéstechnológiai elem, amely alkalmazása során egyetlen technológiai hiba is elegendő a kritikus időszakban ahhoz, hogy súlyos termésmennyiségi és -minőségi veszteség következzen be. A növényvédelem kritikusságának elsődlegességét – az egyéb technológiai elemekkel összehasonlításban – a jelentős egészségügyi és környezeti kockázata adja. Az egészségügyi kockázat egyrészt a növényvédő szer gyártóknál, forgalmazóknál és felhasználóknál, másrészt mint növényvédő szer maradék a fogyasztónál jelentkezik. Emellett a növényvédőszer gyártásból, forgalmazásból és kijuttatásából adódó környezeti kockázat (környezetterhelés) is rendkívül széleskörű lehet, érintheti a talajt, a vízforrásokat és a levegőt. Különösen igaz mindez az intenzív és/vagy nagy termelési értéket produkáló ágazatokban, mint pl. az almatermesztésben. Példaként választva egy 65 Ft/kg átlagos gyümölcsfelvásárlási árat és 40 t/ha termést produkáló ültetvényt, az éves árbevétel 2600000 Ft/ha. Évenkénti 14-25 növényvédelmi kezelést feltételezve, a növényvédelem éves költsége megközelítően 500000-1000000 Ft/ha. Ha a teljes éves ráfordítás összege megközelítően 1500000-1700000 Ft/ha, akkor a várható profit 900000-1100000 Ft/ha. Ugyanakkor egyszeri növényvédelmi kezelési hiba (pl. a ventúriás varasodás ill. az almamoly elleni védekezésben) könnyen 10-20%

gyümölcsveszteséghez vezethet. Az egyszeri növényvédelmi kezelés költsége 15000-40000 Ft/ha, viszont a termésveszteségből adódó profitveszteség 15% esetén ennek minimum 10-szerese, (6 t/ha × 65 Ft/kg) 390000 Ft/ha. Azaz a növényvédelem kritikus profitszabályozó helye miatt – különösen az intenzív és/vagy nagy termelési értéket produkáló ágazatokban – megkülönböztetett figyelemben részesül a növénytermesztés technológiai elemei között.

Termesztési és növényvédelmi rendszerek

A peszticid-használat bővülésével, új, korábban nem létező nehézségek kerültek napvilágra. Egyrészt a nem célfelületre jutó növényvédő szerek környezetünkbe jutnak és felhalmozódnak a táplálékláncban (különösen a csúcsragadozók és az ember a legveszélyeztetettebb). Másodsorban a célfelületen maradó vegyi anyagok bomlástermékeinek egy jelentős része visszamaradhat a növényi szerekben, amit fogyasztunk. Mindezen ismeretek a világ mezőgazdaságát arra ösztökélték, hogy a fenntartható gazdálkodás keretein belül minél környezetkímélőbb termesztési és növényvédelmi technológiákat alkalmazzon (1. ábra).

Napjainkra három fő termesztési/növényvédelmi rendszer alakult ki: a hagyományos (konvencionális), az integrált és az öko (bio), melyek közül az utóbbi kettőt sorolják a fenntartható, környezetkímélő termesztési rendszerekbe a világ valamennyi országában (1. ábra). A környezetkímélő technológiák kiteljesedését akadályozza azonban az, hogy alkalmazásuk költségesebb, nagyobb odafigyelést és szaktudást igényelnek, mint a hagyományos, kémiai anyagokra építő védekezési formák. Mindehhez hozzájárul az is, hogy napjainkban a termelés zömét a kémiai anyagok használata jellemzi és a hatékony biológiai védekezésre épülő komplex technológiák még hiányosak.

Az integrált növényvédelemnek számos megfogalmazása ismert. Ezek közül egy egyszerű, a gyakorlat számára is közvetlenül használható megfogalmazás az, hogy az integrált növényvédelem nem más, mint a károsítók veszélyességi küszöbérték alatt tartása a lehető legkörnyezetkímélőbb módon. Ez a megfogalmazás reprezentálja mindazokat a minimális alapelveket, amelyeket valamennyi növény integrált növényvédelmében el kell érünk. A veszélyességi küszöb az a kártételi ill. károsodási szint, amely fölött gazdaságilag is mérhető kár következik be. Azaz a veszélyességi küszöbértéket ismernünk kell ahhoz, hogy a védekezésünket időzíteni tudjuk. Viszont ha el kell kezdenünk a védekezést, akkor ezt a lehető legkörnyezetkímélőbb módon kell megtennünk. Mi ennek a feltétele? Az, hogy a károsítók elleni nem-kémiai védekezési módszereket (pl. agrotechnikai, mechanikai és fizikai, biológiai és biotechnológiai) együttesen kell alkalmaznunk. A nem-kémiai védekezési módszerek okszerű együttes alkalmazásával elérhetjük azt, hogy pl. a csökken a betegségek inokulumforrása, romlanak a kórokozó, állati kártevő életfeltételei, ugyanakkor javulnak a gazdanövény életfeltételei, sőt a gazdanövény ellenálló-képességét is tudjuk növelni. Mindez együttesen a károsítók elszaporodásának időbeli és térbeli kiteljesedését lassítja.

1. ábra: A mezőgazdasági termesztési irányzatok alapjellemezői
(Forrás: Holb, 2005a)

Egyes károsítóknál ez olyan mértékű, hogy a káresemény soha nem is éri el a veszélyességi küszöbértéket, másoknál viszont erőfeszítéseink ellenére igen. Ez utóbbi esetben a kémiai védekezéshez kell nyúlnunk. Azaz, ha a nem-kémiai védekezési módszerekkel nem sikerül a veszélyességi küszöbérték alá szorítani a károsítót, akkor használhatjuk a kémiai növényvédő szereket. Azonban nem használhatjuk akármelyik kémiai növényvédő szert, csak azokat, amelyek a szigorú humán-egészségügyi és környezetvédelmi szempontoknak megfelelnek pl. a hasznos élő szervezetek kímélik és nem halmozódnak fel (nem perzisztensek) a környezetben. Erre vonatkozó választásunkat segíti, hogy a nemzeti és nemzetközi szabályzatok az integrált termesztésben felhasználható növényvédő szer hatóanyagokat három nagy kategóriába (listába) sorolták (zöld, sárga és piros). A "zöld listás" hatóanyagok közé azok a készítmények kerültek, amelyek felhasználása környezetvédelmi és közegészségügyi szempontból a legkevésbé kifogásolható. A "sárga listás" hatóanyagok meghatározott korlátozások, megjegyzések és technológiai eljárások szerint alkalmazhatók. A "piros listás" készítmények között olyan készítmények találhatók, amelyek alkalmazása tiltott az integrált növényvédelemben; kivételes esetben súlyos növényvédelmi kár elhárítására használhatók fel, az adott készítmény engedélyezett legalacsonyabb dózisában. Azaz piros készítmény nem illetve kivételesen súlyos növényvédelmi helyzetekben eseti hatósági engedéllyel alkalmazható a hazai növényvédelmi gyakorlatban. A készítmények észszerű kiválasztásán túlmenően arra a kérdésre

is választ kell adnunk, hogy a veszélyességi küszöbértékhez igazítottan mikorra kell időzíteni a védekezéseket. Erre – az integrált növényvédelem kulcspozíciójú eleme – a növényvédelmi előrejelzés (prognosztika) adja meg a választ, aminek segítségével lehetőségünk adódik a kémiai védekezések számának racionalizálására is.

Az öko (bio) termesztési és növényvédelmi rendszerben rendelkezésre álló lehetőségek sokkal szerényebbek, mint az integrált termesztésben. Az ökotermesztés alapelve a minőségi termék-előállítás a fenntarthatóság és a környezet-megóvás maximális figyelembe vételével. Az ökogazdálkodás általános alapelvei a következőkben foglalhatók össze:

- minőségi élelmiszerek előállítása, melyek mentesek a mesterséges és egészségkárosító szermaradványoktól;
- a talaj termékenységének javítása és fenntartása;
- természetes ökológiai körfolyamatok megőrzése, megújuló erőforrások használata;
- a biológiai sokszínűség megőrzése;
- szintetikus szerek és segédanyagok, ill. genetikailag módosított élőlények és azokból származó anyagok használatának kizárása.

Bár az alapelvek nagyon hasonlóak az integrált termesztés elveivel, mégis számos területen, pl. tápanyag-gazdálkodásban és növényvédelemben sokkal szigorúbb elveket alkalmaz az ökotermesztés, mint az integrált. A tápanyag-gazdálkodásban kizárt valamennyi szintetikus tápanyagforma (pl. műtrágyák) alkalmazása, ami az integrált termesztésben megengedett. Az ökonövényvédelem kizárja valamennyi szintetikus vegyi készítmény használatát. Alapvető növényvédelmi célkitűzés a megelőzés, a rezisztens fajták használata, a növényállomány kondíciójának, egészségi állapotának fenntartása. Ennek érdekében felhasználhatunk mechanikai, fizikai, agrotechnikai, biológiai és biotechnológiai (kivéve GMO) növényvédelmi eszközöket. A kémiai lehetőségek kizárólag a természetben előforduló vegyületekre alapozhatók, pl. a növényi kórokozók esetében az elemi kén, a rézvegyületek, a vas- és a cinkszulfát. A jelentős megszorítások (pl. a szintetikus anyagok kizárása) valamint a mechanikai, fizikai, agrotechnikai, biológiai és biotechnológiai védekezés szerény hatékonysága miatt az ökonövényvédelem hatékonysága kicsi, így a károsítók tömeges felszaporodását nem képes sikeresen megfékezni, ezért a növényvédelem az ökotermesztésben az egyik legsúlyosabb, legtöbb gondot okozó termesztéstechnológiai elem (Holb, 2005).

Hazai növényvédelmi helyzet

A növényvédelem hazai gyakorlata napjainkban ambivalens. Találkozhatunk a hightech növényvédelmi gyakorlatot folytató kiváló és tőkeerős mezőgazdasági vállalkozásokkal, de nem ritka a helytelen növényvédelmi gyakorlatot folytató mezőgazdasági terület, ahol döntően a pénztelenség és/vagy a szaktudáshiány okozza a nehézségeket. Ez utóbbiak a kórokozók inokulumforrásainak felhalmozódásával, az állati kártevők és gyomok jelentékeny elszaporodásával jelentős

növényvédelmi kockázatot jelentenek a megfelelően védett termőterületek számára is.

A hazai gyakorlatban egyre növekvő arányú az integrált termesztési és növényvédelmi programokba becsatlakozó termelők száma, bár a nyugati EU országokhoz viszonyítva még mindig nagyon magas a konvencionális termelői szféra aránya. Ugyanakkor a környezetkímélő termesztésben az öko növénytermesztés területi aránya csekély, 1-1,5 % körüli.

A hazai növényvédőszer-felhasználás szerkezete évtizedek óta megfelel a legfejlettebb EU országok gyakorlatának. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy ugyanazoknak a hatóanyagoknak a használatát közel egyidőben engedélyezik az EU-ban és Magyarországon. Bizonyos szempontból a hazai növényvédelem szigorúbb és szervezettebb, mint az Európai Unió többi országainak szabályozása. Erre tipikus példa a növényvédelmi szakmérnökökre épülő növényvédelmi gyakorlat alkalmazása. Számos nyugati országban ilyen típusú képzési forma nem ismert. Emellett a növényvédő szerek forgalmazási lehetőségeit is szigorúbb rendelkezések szabályozzák, mint az unió legtöbb országában.

Kihívások a növényvédelemben

Ha a növényvédelem kihívásait kellene csokorba gyűjteni, számtalan tényezőt lehetne lajstromba venni. A teljességre azonban itt most nem vállalkozhatunk, ezért mindössze néhány olyan elemet érintünk, amely most vagy a közeljövőben is fogja éreztetni hatását a hazai, ill. az európai növényvédelmi gyakorlatban. Ezek közé sorolható pl. a stagnáló, ill. csökkenő terményárak, az időjárási szélsőségek gyakoriságának növekedése, az új növényi károsítók megjelenése és térnyerése, a fokozódó rezisztencia-veszély és a környezetkímélő növényvédelmi technológia alkalmazási nehézségei.

1) A gyümölcstermesztés növényvédelmi lehetőségeit nagymértékben befolyásolják a termesztett növény produktumainak mindenkori **értékesítési árai** illetve az adott mezőgazdasági vállalkozás piaci pozíciói. Világtendencia a mezőgazdasági és kertészeti alaptermékek árának általános stagnálása, ill. egyes esetekben/országokban csökkenése.

2) Az **időjárási körülmények** mindig meghatározó szempontját képezték a növényvédelem alkalmazástechnikai és kijuttatás időzítési vonatkozásában. Az elmúlt időszakban az időjárási szélsőségek jelentősebb termesztési és növényvédelmi nehézségeket okoztak. Példaként említhetők az enyhébb telek, a késő tavaszi fagyok, a szélsőséges csapadékeloszlás egyes évjáratokban. Ennek eredményeként egyes károsítók jelentős mértékben felszaporodnak és agresszíven jelentkeznek, míg mások a megszokottnál sokkal kisebb számban vagy egyáltalán nem jelennek meg. Ez a megszokottnál sokkal flexibilisebb, az adott ökológiai környezethez is sokkal inkább alkalmazkodó növényvédelmi technológiát igényel, ellentétben az évek során jól megszokott és bevált növényvédelmi technológiai gyakorlattal.

3) Komoly technológiai nehézségeket és termesztési költségnövekedést jelent egyes új, eddig a hazai termesztési gyakorlatban nem ismert **növényi kórokozók és állati kártevők behurcolása** és azok sikeres adaptálódása. Ezek közül az elmúlt két évtizedben példaként említhető a gyümölcsstermesztésben az almatermésűek tüzelhalása (*Erwinia amylovora*), a keleti cseresznyelégység (*Rhagoletis cingulata*), az amerikai monília (*Monilinia fructicola*). E károsítók elleni védekezés új, eddig nem ismert növényvédelmi technológiai megoldásokat kíván meg a termelőktől, és súlyosbító tényező, hogy egyes esetekben (pl. *Erwinia amylovora*) a hatékony vegyszeres védekezés lehetőségei sem adóttak.

Egyre gyakoribb jelenség, hogy egyes őshonos károsítók súlyosabb kártételével is számolnunk kell. Ennek oka lehet, hogy a környezetkímélő technológiák során alkalmazott szelektív növényvédő szerek nem gyérítik eléggé az egyébként másodlagos ill. harmadlagos károsítóként fellépő fajokat, így azok a szokottnál sokkal nagyobb számban lépnek fel és a számuk gyérítésére rendelkezésre álló környezetkímélő lehetőségek nem kielégítőek. De találkozhatunk a károsítók biológiai jellemzőinek változásával is egyes ökológiai térségekben. Az alma ventúriás varasodásánál végzett debreceni székhelyű holland-magyar kutatásaink például igazolták, hogy az ivaros áttelelési forma mellett az ivartalan áttelelési forma is szerepet kap a kórokozó életciklusában enyhébb hazai teleket követően, amely a növényvédelmi technológiában is változásokat eredményezett (pl. Holb et al., 2004, 2005a).

4) A kémiai növényvédelem térnyerésével és a kémiai anyagok rendszeres gyakori használatával a károsító populációk egyes egyedei alkalmazkodnak a kijuttatott kémiai hatóanyagokhoz és ún. **rezisztens károsító egyedek** szelektálódnak ki. A kiszelektálódott egyedek populációja a továbbiakban kis érzékenységet mutat az adott hatóanyaggal szemben, de az sem ritka, hogy az adott a hatóanyaggal már nem is lehet őket elpusztítani. Ez a tény a kémiai növényvédelmet arra kényszeríti, hogy állandóan újabb és újabb hatásmechanizmusú készítményeket jelentessen meg a védekezésben. Ez egyfajta soha véget nem érő harcot szül a károsító és a szakember között. A kémiai növényvédelem első alkalmazása óta újabb és újabb peszticid hatóanyagnál tapasztalnak jelentős vagy teljes hatáscsökkenést. A peszticid-rezisztencia megelőzésére és kivédésére sok esetben tettek kísérletet. Az eredmények mára igazolják, hogy a rezisztencia kialakulás megakadályozásához/csökkentéséhez komplex stratégiai eljárás szükséges. Különösen veszélyeztetettek a specifikus, egy hatáshelyű, felszívódó peszticidek. Általánosan a következő stratégiák javasolhatók a peszticid-rezisztencia elkerülésére.

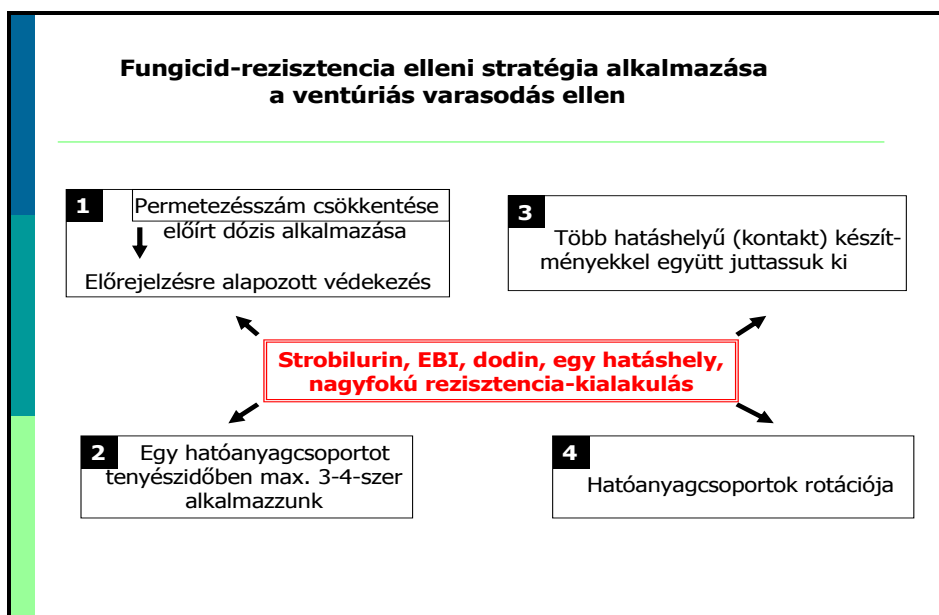
- A szelekciós nyomást ne növeljük. Minél kevesebbet permetezzünk. Ne csak kémiai eljárásokat alkalmazzunk a károsító elleni védekezésben.
- A készítmények túl-, ill. alul-dozírozását kerüljük.
- Kerüljük azonos hatóanyagcsoport gyakori és egyoldalú alkalmazását.
- A hatóanyagcsoportok rotációszerű alkalmazásánál vegyük figyelembe, hogy olyan hatóanyagcsoportokat is alkalmazzunk, amelyek több hatáshelyűek.

Az eredményes rezisztencia-ellenes stratégia megoldáshoz több szakmai szervezetet is életre hívtak, amelyeket főbb peszticid-csoportonként alkottak

meg (pl. fungicidekre a FRAC = Fungicide Resistance Action Committee, inszekticidekre az IRAC = Insecticide Resistance Action Committee, a herbicidekre a HRAC = Herbicide Resistance Action Committee). Ezek a szakmai szervezetek az előbbi általános szabályozáson túl specifikusan károsítókra adják javaslataikat és pl. maximálják egyes hatóanyagcsoportok kijuttatását a tenyészidőben.

Számos esetben a peszticid-rezisztencia ellenes stratégiák betartása önmagában nem elegendő ahhoz, hogy egy hatóanyagcsoportot meg tudjunk védeni a rezisztencia kialakulásától. Erre eklatáns példa az almatermesztésben a ventúriás varasodás elleni kémiai védekezésben alkalmazott rezisztencia-ellenes stratégia gyakorlata (2. ábra). A kórokozó elleni védekezésben használható hatékony hatóanyagcsoportok döntő többsége maximum 4-szer használható a tenyészidőben a FRAC szabályozása szerint. Viszont csapadékos évjáratban fogékony almafajtán a termelő rendelkezésre álló hatóanyagcsoportok FRAC szabály szerinti használata mellett nincs módja annyiszor permetezni, ahányszor azt a kórokozó fertőzési jellemzői megkívánák. Ez egyértelműen kórokozóval szembeni rezisztencia-kialakulását segíti elő egyes hatóanyagcsoportoknál (pl. EBI fungicidek, strobilurinok).

A peszticid-rezisztencia kialakulását eredményezi az EU „cut of criteria” szabályozásában fellelhető növényvédő szer visszavonási rendszer is, hiszen szűkül a választható hatóanyagok köre, ezzel a termelő kényszerpályára kerül, és még többször fogja használni az azonos hatóanyagokat a tenyészidőben, mint a jelenlegi jogi szabályozás mellett. Ezzel a termelőknek ajánlott eddigi **rezisztencia**-ellenes stratégia megvalósíthatatlanná válhat, és egyértelműen fokozódik a rezisztencia veszély.

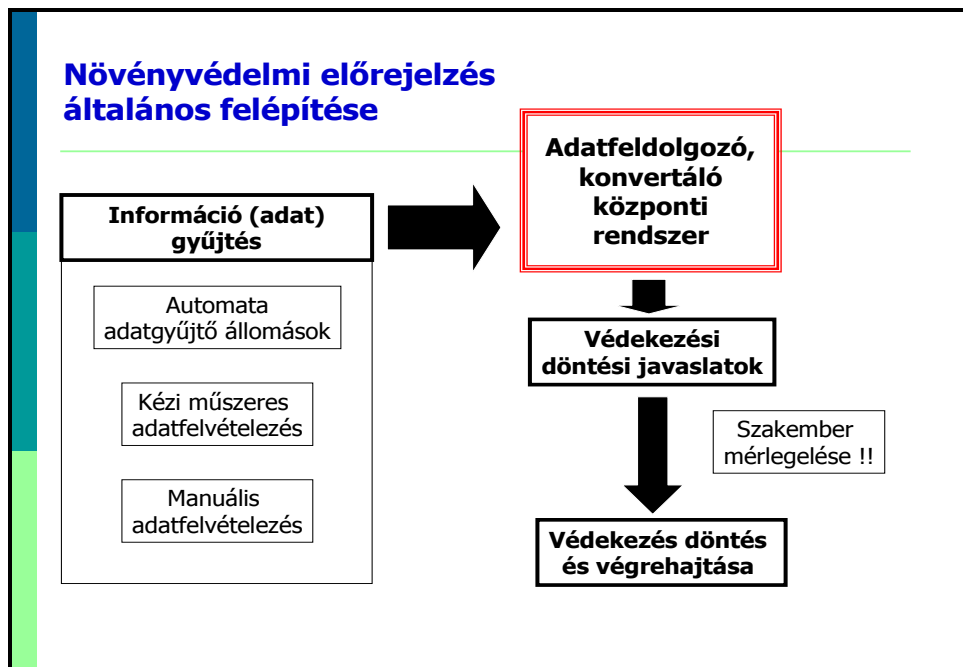
2. ábra: A FRAC (Fungicide Resistance Action Committee) rezisztencia ellenes stratégia alkalmazása az alma ventúriás varasodás ellen (Forrás: Holb, 2002)

5) A **környezetkímélő termesztés és növényvédelem** sikeres alkalmazása az előbbieken felvázolt peszticid-rezisztencia elleni stratégia nehézségeire is gyógyírt jelenthetne, amellet hogy a vegyszeres növényvédelem egyéb környezet-terhelési és humán-egészségügyi vonatkozásaiban is döntő szerepet játszik.

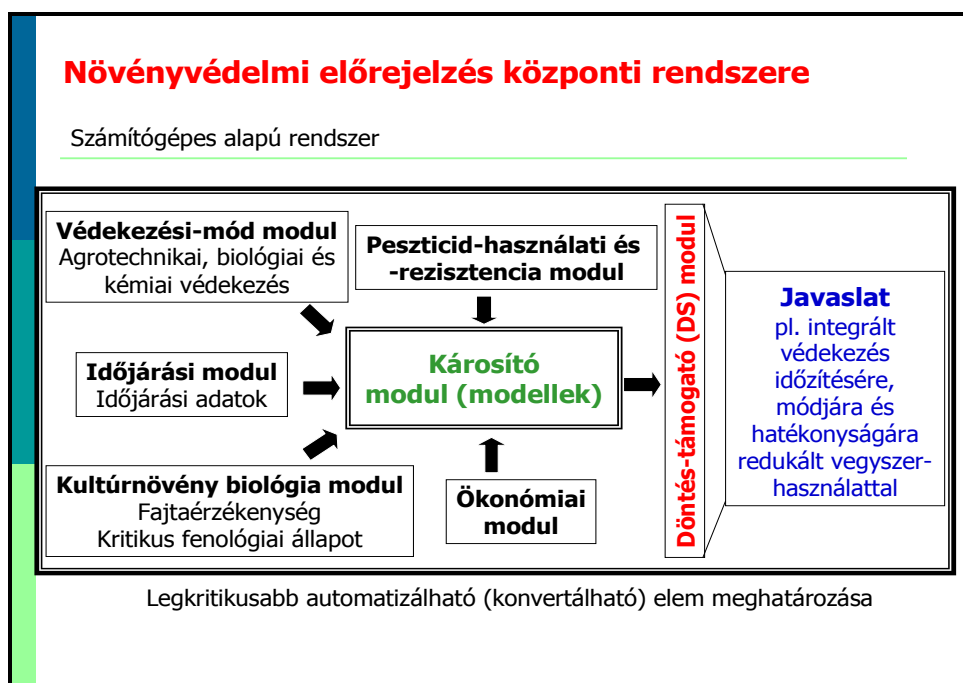
A fentiekben vázolt integrált és ökotermesztési különbségek is igazolják, hogy a rendelkezésére álló környezetkímélő – de főként öko – termesztési módszerek hatékonysága kicsi, és különösen a növényvédelemben súlyos a helyzet, ahol az ökonövényvédelmi lehetőségek nem, vagy csak nehezen tudnak versenyezni a hatékony, konvencionális kémiai módszerekkel (pl. Holb 2005ab, 2008).

Az integrált termesztési rendszerben engedélyezett hatékony kémiai növényvédő szerek száma szerény, amelyet súlyosbít az utóbbi időszak készítmény visszavonásai is. A kémiai védekezést helyettesítő növényvédelmi módszerek alkalmazása korlátozott, amely döntően azok kis biológiai hatékonyságára vagy a módszerek költségességére vezethető vissza. Az integrált termesztésben a kémiai védekezés hatékonyságát szolgáló prognosztika kulcsszerepet játszik az integrált növényvédelem sikerében, azonban a precíz előrejelzésre épített növényvédelmi gyakorlat csak kevés hazai kertészeti vállalkozásban lelhető fel. Napjaink növényvédelmi előrejelzése már elektronikus szenzorokhoz és számítógépes adatfeldolgozási rendszerekhez kapcsolódik. Ennek pozitív jelei láthatók a hazai élenjáró termesztői gyakorlatban is, de a jelenlegi nyugat-európai kutatói és termelői gyakorlatot ezen a téren nem ériük el. Nyugat-Európában ún. növényvédelmi előrejelzési rendszerek működnek (3. ábra), amelyek központi része több alegységből, modulokból épül fel (4. ábra). A modulok „lelke” alkalmazott matematikai modelleket és algoritmusokat tartalmaz, természetesen biológiai információkra, szenzorok detektálásaira és adatfelvételezésekre alapozottan. A modulok akkor működnek jól, ha ezek az alapinformációk kellőképpen precízek. Debrecenben végzett kutatómunkánk során a nyugat-európai növényvédelmi előrejelzési rendszereket fejlesztettük tovább a gyümölcsstermesztésben, egyrészt több feltáratlan biológiai alapinformáció beillesztésével, másrészt a modulok környezetkímélő rendszerekre – pl. ökotermesztési feltételekre – történő specializációjával (pl. Holb et al., 2005b; 2011; Holb 2009).

Az ökotermesztésben a növényvédelem számos nehézséggel küzd. Legsúlyosabb problémát az jelenti, hogy a legjelentősebb kórokozók és állati ártevők ellen nincs megfelelően hatékony készítmény ill. védekezési módszer. Például a növénykórokozó gombák elleni védekezés döntően a kis biológiai hatékonyságú kén- és rézkészítményekre alapozódik. Ráadásul az elmúlt években a réz által okozott környezeti terhelés miatt, a rézkészítmények számos nyugat-európai országban visszavonásra kerültek, vagy használatukat jelentősen korlátozzák. A rézkészítmények európai ökotermesztésben történő helyettesítését a debreceni székhelyű EU-s kutatási eredményeink tették lehetővé (pl. Holb és Heijne, 2001; Holb et al., 2003, Holb és Schnabel, 2005).

3. ábra: A növényvédelmi előrejelzés általános felépítése (Forrás: Holb, 2005a)

4. ábra: A növényvédelmi előrejelzés központi (modulokból felépülő) rendszere (Forrás: Holb, 2005a)

Az állati kártevők elleni ökonövényvédelemben sem kedvezőbb a helyzet, ahol néhány kiváló biológiai preparátum jelenti a védekezés alapját, azonban ezek hatékonysága jelentősen alulmarad a hagyományos rovarölő szerekhez képest. Jelenlegi ökonövényvédelmi lehetőségek még rendkívüli termelői kockázatot jelentenek, így az ökotermesztés csak jelentős fejlesztést követően lehet olyan széleskörű termesztési koncepció, amelyre oly módon lehet az élelmiszer-ellátást építeni, mint napjainkban az integrált termesztés produktumaira.

Pozitív irányultságot jelent a környezetkímélő növényvédelemben az, hogy az elmúlt évek kutatási eredményeink kapcsán is egyre több és egyre hatékonyabb nem-kémiai növényvédelmi módszer lát napvilágot pl. a gyümölcsstermesztésben (pl. Holb, 2005b, 2006, 2013; Holb et al., 2014, Holb és Scherm, 2007). A hagyományosan kémiai növényvédelemre alapozott mamutvállalatok is a környezetkímélő növényvédő szerek gyártása felé fordulnak és egyre nagyobb arányú a biológiai preparátumok gyártása is.

Mindenképpen kiemelendő, hogy az elmúlt évtizedekben a sejt és molekuláris szintű biológiai kutatások valamint a kémiai analitikai kutatások számos eredménye sikeresen beépült, sőt esszenciális részévé vált, a környezetkímélő növényvédelmi gyakorlatnak. Ennek kiváló példái i) a károsítókra ellenálló/toleráns növényfajták mind nagyobb száma, vagy ii) egyes rovarcsoportok elleni védekezésben használt feromonok széleskörű elterjedése, mint pl. előrejelző csapdák a növényvédelmi prognosztikában, és mint pl. légtértelítési technika a védekezésben.

Jövőbeni kilátások

A kutatásban egyre inkább a sejt és molekuláris biológiai szintű növényvédelmi kutatások térnyerése tapasztalható és az alaptudományokkal való szorosabb összekapcsolódás a jellemző. A világ növényvédelmi vonatkozású intézeteiben (egyetemek, kutatóhelyek) két fő irányt fogalmaznak meg: az egyik a termelői problémák közvetlen megoldására irányuló rövid- és középtávú alkalmazott kutatások, a másik az inkább elméleti kérdések megoldására irányuló hosszabbtávú alapkutatási szintű kutatás, ahol a munkahipotézis megoldásában a károsító szervezet/gazdanövény/környezet kapcsolatának alapkérdései merülnek fel és sok esetben a vizsgált károsító szervezet leginkább biológiai modellszerzetként van jelen a kutatásban.

A számos ökológiai, gazdasági és társadalmi kihívás miatt, a gyakorlati növényvédelem sokkal erőteljesebb szakmai kreativitást fog igényelni a jövőben, és sokkal inkább el kell majd szakadnia a vegyszeres növényvédelmi koncepciótól. Sokkal több nem-kémiai védekezési lehetőséggel és az egyéb termesztéstechnológiai elemek hatékonyabb kihasználásával kell majd a növényvédelmi technológiák kidolgozásánál gondolkodnunk. Nagyon fontos szerepet fog kapni az adott ökológiai mikrokörnyezetre adaptált növényvédelmi módszerek/ lehetőségek kihasználása. Egyre inkább egy komplexitásában tért nyelő környezetóvó növényvédelemé a jövő, amely a technikai-technológiai újdonságok messzemenő kihasználására kell, hogy felépüljön. Számolni kell a nem-kémiai eszközökre

építő növényvédelem térnyerésével, valamint a precíziós előrejelző és döntéstámogató rendszerek elterjedésével, de fontosabb szerepet fog kapni a jövőben a növényvédő szerek rezisztencia monitoringja is, melyek kutatási és fejlesztési bázisait debreceni kutatási programjainkban a jövőben is képviseltetjük.

Hosszú távú, megbízható növényvédelmi jövőképet a jelenlegi termesztési és gazdasági helyzetben különösen kritikus megfogalmazni. A hosszú távú trend azonban az, hogy a növényvédelem továbbra is a fenntartható gazdálkodási modellt kell, hogy kövesse. Ez az elkövetkező időszakban is a kémiai eredetű szintetikus peszticidek fokozatos visszaszorulását és a nem-kémiai növényvédelmi eszközök fokozatos térnyerését kell, hogy eredményezze.

Irodalom

- Holb I (szerk.) Az alma ventúriás varasodása. Budapest: Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, pp. 144. (2002)
- Holb I (szerk.) A gyümölcsösök és a szőlő ökológiai növényvédelme. Budapest: Mezőgazda Kiadó, pp. 343. (2005a)
- Holb IJ Effect of pruning on apple scab in organic apple production. PLANT DISEASE 89: 611-618 (2005b)
- Holb IJ Effect of six sanitation treatments on leaf litter density, ascospore production of *Venturia inaequalis* and scab incidence in integrated and organic apple orchards. EUROPEAN JOURNAL OF PLANT PATHOLOGY 115 (3): 293-307 (2006)
- Holb IJ Timing of first and last sprays against apple scab combined with leaf removal and pruning in organic apple production. CROP PROTECTION 27: 814-822 (2008)
- Holb IJ Fungal disease management in environmentally friendly apple production. A review ADV SUSTAIN AGRIC 2: 219-293 (2009)
- Holb I J, Effect of sanitation treatments on leaf litter density and leaf spot incidence in integrated and organic sour cherry orchards. PLANT DISEASE 97: 891-896. (2013)
- Holb IJ, Balla B, Abonyi F, Fazekas M, Lakatos P, Gall J M Development and evaluation of a model for management of brown rot in organic apple orchards. EUROPEAN JOURNAL OF PLANT PATHOLOGY 129: 469-483. (2011)
- Holb IJ, de Jong PF, Heijne B Efficacy and phytotoxicity of lime sulphur in organic apple production. ANNALS OF APPLIED BIOLOGY 142: 225-233. (2003)
- Holb IJ, Heijne B Evaluating primary scab control in organic apple production. GARTENBAUWISSENSCHAFT 66: 254-261. (2001)
- Holb IJ, Heijne B, Jeger MJ Overwintering of conidia of *Venturia inaequalis* and the contribution to early epidemics of apple scab. PLANT DISEASE 88: 751-757. (2004)

- Holb IJ, Heijne B, Jeger MJ The widespread occurrence of overwintered conidial inoculum of *Venturia inaequalis* on shoots and buds in organic and integrated apple orchards across the Netherlands. *EUROPEAN JOURNAL OF PLANT PATHOLOGY* 111: 157-168. (2005a)
- Holb IJ, Heijne B, Withagen JCM, Gáll JM, Jeger MJ Analysis of summer epidemic progress of apple scab in different apple production systems in the Netherlands and Hungary. *PHYTOPATHOLOGY* 95: 1001-1020. (2005b)
- Holb IJ, Scherm H Temporal dynamics of brown rot in different apple management systems and importance of dropped fruit for disease development. *PHYTOPATHOLOGY* 97: pp. 1104-1111. (2007)
- Holb IJ, Schnabel G Comparison of fungicide treatments combined with sanitation practices on brown rot blossom blight incidence, phytotoxicity, and yield for organic sour cherry production. *PLANT DISEASE* 89: 1164-1170. (2005)
- Holb IJ, Vasileiadis VP, Vámos A Effect of sanitation treatment and cultivar on saprophytic development of *Blumeriella jaapii* in integrated and organic sour cherry orchards. *AUSTRALASIAN PLANT PATHOLOGY* 43:439-446. (2014)

Járványok a sajtó tükrében Az utolsó nagy kolerajárvány Kolozsvárott (1873. június–szeptember)

A 19. században Európa lakossága gyors növekedésnek indult. Magyarországon a népességnövekedés Nyugat-Európához képest közel egy évszázados késéssel következett be. A leglátványosabb emelkedés a 19. század közepe és az első világháború között figyelhető meg, amikor a lakosság az 1850 körüli 13,2 millióról 1910-ben 20,9 millióra nőtt. Az emelkedés azonban nem volt töretlen. A gyarapodás ívét az 1870-es években rendkívül alacsony növekedési szakasz törte meg. Magyarozatát abban találhatjuk, hogy – mint ahogyan az a korábbi évszázadokban többször is bekövetkezett – a népességnövekedést egy-egy időnként fellépő demográfiai katasztrófa (éhínség, háború, járvány) vetette vissza.

A 19. században a járványok közül leginkább a kolera szedte az áldozatait, ami – a középkor rendkívül pusztító pestisjárványait felváltva – járta be a világot, nem kímélve Magyarországot sem. A betegség 1831 és 1893 között öt nagyobb és több kisebb szakaszban jelentkezett (1831, 1848–1849, 1854–1855, 1865–1866, 1872–1874, 1893). A visszatérő járványok áldozatainak száma megközelítette az egymilliót, pusztításaik mértékét pedig gyakran súlyosbították a rossz termésből adódó éhínségek okozta betegségek.

A járvány megállításában a higiéniai viszonyok némi javulásának volt jelentős szerepe. Hazánkban az első közegészségügyi törvény 1876-ban lépett életbe. A 19. század végére a járvány ezen intézkedéseknek köszönhetően megszűnt, és bár 1892–1893-ban újra megjelent, már nem vezetett újabb katasztrófához (ekkor ötezer áldozatot követelt).

Az utolsó nagy kolerajárvány 1872. szeptember 14-én ütötte fel a fejét az országban, és kisebb-nagyobb rohamokkal 1873. október végéig tombolt. Kolozsvárott 1873. június 20-án jelent meg és 1873. szeptember 6-án szűnt meg hivatalosan (miután három hónapig pusztított). A városi tanács ekkoriban hozott határozatai dokumentálták az eseményeket, hivatalos formában tájékoztatva a járvány lefolyása alatt foganatosított intézkedésekről. Ezen intézkedések falragaszokon, valamint a sajtóban megjelentetve hívták fel a lakosság figyelmét a veszélyre.

A kutatás tárgya

Rövid bemutatómban nem elsősorban a városi tanács azon intézkedéseiről kívánok szólni, amelyeket a járvány megfékezése céljából foganatosítottak. Azt sze-

rettem volna vizsgálni, hogy hogyan szerepelt egy ilyen súlyos veszély és a bekövetkező demográfiai katasztrófa egy újkori erdélyi sajtókiadványban, amely kötelességének tartotta, hogy örködjön a közhangulat alakulása felett. Nem töreksem teljességre sem. A korabeli kolozsvári sajtót a Magyar Polgár politikai napilapon keresztül mutatom be, amely rendszeresen cikkezett a kolera állásáról. Miután más, ebből az évtizedből származó forrást nem találtam, a következőkben kizárólag ezen forrásra hagyatkozom (Magyar Polgár. Politikai Napilap, VI. évfolyam, 213. szám, 1872. szeptember 18 – VII. évfolyam, 286. szám, 1873. december 14).

A sajtó megjelenése óta fontos szerepet tölt be az élet minden területén, és ez nem volt másképpen a 19. századi Erdélyben, így Kolozsvárott sem. Tájékoztató (ami különösen fontos a járványok esetében), formálja a közvéleményt és a közhangulatot, és közvetíti azt az utókornak, illetve nem utolsósorban szórakoztat is. Amikor egy jól ismert ellenséggel kell újra és újra megküzdeni, az ember azt gondolná, hogy vasszigor és rettegés uralkodik a városban, és egy sajtóorgánium sem tehet egyebet, minthogy ezt a komor hangulatot tükrözi vissza, miközben nyugalomra inti a lakosságot. Az emberi természet azonban hajlamos arra, hogy félvállról vegyen nagyon is komoly dolgokat, és csípős humorral leplezze félelmét vagy éppen konkrét személyek, illetve hivatalos közegek iránti ellenszenvét a legnehezebb időkben is. Ezért a sajtó sem írhat pusztán aggodalmat tükröző arcokról, amelyeknek gazdái halálra váltan járnak-kelnek az utcákon. Mindezen reakciókra számos példával volt szerencsém találkozni a poros lapokat böngészve, és ezáltal egy sokkal realitásosabb, emberközelibb képet kaptam a közállapotokról (természetesen csupán annyiban, amennyiben egy napilap hitelessége ezt garantálhatja). A sajtó teljesítette a kötelességét, és rendszeresen, napról napra közölte a járvány állásáról szóló híreket, de legalább akkora hangsúlyt fektetett a közhangulat visszatükrözésére és a lakosság megnyugtására. Igyekezett jó tanácsokkal ellátni az embereket, számos gyógymódot és orvosságot ajánlott, de mindenekelőtt a józan észhez szólt. Szándékát maradéktalanul meg is valósította, hiszen a városban nem tört ki pánik. Az óvintézkedések következtében viszonylag kevés megbetegedés történt, bár ezeknek a fele halállal végződött. A kolera megjelenése és megszűnte közötti néhány hónapos időszakban a napilap cikkeinek rövid hírei pontosan tükrözték a város lakosságának általános reakcióit. Vegyük hát közelebbről is szemügyre, hogyan próbálták megnyugtani az olvasókat a napilap szerkesztői a járvány alakulásáról szóló hivatalos információk közlésével párhuzamosan, miközben általános a félelem az utcákon.

A közhangulat a kolozsvári sajtó tükrében

A kolera kolozsvári megjelenése a következőképpen szerepel a kolozsvári sajtóban (1873. június 20.): „*A cholera, e félve várt közellenség nálunk is megjelent, s tegnap estétől ma délig három choleraeset van hivatalosan constatírozva. A réműletre azonban nincs ok, mely különben sem segítene senki baján, s van egy univerzális gyógymód, melyet a józan ész tanácsol minden értelmes embernek, mely abból áll: kiki éljen mértékletesen, s semmi szín alatt életmódját ne változ-*

tassa, óvakodjék a meghűléstől, s lakását, udvarát tartsa tisztán. Ha mindenek után mégis baj érné, forduljon a lehetőleg gyorsabban orvosi segélyhez. A cholera csak akkor veszélyes, ha rögtön nem veszik elejét. Nálunk nem lépett fel rohamosan, könnyen legyőzhető, csak mindenki tegye meg a maga és mások iránti kötelességét egészségi szempontból... A városi hatóság, élén a városi főispánnal, úgy halljuk, lelkiismeretesen intézkedtek a legszükségesebbekről.” Ebből a néhány mondatból kiolvasható a javasolt és elvárt magatartás, amellyel állást lehetett foglalni a kialakuló járvánnyal szemben, amely valóban jóval később jelentkezett itt, mint az ország más területein, és ezért sem válhatott rohamossá, illetve követelt jóval kevesebb áldozatot.

A járványt hivatalosan június 24-én jelentették be: *„A cholera [...] járvánnyá fejlődött és jelenleg nálunk cholera-járvány uralkodik.”* Ugyanebben a lapszámban tettek közzé a városi tanács intézkedései:

„A városi tanács tehát kiürítettén és kitisztítottván a dolgozóházat, azt az országos Karolina-kórház rendelkezése alá bocsátotta, amely is azt kellően berendezvén és felszerelvén, cholera-kórházzá alakította át, és a cholera-betegeket minden percben elfogadja, gyógyítja és minden szükségletekkel ellátja.

A városi képviselőtestület pedig a városi orvosok számát felszaporította, és az ürességben levő alorvosi állomásra 3 orvost helyettesített, – tehát városi alorvosok: Bartha János, dr. Salamon József, Mihály László és Jakab István urak; a choleraügyek vezetését a cholera – bizottmányra bízta.

Ezen bizottmány tehát működését a mai napig megkezdette és figyelmeztet mindenkit: hogy a cholera ragályos, csak ragály által hurcoltatik be, ragály által terjed és csak ennek elenyésztése által szűnik meg; és

hogy a ragály fertőtlenítés által erejét veszti és el is enyészik;

minélfogva a cholera-bizottmány a fertőtlenítések felügyeletét magának tartja fenn és annak eszközöltetése iránt a városi főkapitányságnál rendezkedett; (...)

A cholera állásáról naponta hivatalos és hiteles jelentések fognak készülni és azok a városházán ki lesznek függesztve.”

Ezen a téren vállalt részt a Magyar Polgár, kijelentvén: *„a lap szerkesztője minden napról pontos kimutatást tud közölni, hivatalos adatok nyomán”,* illetve, *hogy „nem fogják eltíkolni a valós tényállást, bármi legyen is az”* (június 22). A rendelet önmagáért beszélt, az intézkedések világosak és pontosak voltak, és a végkifejletet tekintve eredményesek is. A deszinficiálás, azaz fertőtlenítés hivatalos úton is elfogadtatott a városi képviselőtestület június 21-i, szombati gyűlésén. Ugyanebben a lapszámban csipkelődve kijelentik, nyomatékosítva az előljárók felelősségét: *„Ha gyors, határozott intézkedéseket lehetett tenni akkor, midőn a marhavész kiütött, ha költség és fáradtság nem kíméltetett akkor, – azt hisszük ma százszoros ok van reá, hogy ne sajnáljuk a fáradtságot, s ne kezdjük a gazdálkodást a gyufánál. Ha a város előljáró közönsége megtett mindent, ami hatalma és módjában állott, akkor nyugodtan várhatja jövőjét, – a többi aztán már a sors kezében van.”*

Az egészségügyi bizottság figyelmeztető felhívásának közzététele után, a járvány megjelenését követő negyedik napon már reklámozzák a legjobb cholera elleni gyógyszert, amelynek neve a járvány megszűnéséig minden lapszámban emlékezteti az olvasót arra, hogy van mód a védekezésre: *„Cholera-*

cseppek (Osztogatja Jónás)”. A közhangulatról ugyanakkor az első napokban a következőket közlik: „Minden ember bátornak mutatja magát, de azért minden ember fél, minden ember kacagja a más óvatosságát, de azért magának is Barra-féle cseppekkel van telve mind a két zsebe. Reggeltől estig egymást rémítgetik az emberek, s az általános vita-tárgy a cholera. Mindenkinek van valami kitűnő szere, melyet ajánl, s száz eseteket hoz fel, melyekben csodát művelt, – de azért bizony mégsem ismernek az emberek egyetlenben egy szert sem, mely biztosan segítene.”

Egy nap múlva, június 25-én a lap említést tesz a különböző információterjesztő eszközökről, így például a városban mindenfelé kiragasztott hirdetényekről: „Az egészségügyi bizottmány közelebbről falragaszokban hirdeti, hogy micsoda utakon és módokon oltalmazza az ember magát a cholerajárványtól. A jótanácsok között a többek között ott van, hogy igyekezzék az ember mindig derült hangulatban lenni, s a gondot, töprenkedést kerülje. A tegnap a középutcza szögletén egy csomó külvárosi atyafinak olvassa ezt a hirdetést egy városi polgár. Amint a fennírt jó tanácsokhoz érkezik, azt mondja az egyik hallgató: Mindig mondtam én az annyokomnak, hogy kell abban valaminek lenni, hogy nyakra-főre küldik ki az adóexecutiót, – hát most látom, hogy ehhez a cholerahoz egészségi szempontból egy kis jókedvet akar csinálni a kormány!” A politika és a politikusok rovására elejtett kijelentésekben láthatóan nem volt hiány. Ekkor 56 megbetegedés volt bejelentve a városban, és a következő napi beszámoló egy cinizmussal teli viccet közöl, amely a túlzott óvatosságot volt hivatva kifigurázni:

„A mi orvosaink sem penészednek meg a napokban. Amint valakinek egyet korog a gyomra, futtat doktor után. A doktor aztán jön lóhalálában, – ezalatt a megszeppent beteg igen természetes úton megszabadul attól, ami gyomrába a korgást előidézte, s mire az egész nap jobbra-balra futkározott doktor belép, a beteget már fokhagymás peccsenye s veresbor mellett kapja.

– No hát mi a baj?

– Jöjjen kedves doktor, üljen ide mellém, s segítsen ezt a kis orvosságot bevenni. Nem esik nekem jól csak így szólóba!”

Június 29-én olvasható egy sokatmondó vicc a napilapban, amely sajnos gyakran nem csak a közemberek, de a hivatalos személyek hozzá nem értéséről is tanulságot tesz:

„A kapuba egy három esztendő kisleány játszik a kutyával. Egyszer csak elibe toppan egy bizalmi férfiú, ki a végett küldetett ki a szakértő egészségügyi bizottság által, hogy nézze meg vajon az egyes telkek tiszta állapotban vannak – e?

B. f. : Hogy hívnak kisleány?

K. l. : (dadogva): Bi ... bi ... bi ... Birike.

B. f. : Hát apád végrehajtotta-é a desinficiálást?

A három esztendő kisleány megijed és elkezd sírni.

B. f. : (a tizedeshez) : A gyerek nem tud elég kimerítő választ adni. Mit gondol, megtörtént itt a desinficiálás?

Tizedes: Hát az mit tesz kérem?

B. f. (magában): Az volna csak az ember, aki nekem is megmagyarázná (fent, most már hangosan): Itt azt hiszem, minden rendben lesz, – mennyünk tovább!

(A kapu elől tovább mennek, s a jegyzőkönyvbe bejegyeztetik, hogy az illető háznál minden rendben találtatott)."

Július 2-án egy újabb cikk szerint *„az eddigi tapasztalás azt bizonyítja, hogy a cholera azok sorából szedi áldozatait túlnyomó részben, kik rendetlen életet élnek és rosszul táplálkoznak. Az éjjelkezés, dorbézolás által a test kimerítése, legbiztosabb módja annak, hogy valakit a legrövidebb idő alatt a gyékéneken a háttára fektessenek. A rendőrség helyesen teszi hát, ha – különösen szombaton és vasárnap esténként felügyeltet a nyilvános helyekre is. E két nap rendszeren a legtöbb beteget szolgáltatja a kórházunknak.”* Ugyanitt hívják fel – a lakosság panaszainak nyomán – az ilyen jellegű ügyekben eljárók figyelmét a járvánnyal járó kellemetlenségek egyikére: *„Figyelmeztetjük a rendőrséget a szükségszékek kihordásánál alkalmazott, légmentesnek keresztelt kocsikra. Ezekkel fényes nappal a belváros legnépesebb utcáinak levegőjét annyira inficiálják, hogy a döglétes szag elől a járókelők futni kénytelenek. Azt hisszük, az egészségügyi bizottság figyelmének ki kellene erre is terjeszkedni.”*

Kolozsvárott a napi hírek szerint július 9-re a járvány veszített rohamosságából, Kolozs megyében azonban aggasztó méreteket öltött. A panaszok és az élces megjegyzések azonban továbbra sem maradtak el, főleg a város elhanyagolt tisztítása miatt. Panaszolták *„a London és Párizs utcákon végigvonuló nagy csatorna bűzhődtségét, mely szén utcából jöve a sétatér utcában végződik”*, illetve az Óvár és Belső–Monostor mellékutcainak elhanyagoltságát. A panaszok másik fele egy későbbi, július 25-i cikkben kérés alakult. A város lakossága a cholera-bizottsághoz fordulva a halotti harangozások betiltását kérte, tekintettel a sok betegre, akik rossz néven vették a késő estig való harangozást. A lakosság általános aggodalmát pedig még tetézték azok a rémhírek, amelyeket rendszeres időközönként mindenfelé terjesztettek, és amelyeket a napilap rendre megcáfolt, pl. hogy egyes helyeken a pestis is kiütött, vagy, hogy az egyetemet és az iskolákat bezárták, és nem lesz tanítás. Tény, hogy az egyetemen is volt egy megbetegedés még június hónapban, és, hogy az iskolák, illetve a városi polgári iskola tanévének megkezdése kitolódott szeptember 22-re, de ezen intézmények „szétbocsátása” még nem volt indokolt. A cikk szerkesztője a kedélyeket lecsillapítandó, azt tette hozzá, hogy *„szolgáljon ez megnyugtatóul azoknak, kiknek különben sincs sok bátorságuk a járványokkal szemben.”*

Július 19-én azonban ismét a járvány megújulásáról olvashattak a város lakosai: *„A cholera a két utóbbi napon újult erővel dühöng nálunk, különösen a külvárosban. A mai hivatalos kimutatás egy nap alatt 35 betegülést és 14 halálesetet mutat, tegnap 36 beteg és 19 haláleset volt.”* Pár sorral odébb egy általános panasz következik, amely szerint *„a város által kijelölt choleraorvosok nem elegendők, s tegnap és tegnapelőtt igen sokszor történt meg az az eset, hogy a betegekhez órákon keresztül nem volt ki elmenjen. E bajon sürgetően segítsen az egészségügyi bizottság, a városi képviselő e tekintetben teljes felhatalmazással látta el.”* Ugyanakkor figyelmeztetik külvárosi polgártársaikat, hogy *„e forró napokban mezei munka közben ne igyák a faedényekbe megmelegedett vizet, s nedves helyre ne fekiüdjenek pihenni. Ez kétszeresen veszedelmes ilyenkor. Sokkal egészségesebb jó tiszta borral vegyíteni az italt, igaz hogy költségbe kerül, de az egészség legföltettebb kincse mindenkinek. A járvány legnagyobb pusztítást*

éppen a mezőn foglalkoztatottak közt csinált, kik elfáradva, felmelegedve, kövér zsíros táplálék mellett rossz vízzel éltek. Nincsen ok a megijedésre, de az okos ember óvja magát ilyenkor.”

Július 22-én – mivel a megbetegedések száma az eddigiek felére csökkent, és a halálozások aránya eddig sem volt olyan ijesztő – a napilapban ismét a megelőző napokban megdöbbentő mérveket öltött járvány csöndesedéséről írtak. Augusztus 5-én pedig már *„örömmel tapasztalni, hogy a főváros lakossága, akárcsak Kolozsváré, nem fél a cholérától, nevetnek, mulatnak. Okosan teszik.”*

Augusztus 6-án közzé tétetett egy cikk, amely a betegségtől való félelem alaptalanságára hívta fel a figyelmet, mivel *hajlandóság szükséges ahhoz, hogy valaki choléraba essék.* A hajlandóságnak pedig helyi, időbeli és egyéni feltételei vannak, tehát: a helyiség terjeszti a fertőző anyagot, a betegség hatásköre csak egy fél évre korlátozódik és az emberek 95%-át nem érinti a betegség, tehát a lakosság csupán 5% -a betegszik meg rendszeren, és pedig azok, akik rendetlen életet élnek és rosszul táplálkoznak, vagy pedig sokat dorbézolnak (mindenképp a szegény emberek, az alsó néposztály). A fertőzés veszélyét csökkenteni lehet, és kell is rendes táplálkozással, ruházkodással, a lakás helyiségeinek kiszellőztetésével és a bőr ápolásával. Augusztus 9-én a járvány csöndesedéséről érkeztek újabb hírek, legalábbis ami Kolozsvárt illeti.

Az augusztus 7-i lapszámban olvasható *„Kolozs vármegye alispáni helyettese Gyarmathy Miklós a megye papjaihoz intézett körlevele: az alsóbb néposztály (a legtöbb áldozatot adó) nem fogadja el a járványorvosok tanácsait és gyógyszereit, hanem inkább babonához és kuruzsláshoz fordul. Arra kéri a lelkész urakat, hogy ünnep és vasárnapi isteni tiszteletek alkalmával világosítsák fel a népet, hogy: „1) a cholera nem terjed érintkezés folytán, emberről emberre (sokan félnek ápolni családtagjaikat); 2) a legtöbb esetben a kór kiütését 2–3 napi hasmenés előzte meg, amit a betegek eltitkoltak; 3) a betegek vegyék igénybe a járványorvosok segítségét; 4) a tisztaság, a szellőztetés fontossága, mellőzni a romlott húst és gyümölcsöt.”* Ugyanitt olvasható a fentebb elmondottakkal szoros összefüggésben: *„A cholera-járvány ismét erőre kapott. A baj legfőbb oka a rossz ivóvizek. Aki teheti, óvakodjék a rossz ivóvíztől, rossz tápláléktól, meghűléstől.”*

Augusztus 22-én közlik, hogy *„az egyetemet a rendes időben meg fogják nyitni, miután a cholera-járvány Kolozsvárt teljesen szűnőfélben van. Bár ugyanezt követnék a többi tanodák is. Az ifjúságot nem szabad bátortalanná tenni.”* Szeptember 13-án pedig valóban megnyílt az iskola. *„Városunkban a cholera teljesen megszűnővén, a városi tek. tanácstól nyert engedély folytán, van szerencsém értesíteni az érdekelt t. szülőket, s illetőleg gyámokat, hogy városi polgári iskolánkban, amelybe már 4 osztály van beállítva az 1873/4-iki új tanévben, a rendes tanítás f. hó 22-én veendi kezdetét ... (szeptember 11-én, Váradai Károly igazgató tanár).”*

A járvány utolsó rohamairól Kolozs megye területén augusztus 23-tól késültek jelentések egészen október 5-ig. Az utolsó összesítő statisztika november 20-án jelent meg a Magyar Polgárban, amelyet egy december 6-i végső belügyminiszteri jelentés követett. Ez utóbbi szerint: a járvány által okozott halálozások száma Zemplén megyében volt a legmagasabb: 13766 halott; ezt követték: Bihar

10980, Heves 9248, Békés 7803, Bács-Bodrog 6971, Arad 5459, Szatmár 5088, Bereg 4972, Sáros 4538, Pest 4514, Torontál 4484, Gömör 4188, Abaúj 4120, Hunyad 3453. Magyarországon az áldozatok száma a járvány egész tartama alatt 182599 volt (nem számítva Horvát- és Szlavónországot). Kolozsvárott a járvány egész tartama alatt kb. 600 megbetegedés történt, amelynek körülbelül a fele végződött halállal (587/285).

Következtetések

A kolera Kolozsvárott viszonylag hamar kitombolta magát, és bár az összesítés alapján kevesebb áldozatot szedett, mint más városokban, illetve falvakban, az ijedelem, amelyet megjelenése és terjedése okozott, nem volt kisebb mértékű.

A Magyar Polgár tudósításai felbecsülhetetlenek, értékük megingathatatlan, hiszen történelmi dokumentumok, függetlenül attól, hogy a sajtó különféle termékeit manapság némi fenntartással olvassuk. A közlemények helyállósága vitathatatlan, és a vizsgált korszak adottságait szem előtt tartva nem kérdőjelezhetjük meg a legvalószerűtlenebb feltételezések hitelességét sem, mert azok is a kor szellemiségét és közhangulatát tükrözik – azaz hiteles történelmi dokumentumok.

A napilap cikkeiben időről időre előbukkannak a lakosság félelmét alátámasztó információk, amelyek a járvány felerősödésével és szelidülésével egyenes arányban változnak. Az eluralkodó félelem, ahogyan azt már a tudósítások elején is leszögezték, ilyen esetekben általánosan elterjedt, mintegy elvárt, normális emberi reakció volt. Ennek ellenére nem az a fajta bénító félelem kerítette hatalmába az embereket, amely pánikba sodorhat egy várost, és ebből a szempontból a kincses város biztató példáját adta a felelősségteljes magatartásnak. Vakrémületről és riadalomról szó sem volt, a napilap a lakosság nyugalmát és az orvosi tanácsok követését kérte csupán, ami elegendőnek bizonyult a higgadt viselkedés megvalósításához, és az epidémia gyors legyőzéséhez. Nagyon fontos volt ugyanakkor a köztisztviselőiben álló személyek szerepvállalása és felszólalása a nyugalom megőrzése érdekében. Utóbbiak a Magyar Polgár oldalain kommunikáltak a tömegekkel, és igyekeztek az észszerűség határain belül tartani a városbelieket, számos jó tanáccsal látva el őket.

Befejezésül álljon itt egy orvosság sokatmondó receptje a Magyar Polgár szerkesztőségének kifejezett ajánlására, amely kiválóan példázza az ember mindenkor ironikus magatartását. Az aggodalmat végleg elkergetve fejeződik be a június 21-i cikk, mosolyt csalva a korabeli és az újabb kori olvasó arcára: *„Hogy a divattól el ne maradjunk valahogy, íme ajánlunk mi is egy csalhatatlan szert; Előfizetési idő közeledvén, fizess elő a »M. Polgárra«, vedd be szorgalmasan a Jónás-féle cholera-cseppeket, s nyugton élhetsz, mert cholera mentes leszel. Legfényesebb bizonyítvány e csalhatatlan szer mellett az, hogy a »Magyar Polgárnak« emberemlékezet óta egyetlen egy előfizetője sem halt meg cholera-ba; Azt hisszük, ennél fényesebb argumentum nem kell.»*

Hágen András

Kossuth Lajos és a Jupiter bolygó színváltozásai

*„A képzelet sebes szárnyú sas,
Elfárad mégis, mire odaér.”
Ábel K. 1870*

A legtöbb embernek Kossuth Lajosról a híres államférfi jut eszébe, azonban volt egy kevésbé ismert szenvedélye, a természettudományok. Emigrációja során elmélyülten tanulmányozta a neves szaklapok természettudományi írásokat, valamint természeti jelenségeket. Azon kevés emberek, akik ismerik Kossuth ez irányú szenvedélyét, aránylag tisztában vannak azzal, hogy szorgalmas növénygyűjtő is volt. Egy viszonylag ritka növényfajtáért felmászott a Mount Blanc csúcsára is. Értő szemekkel figyelte az égboltot és a Föld jelenségeit. Személyes okiratai, valamint tanulmánya meglehetősen tájékozottságot árul el csillagászati, földtani és őslénytani ismereteiről, ezt bizonyítja a csillagászati okok és az éghajlatváltozás (ezt a folyamatot nevezzük a bebizonyítója után Milankovitch-ciklusnak) közötti kapcsolat tudományos levezetése (Hágen A. 2011, Hágen A. 2012, Hágen A. 2013).

Kossuth idős korában, torinói emigrációja során fordult a természettudományok felé. Azonban már diák éveit folyamán, Sárospatakon filozófia és fizika professzorától, Greguss Mihálytól és Nyiri Istvántól sokat tanult, akik előszeretettel foglalkoztak csillagászáttal és földrajzzal.

A kiegyezést (1867) követően végképp elfordult a politikától és a természettudományokban talált „vigasztalást”. Számos írását küldte Magyarország akkori legjelesebb tudományos kutatóihoz. Ezeket a sorokat írta Hermann Ottónak (1876, 1894), valamint Szontagh Mihálynak (1884, 1984):

*„Hát én ráadtam öreg és elfáradt fejemet, hogy megtaláljam a vigasztalót.
És beszóltam hozzá a csillagvilágok végtelenségébe, beszóltam hozzá a sziklarétegek, jegecek, kövületek műhelyébe.”*

A kutatások és megfigyelések érdekében távcsövet és mikroszkópot szerzett be, valamint könyvtárát számos – főként népszerű – tudományos munkával bővítette. Egyike a legutolsó képe is teleszkópjai, valamint mikroszkópjai között örökíti meg a híres államférfit.

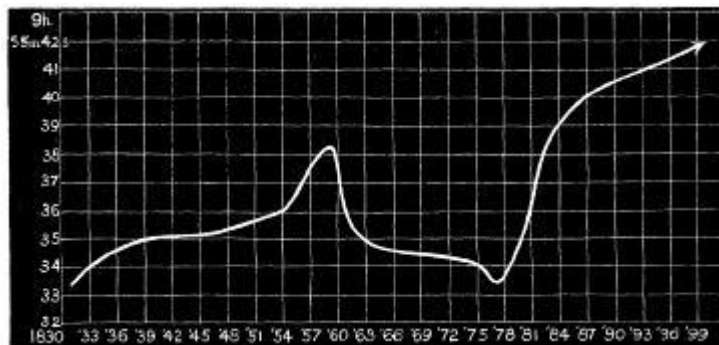

1. ábra Kossuth egyik utolsó fényképe a teleszkópjai és mikroszkópjai között

A Jupiter színváltozásai

A Jupiteren felfedezhető nagy kiterjedésű, tartós anticiklonális vihart a távcső feltalálása óta nyomon követik. Elsőként talán az itáliai tudós Domenico Cassini írta le 1665 és 1713 között. Őt követte 1831-ben az amatőr német csillagász Samuel Heinrich Schwabe, majd 1878-ban az amerikai csillagász Carr Walter Pritchett (Hockey, T. 1992).

A Nagy vörös pontot elsőként Davies, W. R. publikálta 1857-ben a Havi Közleményekben. Sir William Huggins 1858–1860 között rajzokat készített a vörös foltról. Williams, A. S. és Wesley, W. H. másolatokat készítettek Schwabe 1831–1856 között a vörös pontról készített rajzaiból. Baxendell, J. 11 periódusát figyelte meg a vörös foltnak 1859-ben (3. ábra). Baxendell megfigyelései nagyban hasonlítanak Huggins megfigyeléseihez (Deening, W. F. 1899, Hockey, T. 1992).

3. ábra A Jupiter vörös pontjának periódusa (Deening, W. F. 1899)

A vörös pont változó időszakát Gledhil (1869) figyelte meg, amelyeket a korabeli tudományos folyóiratokban is bemutatott, és ez volt az, ami felkeltett Mednyánszky és Kossuth figyelmét is.

Az emigrációban élő, egykori államférfit tudományos érdeklődése és jártassága széles körben nevezetessé tette. A „Természet” című folyóirat 1870. szeptember 1-i számában rövid hír jelent meg arról, hogy a Jupiter bolygó felhősávjaiban színezetében, és erősségében gyors változás zajlott le. Ez ügyben egyik tisztelője, Mednyánszky Sándor hozzá fordult részletesebb felvilágosításért, hogy mi okozza e változást. Az „agg kormányzó válasza” ma is érdekes, olvasmányos ismertetés a csillagászati színeképelemzésről és az égitestek színéről, valamint változásairól. Egyúttal kritikai képességről is tanúság bizonyosságot tesz, de az igazi kritikai hangvételét, majd csak Nyáry Jenő tudományos művének (1881) kritikai tanulmányában (1883) mutatja meg:

„Biz én nem hallottam felőle — írja, mert a szaklapok nem említették [...] Tehát gyanús a hír.”

Részletesen kifejti a Naprendszer bolygóinak színváltozásait, valamint a spektroszkópia elveit. Szemléltető példaként hozza fel a Mars bolygó vörös színét, amelyben olyan gáz található, amely a nap részecskéket a kék spektrum felé tolja ki, és ezért látható a bolygó vöröses-sárgának. Következtetésként vonja le, hogy vízgőz az összes légkörben van, hol több, hol kevesebb és ez a változás okozza a légköri vonalak ingadozásait (4. ábra). Helyesen vonja le a következtetést:

„Ha tehát a Jupiter színváltozása csakugyan való, azt vagy az okozta, hogy valamely új gáz elegyedett a légkörébe [...] vagy pedig az, hogy valamely eddig észlelt gáz szaporodott (sűrűsödött) vagy kevesbedett (ritkult). Az új gáz fejlődése nemigen valószínű.”

Javaslatot tesz, hogy vizsgálja meg a Jupitert spektroszkóppal, és szemem követhető lesz valamelyik gáz változása a gázóriáson. Összehasonlítási alappal hozza fel Huggins és Miller észleléseit.

4. ábra 1879-es Jupiter-észlelés (Konkoly Thege M. 1879)

Epilógus

A Jupiter színképének megfigyelésével gazdagította Kossuth a hazai csillagászati ismereteket. Az akkori ismeretek szerint – amelyeket amerikai, ausztrál, brit és német csillagászok feljegyeztek – próbált színképelemzést végezni az óriás gázbolygó légköréről. E cikk konklúziója az, hogy Magyarország egykori híres forradalmára és államférfije tudományos képesítés hiányában is képes volt új tudományos ismeretekkel gazdagítani Magyarország tudományos palettáját.

Irodalom

- ÁBEL K. (1870): A színkép-elemzés. – Természettudományi Közlemények, 311-333.
- HÁGEN A. (2011 b): Kossuth Lajos éghajlati jövőképe. – *Léggör*, 56, 2, 78-80
<http://www.mettars.hu/wp-content/uploads/2012/02/Legkor1102.pdf>
- HÁGEN A. (2012): Kossuth Lajos és a földtani korok. – *Magyar Tudomány*, 2012/6, 692–698. <http://www.matud.iif.hu/2012/06/06.htm>;
- HÁGEN A. (2013): Milanković–Bacsák-elmélet és a földtan. – In Press.
- HOCKEY, T., (1992): Seeing red observations of colour in Jupiter's equatorial zone on the eve of the modern discovery of the Great Red Spot. – *Journal for the History of Astronomy*, 23, 93-105.
- HUGGINS, W.–MILLER, W. A. (1864): On the Spectra of some of the Fixed Stars. *Phil. Trans. of the Royal Society of London*, Vol. 154 (1864), p. 413-435.
- KONKOLY THEGE M. (1879): Adatok Jupiter és Mars fizikájához. – *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-hivatala*, Budapest.
- Kossuth L. (1871): A csillagok színváltozásáról – Levél Mednyánszky Sándorhoz. – *Természet*. 151. p.
- Kossuth Lajos levele Herman Ottóhoz – *Természettudományi Közlöny* 8 (1876) 291. p.
- Kossuth L. (1883): Tanulmányok Báró Nyáry Jenő: Az aggteleki barlang mint temető című munkája felett. – *Franklin-társulat*, Budapest
<http://mek.oszk.hu/06100/06145/>
- Kossuth Lajos levele Dr. Szontagh Miklóshoz. – *Tátra-Vidék* 1884/2., pp. 13, 25, 37, 49, 61, 73.
- Kossuth L. (1894): A csillagok színváltozásáról–Levél Mednyánszky Sándorhoz – *Természettudományi Közlöny*, 26. évfolyam, pp. 174-179.
- Kossuth Lajos levele Dr. Szontagh Miklóshoz. – *Természettudományi Közlöny* 26. évfolyam (1894) pp. 191—204.
- Kossuth Lajos levele Herman Ottóhoz. – *Természettudományi Közlöny* 26. évfolyam (1894) pp. 173—174.
- Nyáry J. (1881): Az aggteleki barlang mint őskori temető. – *Monumenta Hungariae Archaeologica aevi praehistorici*. Budapest.

T. Kiss Tamás

**Az alakuló/változó ember szószólója.
Durkó Mátyás munkássága**

„Az életet már megjártam.
Többnyire csak gyalog jártam, ...”
Arany János

A felnőttekkel való foglalkozás, a felnőttek tudásának bővítése, általános és szakismereteik pótlása, kiegészítése és gyarapítása – ha koronként eltérő mértékben és módon is – alapvetően az iskolarendszer valamiféle meghosszabbítása volt. Magyarországon a 18. századtól kezdve hosszú ideig a műveltség – az „ész, a fény, a világosság” – terjesztése, a művelődés lehetőségeinek kiterjesztése volt a cél, felvilágosító előadásokkal, a korszerű ismeretek továbbadásával. Ám a 19. század végén a népnevelés, a két világháború között az iskolán kívüli népművelés, majd – nagyon rövid ideig – a szabadművelődés, később, az 1960-as évektől a népművelés, illetve a közművelődés centrumában már – kimondva–kimondatlanul – az egyes társadalmi rétegek iskolázási, műveltségi hátrányai mérséklésének, egyfajta esélyegyenlőségének megteremtésének igénye áll.¹ A 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben jelentkezik az a lényeges pedagógiai probléma, miben és hogyan különbözik a felnőttek tanulása, ismeret-elsajátítása a felnövekvő nemzedékétől? Felmerült az a kérdés is, lehetséges-e nevelni a felnőtteket? Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ember szellemi fejlődése nem válik befejezetté nagykorúvá válásával, az újabb és újabb feladatok, élethelyzetek pedig nemcsak új ismeretek, hanem új módszerek, technikák, alkalmazkodási készségek elsajátítását kívánják meg. A kérdés mögött azonban nem csupán a 19. századi eszmény, a „kiművelt emberfők” biztosította termelésnövelés kívánalma állt, hanem a 20. században jelentkező különféle ideológiai-politikai aktivitásokra serkentés is meghúzódott.

A felnőttek nevelhetőségét képviselő irányzat karakteres hazai képviselője a 20. század második felében Durkó Mátyás volt. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem professzora 1956-tól számos munkájában fejtette ki – az általános embernevelés (antropagógia) részének tekintett népművelés, illetve közművelődés elméletével a részleges átfedés viszonyában álló – felnőttnevelés mellett szóló érveit és indokait.

Durkó Mátyás „gyökerei” alapvetően a 20. századi Magyarország két városához, Békéshez és Debrecenhez kötődnek. Első tizenöt évét Békés, e tipikusan

¹ T. Kiss Tamás: *A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből.* Budapest, 2000, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Könyvkiadó, 194.

alföldi kis mezőváros társadalmi és kulturális viszonyai, szűkebb környezete életkörülményei határozták meg. A Durkó család története a 20. századi hazai középosztály társadalmi mobilizációs tendenciáinak mintája lehetne.

Durkó Mátyás 1926. január 27-én született Békésen, szülei második gyermekeként. Apai nagyapja pályaőr volt, anyai nagyanyja parasztcsaládból érkezett. A dolgos, munkaszerető, vállalkozó szellemű szülők felfelé törekedtek: a munkás- és paraszti sorsból a középosztályba, a kisvárosi polgári létbe. Édesapja – nyolc testvér közül a legidősebb – kereskedősegéd lett, aki az 1920-as években vásári kereskedőként járta az országot, majd textilvereskedést, „rőfösboltot” nyitott Békésen. A professzor volt munkatársa, tanszékvezetőként utóda Soós Pál úgy véli, Durkó családjára is érvényes mindaz, amit Németh László 1943-as szárszói beszédében a kispolgárságról mondott: „A közhelyes szocialista gondolkodás [...] némi lenézéssel kezeli a »kispolgárokat«: a földes parasztságot, a szabad iparosokat, kereskedőket, a közüzemi alkalmazottakat, az értelmiséget. [...] Pedig [...] az az iparkodás, gazdasági tudás, fogékonyság, ami egy nemzet ereje, elsősorban a kispolgári réteg tulajdona. Mondjam-e, hogy ezek a kispolgárok valamennyien munkások? Az még a húsz–negyven holdas gazda is, [...] az a kisiparos, aki jó időkből segéddel dolgozik, sőt horribile dictu, az az iskolai tanárnő is [...]. Iszonyú rombolás lenne ezeket a kispolgárokat [...] elméletekhez nyomorítani.”²

Az édesapa, idősebb Durkó Mátyás az első világháborúban tizedesként teljesített szolgálatot, s mivel az egyik isonzói csatában sebesült parancsnokát kimentette a tűzvonalból, 1938-ban vitézi címet, 1940-ben pedig megváltással – törlesztéses alapon – 16 hold vitézi földet kapott. (A vitézi címet elsőszülött fia, ifj. Durkó Mátyás 1944-ben megörökölte.³) A föld árát azonban képtelen volt törleszteni, így az nem került a tulajdonába, de gazdálkodhatott rajta. A második világháború idején is szolgálatot teljesítő, 30 százalékos rokkant édesapa a kereskedését sem tudta megfelelően működtetni, az üzlet egyre rosszabbul ment. Az apa 1947-ben meghalt. Az anya, Nagy Anna középparaszti család gyermeke volt. Hat hold földet és fél hold szőlőt örökölt. Férje halálát követően egyre kevésbé tudott boldogulni a földdel, a kereskedéshez nem értett, az üzlet 1950-ben végleg tönkrement – ehhez a politikai-ideológiai körülmények is hozzájárultak. Az özvegy a vitézi földet többször is felajánlotta az államnak, de mindig visszautasították. A harmadik felajánlás után a családot arról értesítették, hogy mivel a föld nem volt sohasem a család tulajdonában, csak a használati

² Soós Pál–Boros Sándor: Durkó Mátyás hatvanéves. In Soós Pál–Sz. Szabó László (szerk.): *Tömegkultúra és közművelődés*. Debrecen, 1968, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 5–20. Felnőttnevelés, művelődés. Acta Andragogiae et Culturae, 7–8. sz. (Az idézet forrása: Németh László: Második szárszói beszéd. In uő: *Sorskérdések*. Budapest, 1989. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 725–738. Idézet: 734.)

³ „A Vitézi Rend Főszéktartósága 7064/1943. sz. igazolványa (kiállított Budapesten, 1943. augusztus 25-én) alapján ifj. Durkó Mátyást a »vitéz« cím illeti meg. Békés, 1944. február 20.” – olvasható Durkó Tanulmányi Értesítőjének első oldalán.

jogot gyakorolták, nem lehet róla lemondani, ugyanakkor juttatást sem kaphatnak érte.

Ifjú Durkó Mátyás Békésen, a helyi református elemi iskolában kezdte tanulmányait 1932-ben, s a középiskolát is Békésen, a református Szegedi Kis István Gimnáziumban végezte el. A szülők csupán rövid ideig tudtak gondtalan gyermekkorú és tanulási lehetőségeket biztosítani két gyermekük számára. A második világháború idején már megkezdődött a családi élet anyagi alapjainak fokozatos romlása. Mivel a gimnazista diák, Durkó Mátyás jó tanuló volt, tanítványokat vállalt: négy tanítvány tanítása mellett érettségizett 1944-ben kiténtetessel. Bevallása szerint első „pedagógiai tapasztalatait” – azaz hogy milyen egy igazi tanár–diák viszony – a békési református gimnázium vallásánára révén szerezte. Túróczy tanár úr bibliaóráin gyakorta emlegette tanítványainak – Tamási Áronra hivatkozva –, hogy az ember életében kell lennie egy alapvető célnak. Durkó számára ezt a célt a szolgálat jelentette. A szorgalmas és mindig tetre kész fiatalember tele volt segítőkészséggel, tudatos jobbítani akarással, a változtatás ambíciójával. Érdeklődő, szenzibilis alkatával erősen vonzódott minden elsajátítható ismerethez, szinte valamennyi készségét fejleszteni igyekezett.⁴ Megérintette a cserkészmozgalom – különösen a népi hagyományokat ápoló és terjesztő regőscserkészlet – szellemisége. A legmélyebb élményt azonban mindenekelőtt és mindenekelőtt a református ifjúsági mozgalom, a Soli Deo Gloria által szervezett Magyar Élet nyári balatonszárszói táborozásokon való részvétel jelentette számára 1942–43-ban. Középiskolás korának – ekkor már harmadik és negyedik osztályos diák – életre szóló, meghatározó nagy élményeit az Exodus Körrel (vagy ahogyan néhányan nevezték, az „alexandriánusokkal) való találkozások jelentették.

A katonaköteles ifjú 1944 szeptemberében a Dunántúlra, leventemunkatáborba került, ahonnan Németországba akarták vinni. Durkó Mátyás életveszélyes kockázatot és bujkálást vállalva Kaposváron megszökött, s karácsonyra ismét otthon volt. Békésen élte át a háború utolsó és a béke első napjait, hogy 1945-ben gyalog jusson el lakóhelyéről Debrecenbe, ahol az 1945/46-i tanévben iratkozott be a Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–francia szakjára. Számos kiváló debreceni egyetemi tanár szellemiségéből meríthetett itt. Egyetemi leckekönyvében olyan oktatók neve található, mint Karácsony Sándor, a magyar nyelvtörténeti kutatásokat megalapozó Bárczi Géza, a magyar folklór ősi és keleti elemeit kutató Lükő Gábor, a költő és irodalomtudós Juhász Géza, vagy Hankiss János, a Francia Intézet igazgatója. Már oktatóként került szoros kapcsolatba az irodalomtörténész Barta Jánossal, a neveléstörténész Jausz Bélával, a pedagógiai pszichológia kérdéseit kutató Kelemen Lászlóval és a Kelet-Közép-Európa összehasonlító néprajzával foglalkozó Gunda Béla professzorral.

Az alapvizsgák letétele után, 1947. december 1-jétől 1948. szeptember 1-jéig az egyetem Francia Intézetének gyakornoka volt, 1948. szeptember 1-jétől

⁴ T. Kiss Tamás–Tibori Timea: Durkó Mátyás emlékezete. *Kultúra és Közösség*, 2005. 1. sz. 59–61., továbbá T. Kiss Tamás–Tibori Timea: *Homage to Durkó Mátyás. Elment az andragógusképzés debreceni pópája. Felntőképés*, 2005. 1. sz. 58–59.

1950. március 31-ig az egyetem Magyar Irodalmi Intézetében tevékenykedett, mint díjtalan gyakornok. 1949-ben kitűnő szinten tette le a magyar szakvizsgát, jó eredménnyel a franciát.

Soós Pál szerint Durkó Mátyás szellemi útkeresése során „nem véletlenül került Karácsony Sándor szellemi vonzáskörébe, minden későbbi kritika, támadás, elhallgatás és háttérbe szorítás ellenére (lelkes tudatossággal) vállalta őt legfőbb mesterének”. Karácsony Sándor „a szó legszorosabb értelmében polihisztor volt, »szellemi ezermester«... a szabadművelődési rendszer megalkotója, szellemi és politikai vezetője, a huszadik századi magyar pedagógia és pszichológia egyik legnagyobb elméleti és gyakorlati művelője. Végül, de nem utolsósorban a sajátosan Karácsony-i értékfilozófia, társaslélektan és felnőttnevelés megalapozója.”⁵ Durkó Mátyás élete során – jóllehet annak nagy része a szocializmus évtizedeire esett – soha nem ingott meg abban a meggyőződésében, hogy Karácsony Sándor felnőttnevelési koncepciója a legjelentősebb teoretikus-tudományos teljesítmények közé tartozik.⁶

Durkó „másik szellemi forrásvidékét” a népi írók munkásságában és a népi mozgalomban jelöli meg Soós Pál említett munkájában. Közülük is különösen Németh Lászlót, Veres Pétert és Móricz Zsigmondot vallja tanítómesterének. Persze a debreceni bölcsészhallgatónak nem volt nehéz felfedezni a szinte természetes találkozási pontokat és kölcsönhatásokat Karácsony Sándor szellemisége és a népi írók eszmevilága között. Az e két forrásból származó eszmék és eszmények – mint „a másik ember” megbecsülése, az erős közösségi és magyarságtudat, a demokratikus, népben-nemzetben gondolkodás, a valóság tisztelete – szétválaszthatatlanul egybefonódtak Durkó alakuló személyiségében és gondolatvilágában.

Világnezetének alakulására, mint abban a történelmi időben oly sok fiatalra, erős hatással volt a marxizmussal és a kommunista párttal történő találkozás élménye – pozitív és negatív értelemben egyaránt. Révai József, Lukács György és nem utolsósorban Makarenko akkoriban nagyon divatos – egyébként Karácsony Sándor által is felkarolt – munkáit olvasta. A „fényes szelek” rövid időszaka kitörölhetetlen, de ellentmondásos nyomokat hagyott Durkó Mátyás életében. A mindig közösségekben, társadalomban, kulturális értékekben gondolkodó fiatalember mélyen átélte a korszak újra törő lendületét, de a „rettenetes évek” történéseit is. Élete végéig feldolgozatlan maradt számos lelkiismereti konfliktusa, csalódása az általa oly nagyra becsült emberekből.

A fiatal és fogékony Durkó Mátyást, mint korosztályának többségét, elragadta a „holnapra megforgatjuk az egész világot” forgószele. A fényes szelek generációjának tagjaként lelkesen vetette bele magát a közéletbe. Szinte „misszionárius szorgalommal” vett részt az ismeretterjesztésben. Előadásokat

⁵ Soós Pál: Durkó Mátyás andragógiai gondolkodásának szellemi forrásvidékéről. In Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In memoriam Durkó Mátyás (1926–2005)*. Budapest–Földes, 2006, Magyar Művelődési Intézet – Karácsony Sándor Művelődési Társaság, 55–63.

⁶ Durkó Mátyás: Karácsony Sándor művelődéstörténeti, felnőttnevelési és szabadművelődési koncepciója. *Debreceni Szemle*, 1997. 2. sz. 274–294.

tartott a városban és a Debrecen környéki településeken is. Kulturális népszerűsítő munkája mellett 1945-ben a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségben (MADISZ) is tevékenykedett (a szervezet ekkorra már teljes egészében kommunista irányítás alá került). 1947–1948-ban az egyetem Bölcsészettudományi Kara Ifjúsági Szervezetének elnöke lett, s e minőségében – a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesületének Szövetsége (MEFESZ) Budapesti Központi Intéző Bizottságának tagjaként – a már ugyancsak kommunista vezetésű ifjúsági szövetség debreceni szervezetének oktatási felelősévé nevezték ki. 1948 augusztusában belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd a két munkáspárt egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártjának tagja lett. Egy hathetes pártiskolai tanfolyam elvégzése után új feladatot kapott: 1948. október 1-jétől a Debreceni Ságvári Endre Főiskolás Népi Kollégium igazgatójává nevezték ki. A posztot 1950. szeptember 1-jéig töltötte be. (A NÉKOSZ-t ekkorra már, 1949. július 10-én, a Rajk-perrel kapcsolatba hozva felszámolták). A Ságvári-kollégiumbeli tevékenység mindazonáltal meghatározó pedagógiai élményt jelentett számára, és olyan ifjúság- és felnőttnevelési tapasztalatokhoz juttatta, amelyeket későbbi andragógiai munkásságában hasznosítani tudott.

A hatalom természetesen továbbra is figyelemmel kíséri közéleti aktivitását. Tagjává választják az Egyetemek Kommunista Ifjúsági Intéző Bizottságának. Két éven keresztül az Egyetemi Pedagógus Szakszervezet üb-titkára, majd pártbizalmi, tagja az egyetemi pártalapszervezet vezetőségének, az MDP Megyei Bizottsága középfokú propagandista-képző szemináriumának vezetője.

Az „első figyelmeztető jelet” 1951-ben érzékeli. A párt alapszervezete 1951. október 2-án szigorú, megalázó önkritikát gyakoroltatott vele, amelyet pártfegyelmi követett, végül Durkó „szigorú megrovásban” részesült. A fegyelmi ítélet oka, hogy 1950 januárjáig nem tárta fel teljes őszinteséggel osztályhelyzetét a párt előtt. A „soha, sehol, semmikor” szülői intelem okán félt említést tenni édesapjától örökölt vitézi címéről, és a megörökölt hét hold földről.

Durkó Mátyást még 1950. április 1-jétől tanársegéddé nevezték ki a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalmi Intézetbe, ahol 1953. december 31-ig dolgozott. Az intézetben különösen nagy hatással volt rá Jausz Béla és Barta János professzor. Bekapcsolódott az intézeti tudományos munkájába is. Előbb Móricz Zsigmond, majd Oláh Gábor munkásságával foglalkozott. Elsőként kutatta fel, gyűjtötte össze és adta közre 1953-ban önálló kötetben Móricz folyóiratokban, napilapokban rejtőző 1918–19-es írásait. Bevezető tanulmánya – Móricz e korszakának politikai, irodalomtörténeti és művészeti bemutatása –, valamint Móricz írásaival kapcsolatos jegyzetei máig útbaigazítók.⁷ A *Légy jó mindhalálig* című Móricz regényt 1954-ben ő rendezte sajtó alá.⁸ Számos önéletrajzában említi, hogy Móricz-könyveit megtámadta a Szabad Európa

⁷ Móricz Zsigmond: *Új világot teremtsünk. Gyűjtemény 1918–19-es írásaiból*. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Durkó Mátyás. Budapest, 1953, Művelt Nép Könyvkiadó.

⁸ Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*. Sajtó alá rendezte Durkó Mátyás. Budapest, 1954, Művelt Nép Könyvkiadó.

Rádió. A kritikákat a korabeli politikai légkör és a kötetekben olvasható jegyzetek vélt-valós szellemisége válthatta ki. Közreműködésével került kiadásra az általa tisztelt, a szegényekért, elesettekért perlekedő Oláh Gábor novelláskötete. Az író verseit az Alföldi Magvető Kiadó a debreceni költő, Kiss Tamás előszavával és Durkó Mátyás jegyzeteivel jelentette meg 1957-ben.⁹ Kiss Tamás költővel együtt 1954-ben megszerkesztette a tiszántúli költők antológiáját, a *Túl a Tiszán* című kötetet, melynek első írása a Durkó által közreadott Móricz-mű, a *Debrecen*.¹⁰

Oktató- és kutatómunkája mellett kiterjedt irodalomszervező tevékenységet folytatott. Szervező titkára a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kelet-magyarországi Csoportjának, szervezője irodalmi népszerűsítő előadásoknak, titkára a Magyar Írók Szövetsége Debreceni Csoportjának. Az *Alföld* című folyóirat szerkesztőbizottsági tagjaként magára vállalta a népi írók műveinek és a Magyar Élet könyveinek terjesztési feladatát is. Megszervezte a debreceni könyvkiadást: 1954. szeptember 1-jétől az Alföldi Magvető Könyvkiadó – a Magvető debreceni „fiókiadójának” – vezetője volt egészen az Alföldi Magvető 1957. augusztus 31-i megszűnéséig. Munkája eredményeként ez idő alatt mintegy húsz kötet került kiadásra, külön is segítve a tájegység íróinak megjelenését.

Durkó Mátyást saját kérésére 1954. január 1-jével áthelyezték a Módszertani Kabinetbe. Annak feloszlását követően előbb az egyetem Rektori Hivatalába kerül adminisztrátornak, majd 1955. szeptember 1-jétől a Pedagógiai Tanszékre helyezték. 1958. április 2-án a Kossuth Lajos Tudományegyetemen – a nevelés-tudományból mint főtárgyból, a neveléstörténetből és a magyar irodalomból mint melléktárgyakból – summa cum laude minősítéssel doktorrá avatták.

Értékrendszerének alakulására az 1956-i forradalom és szabadságharc nagy hatással volt. Nála is, mint számos „fényes szelek nemzedékbeli” kortársánál, az „odaalakulás” lelkesedését „a visszaalakulás drámája” követte. A Debreceni Forradalmi Bizottmány úgy döntött, hogy az Orvostudományi Egyetem területén működő kis hatósugarú amatőr rádió kapacitását meg kell növelni, mivel a közvéleménynek megbízható hírforrásra, szélesebb körű tájékoztatásra van szüksége. Durkó Mátyás a Szabad Debreceni Rádió, a Csokonai rádió munkatársa lett. Lelke mélyén még mindig élt a megaláztatás, amelyet a pártfegyelmivel kellett elszenvednie, de a „karácsonyista”, „nékoszista” fiatal egyetemi oktató számára ennél sokkal fontosabb volt a szakmai és politikai gondolkodásával összhangban lévő a feladat. 1956. október 29-től november 1-jéig volt a rádiónál. „[...] Kiss Ferenc hívott [...] a helyi Csokonai rádióhoz – emlékszik vissza. – [...] írtam egy cikket a semlegesség kérdéséről és én jelöltem ki két napon keresztül a helyi újságokban megjelent híryanagot

⁹ Oláh Gábor: *Debreceni zendülők. Válogatott elbeszélések*. Sajtó alá rendezte, bevezette és jegyzetekkel ellátta Durkó Mátyás. Debrecen, 1955. Alföldi Magvető Kiadó; illetve *Oláh Gábor válogatott költeményei*. Szerkesztette, bevezette és jegyzetekkel ellátta Durkó Mátyás, Kiss Tamás, Tóth Endre. Debrecen, 1957, Alföldi Magvető Kiadó.

¹⁰ *Túl a Tiszán. Tiszántúli írók és költők művei*. Szerkesztette Durkó Mátyás és Kiss Tamás. Debrecen, 1954, Alföldi Könyvkiadó.

beolvasásra [...]”¹¹ És ő játszotta furulyán a rádió szignálját, a *Debrecennek van egy vize* kezdetű népdal néhány taktusát.¹² Durkó november 1-jén nemcsak a rádiót hagyta ott, hanem Debrecenre is, hogy édesanyjához, Békésre utazzon. Visszatérését követően, a forradalom leverése után, a megszálló szovjet csapatok illetékesei letartóztatták. A forradalom alatti tevékenységéért az egyetem fegyelmi bizottsága „szóbeli megrovásban” részesítette, a megrovást azonban később törölték. Am Durkó Mátyást nem tévesztette szem elől a hatalom: a politikai elhárítás tisztjei a bölcsészkar oktatói között szerettek volna „szövetségeseket” találni. Besúgónak szemelték ki, zsarolni próbálták, majd megfenyegették, ő azonban ellenállt.¹³ A forradalom leverése utáni időszakban szinte teljesen felhagyott a politizálással, az újonnan alakult Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP) nem lépett be, minden energiáját munkájára, a kulturális tevékenységre és a tudományos kutatásra fordította.

Durkó Mátyás még a forradalom előtti, felszabadultabb időkben előterjesztést készített, amelyben – a népművelés társadalmi jelentőségre hivatkozva – indítványozta, hogy az egyetemen a tanárszakokhoz kapcsolódva vezessék be a felsőfokú népművelési szakképzést. Előterjesztését az egyetem vezetése 1956 márciusában továbbította az Oktatási Minisztériumnak, amelynek Egyetemi Főosztálya hozzájárult, hogy a debreceni tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének keretei között már az 1956/57-es tanévtől meghirdessék és megindítsák a Népművelési Szemináriumot, Durkó Mátyás szakmai vezetésével. A Népművelési Szeminárium 1962-től felvethette a Pedagógiai Tanszék Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszéki Csoportja elnevezést. Mi több, megkezdődhetett a tanár szakokhoz kapcsolt, ún. „C” szakos népművelőképzés. Szakmai eredményei elismeréseként Durkó 1965. augusztus 1-jétől docensi kinevezést kapott. A következő évben, 1966-ban – felnőttnevelési témából – megvédte kandidátusi disszertációját. Értekezését *Felnőttnevelés és népművelés* címen 1968-ban jelentette meg a Tankönyvkiadó. A könyv az első magyarországi felnőttnevelési monográfiának tekinthető.

Aktivitása ezután sem csökkent. Sokoldalú szakmai tevékenysége, elkötelezett erőfeszítései nyomán az 1970-es évtizedben Debrecen az andragógia hazai fővárosává vált. A Tanszéki Csoport 1971-től Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszék lett. 1971 őszétől megindulhatott a kétéves, az 1976/77-es tanévtől pedig a hároméves egyetemi kiegészítő levelező képzés is. Az új tanszék személyi feltételeinek megteremtésében és fejlesztésében Durkó két „forrásra” támaszkodott. Egyrészt arra törekedett, hogy a hallgatók közül kiválassza a legtehetségesebbeket, és előnyben részesítse a tudományos

¹¹ Durkó Mátyás három és féloldalmi, sűrűn gépelt feljegyzéséből. A kézirat a szerző tulajdona.

¹² „Ő volt a szünetjel” – mondták róla diákjai. Megjegyzendő, hogy néhányan más dalra emlékeznek. Lásd: Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In memoriam Durkó Mátyás (1926–2005)*. Budapest–Földes, 2006., Magyar Művelődési Intézet – Karácsony Sándor Művelődési Társaság, 13., 173.

¹³ Filep Tibor: *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989*. II. Debrecen, 2012. A szerző kiadása, 128.

ösztöndíjasokat, a kutatói segéd munkát végzőket, másrészt, hogy gyakorlatból hozzon be szakembereket. Munkája elismeréseként 1978-ban professzori ki nevezést kapott. Növelte a szak presztízst, hogy meghatározó tagja a *Népművelési Értesítő*, a Népművelési Intézet 1960-tól az 1970-es évek közepéig megjelenő elméleti folyóiratának, s hogy 1974–1975-ben vesz részt az MTA Pedagógiai Kutatócsoport munkájában. Kezdeményezésére 1976-ban megalakult az MTA Pedagógiai Bizottságának Felnőttnevelési Albizottsága, amelynek 1977–1988 között az elnöke volt. Vezeti a csak rövid ideig (1986) megjelenő, első önálló, időszakos elméleti és módszertani folyóirat, az *Andragógia szerkesztőbizottságát*, 1980-ban létrehozza az egyetem kiadásában megjelenő *Felnőttnevelés, művelődés. Acta Andragogiae et Culturae* című periodikát.

Az óriási energiával végzett munka azonban kikezdte egészségét. Állapota 1984-ben erősen megromlott, olyannyira, hogy nyugdíjazását kérte. Ám az addigra már egyszemélyes intézménnyé vált tudós nem tudott felhagyni a szakmai tevékenységgel: konferenciákon vett részt, továbbképzéseken tartott előadásokat, publikált.

A rendszerváltás ambivalens várakozással töltötte el. A mindig lelkesen optimista Durkó abban reménykedett, hogy „az új társadalmi talaj” éltetni fogja majd az andragógia tudományát – ám azt kellett tapasztalnia, hogy az általa képviselt és kimunkált felnőttnevelés szemlélete és gyakorlata mindinkább háttérbe szorul. Keserű örömmel értesült róla, hogy az egyetem vezetése a névváltoztatást kezdeményező Soós Pál javaslatát elutasította, s a tanszék elnevezéséből nem engedte kitörölni a „felnőttnevelés” szót. A tanszék neve Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszékre módosult. Nehezen élte meg, hogy a felnőttképzésből, felnőttoktatásból és a felnőtt-tanulásból kiszorult az embert formáló nevelői törekvés és az önnevelői képesség kialakítására törekvő szándék. Alapvető nézeteit és tételeit azonban mégsem változtatta meg, nem írta át, noha folyamatosan arra törekedett, hogy elismerje tévedéseit, s ahol szükség volt rá, korrigálja önmagát. Arra is maradt ereje, hogy segítse az új nevén, Debreceni Egyetemen beinduló Nevelés- és Művelődéstudományi Programot, amelyben lehetőség nyílt a felnőttnevelési és a közművelődési alprogram akkreditációjára, valamint a PhD-fokozat megszerzésére.

Durkó Mátyás az andragógia hazai megalapozója, a felnőttnevelési irányzat nemzetközileg is elismert, jeles képviselője, szakmatörténelmet alakító személyisége.¹⁴ Szellemi örökségét utódaira hagyta, elsősorban azt az üzenetet, hogy az ember nemcsak fejleszthető, megváltoztatható, hanem – Németh László „minőségforradalma” szellemében – képes önmaga nevelésére, alakítására is.

¹⁴ T. Kiss Tamás–Tibori Timea: *Kultúrkapuk. Tanulmányok a kultúr[politik]áról, értékközvetítésről és a kulturális valóságról*. Szeged, 2013, Belvedere Meridionale Kiadó, 135–139.

Tudományegyetemeink díszdoktorai

Az egyetemi világnak is, mint a társadalom számos más területének, megvannak a *teljesítményt, minőséget, kiválóságot* kifejező kategóriái, kitüntetései, díjai, címei – meglehetősen nagy változatosságban. Oktatói körben ezek egyik meghatározó eleme az egyetemi tanári, a professzori cím. A Debreceni Egyetem ma élő professzorairól a közelmúltban készült egy kis összeállítás¹. A tágan értelmezett egyetemi hallgatói kör elitjét a doktori képzésben résztvevők, pontosabban a PhD fokozatot megszerző doktorok jelentik. Ennek bőséges irodalmából aktuális válogatást nyújt az Országos Doktori Tanács honlapja², ahol – többek között – elérhető a szerző írása a kémiai doktori iskolák tevékenységéről, a minőséget meghatározó törzstagokról. A doktorok körének is van két további szegmense. Az egyik elitbe a doktori fokozat megszerzésével egy időben az nyerhet belépést, aki nem csak a doktori eljárás minden részében kapta a legjobb minősítést (általában *summa cum laude*), hanem már előtte, a középiskolai és egyetemi tanulmányok során is kivétel nélkül jeles (kitűnő) volt minden osztályzata. Ezt a teljesítményt egy – a mindenkori államfő (nálunk sorban a király, a kormányzó, a (nép)köztársasági elnök) védnökségét (*sub auspiciis* ...) jelképező aranygyűrű honorálja. Az eddigi nyolcvannyolc debreceni *aranygyűrűs* doktorról a közelmúltban alapos és részletes összeállítás jelent meg³. A másik elit a *doctor honoris causa*, röviden a „díszdoktorok” csoportja. Ezt a címet jóval későbbi életkorban, egy kivételesen eredményes és széles körben *tiszteletet kiváltó* életteljesítmény alapján lehet megkapni, s ezt nem a jelölt, hanem (normál esetben) az adományozó egyetem kezdeményezheti. A teljesítmény szó elé a *tudományos* jelző kívánkozik, hiszen a *doctor* eredete a *docere (tanítani)* latin szó: a középkorban csak az taníthatott egyetemen, akinek tudományos kutatással elért doktorátusa volt. A hazai és nemzetközi gyakorlat⁴ ennél az alap gondolatnál régóta sokkal „tarkább”: részben korkép, esetenként kórkép.

¹ Bazsa György: Professzori kinevezések metszetei a debreceni egyetem(ek)en, Debreceni Szemle 2014/3, 254-264 http://szemle.unideb.hu/wordpress/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/585_7_2014_3_BAZSA.PDF

² <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=351&cid=258> köztük Bazsa György: Metszetek kémiai doktori iskolákról – http://www.doktori.hu/cikk_file/MKL_201504.pdf

³ Kántor Sándorné: A debreceni kitüntetéses doktoravatások története (1912-2012), Gerundium 2011, 109-132 http://gerundium.lib.unideb.hu/index.php?oldal=aktualisszam&folyoirat_szam=4

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Honorary_degree és benne bőséges originális forrásanyag

A kör – a tárgyalt egyetemek

Díszdoktori címet először az Oxfordi Egyetem adott a 15. század végén. Ez fokozatosan általános gyakorlat lett a világ egyetemén. Bő félévezred meglehetősen igen változatos nemzetközi szokásainak még vázlatos áttekintésére sem elég egy ilyen rövid írás. Amit megpróbál: (szám)adatok – és néhány példa – tükrében megmutatni a négy hazai tudományegyetem díszdoktori gyakorlatát: másfél évszázad másfélezer díszdoktorsága bizonyára elfogadhatóan reprezentálja, bár részleteiben biztosan nem tükrözi teljesen a magyar felsőoktatás ilyen felfogását, annak változásait. Ezek az egyetemek ma: a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) (+ a Semmelweis Egyetem, SE), a Debreceni Egyetem (DE), a Pécsi Tudományegyetem (PTE) és a Szegedi Tudományegyetem (SZTE). A magyar (felsőoktatás) történelem közismert hektikussága következtében ezek az intézmények csak az utóbbi másfél évtizedben mutatnak viszonylag stabil „összetételt”: oktatási (binnen a doktori képzési) és szervezeti (kari) struktúrájuk főként a tudomány fejlődése (pl. informatikai karok, társadalomtudományi kar) következtében módosult. Előtte viszont – alapításuk után egyik-másik igen csak hamar, – székhely változásokat, leválasztásokat és integrációkat éltek meg, emiatt az áttekintéshez tíznél is több intézmény(neve)t kell számításba venni. Ezt szemlélteti vázlatosan az 1. táblázat.

		Budapest		Debrecen			Pécs		Szeged				
1847-1851-1861-1871-1881-1891-1901-1911-	19. sz. és a 20. sz. eleje (a tört. Magyarország)	Budapesti M. Kir. Tudományegyetem		Dp. Ref. kollegium					Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvár				
1921-1931-1941-	20. sz. 2. negyede	Pázmány Péter Tudományegyetem								Debreceni, részben Tisza István Tudományegyetem		Erzsébet Tudományegyetem Pozsony/Pécs	
1951-1961-1971-1981-1991-	Század közép 20. sz. 3. harmada	Eötvös Loránd Tudományegyetem	Semmelweis Orvostud. E.	R. Kat. Ht. Akadémia	D. R. Ht. Akadémia	Kossuth Lajos Tudományegyetem	Debr. Orvostud. E.	D. Agr. TE	Janus Pannonius Tudományegyetem	Pécsi Orvostud. E.	Ev. H. Kar Sopron	József Attila Tudományegyetem	Szegedi Orvostud. E.
2001-2011-	21. sz.	Eötvös Loránd Tudományegyetem	SE (±TF)	PPKE	DRHE	Debreceni Egyetem		Pécsi Tudományegyetem		Ev. Hittud. E.	Szegedi Tudományegyetem		

1. táblázat. A négy magyar tudományegyetem struktúra és székhelyváltozásai (az időhatárok diffúzak)

Budapest: Az *Eötvös Loránd Tudományegyetem* (és két mai társa) elődjét – közismerten első, létrehozásától folyamatosan működő egyetemünket⁵ – Pázmány Péter alapította 1635-ben Nagyszombatban, onnan került Budára, majd Pestre, s idővel értelemszerűen lett székhelye Budapest. Neve is többször változott (BpTE, majd *Pázmány Péter Tudományegyetem* [PPTE] is volt)⁶. A mi szempontunkból fontos, hogy 1769-ben létesített orvostudományi kara 1951-ben önálló egyetemenként kivált, egyidejűleg a Bölcsészkarból önállósult a Természet-tudományi Kar. Az 1969-ben Semmelweis nevét felvevő orvosegyetembe 2000-ben integrálódott (más főiskolai egységek mellett) a *Haynal Imre Egészség-tudományi Egyetem* (HIETE) és a *Testnevelési Főiskola* (TF), de az utóbbi 2014-ben ismét önálló lett – több tekintetben kivételező törvénypasszussal – mint *Testnevelési Egyetem*.

Az alapító Hittudományi Kar 1950-ben vált ki Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia néven, majd erre alapozva hozták létre 1992-ben a *Pázmány Péter Katolikus Egyetemet* (PPKE), amelyik fokozatosan bővítette profilját világi szakokkal és karokkal is.

Debrecen: A Debreceni Egyetem jogelődjét képező, 1538-ban már működő Református Kollégiumot azért tüntettük fel az ábrán, mert három tagozata alapozta meg a 1912-ben létesített – egy ideig *Tisza István* (TITE), majd fél évszázadon át *Kossuth Lajos* nevét is viselő (KLTE) – egyetemet. A teológiai fakultás – hasonlóan Budapesthez – 1950-ben itt is kivált és akadémia néven működött tovább, mígnem 1996-ban *Debreceni Református Hittudományi Egyetem* (DRHE) lett.

Az orvoskar ugyancsak 1950-ben önállósult *Debreceni Orvostudományi Egyetem* (DOTE) néven, majd 2000-től integrálódott a Debreceni Egyetem kötelékébe, jelenleg három egyetemi kar keretében: Általános Orvostudományi (ÁOK), Fogorvostudományi (FOK) és Gyógyszerésztudományi Kar (GYTK).

Pécs: Két városunk – Pécs és Szeged – Trianon következtében kapott egyetemet. Az 1914-től éppen csak működni kezdő pozsonyi *Erzsébet Tudományegyetem* (kétéves budapesti átmeneti lét után) 1923-ban Pécsre került. Evangélikus Hittudományi Kara – a helyi oktatási hagyományokon – eleve Sopronban létesült 1923-ban, s ott is működött (pécsi) karként 1950-ig, amikor teológiai akadémiaként önállósult, 1951-ben a fővárosba költözött, s 1998 óta *Evangélikus Hittudományi Egyetem* (EHE).

A pécsi orvoskar – a többi vidéki karhoz hasonlóan – 1950 és 1999 között önálló *Pécsi Orvostudományi Egyetem* (POTE) volt, 2000 óta a PTE Általános Orvostudományi Kara. A folytonosságot Pécssett a *Janus Pannonius Tudományegyetem* biztosította.

⁵ Sajátos évszám-rivalizálás érzékelhető a négy egyetem között: melyikük milyen címen lehet első a „történeti” sorban. Sokak szerint ennél érdemesebb az energiákat a mai rangsorbeli helyezésekre és a minőségre fordítani.

⁶ Kardos József (szerk.): *A magyar felsőoktatás évszázadai*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000 Budapest.

Szeged: Az 1872-ben alapított kolozsvári *Ferenc József Tudományegyetem* (FJTE) nagy része – két éves budapesti kitérő után – 1921-ben költözött a városba. Itt az orvoskar élte meg később – jórészt *Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem* (SZOTE) néven – a félévszázados önálló létet, jogutódja 2000 óta a SZTE-n belül működik, mint ÁOK, a FOK és a GYTK. A „gerinc”-et – a kolozsvári részleges visszaköltés idején öt évig *Horthy Miklós* –, majd sokáig *József Attila* nevét viselő több karú egyetem jelenti. Ennek az egyetemnek nem volt teológiai fakultása.

Hazánkban ma 20 állami, 5 egyházi és 2 alapítványi egyetem működik. Indokolt lenne a teljes hazai díszdoktori kép megrajzolása, de a négy nagy tudományegyetem példája elég alapot adhat arra, hogy a közvélemény és a többi egyetem lásson olyan tükröt, amiből okulhat és tanulhat – ha akar⁷.

A kor – a tárgyalt időszak⁸ és korszakolása

Elsődleges forrásunk minden esetben az egyetemek honlapja⁹, melyeken a saját és részben az előd intézmények díszdoktorairól is találunk – igaz, különböző részletességű – információkat¹⁰. Ezek alapján az első díszdoktori cím odaítélésének időpontjától (BpTE, 1847) egészen máig áttekinthetjük a felavatott díszdoktorok 168 éves idősorát. Ha nem is mindig pontosan egyező évszámok alapján, de négy – feltűnően hasonló időtartalmú, jelentős szünetekkel elválasztott – szakaszra lehet, sőt indokolt ezt bontani. A 2. táblázat adatai ilyen időbontásban (a korszakhatárokat rugalmasan értelmezve) mutatják a történet számait – intézményenként is tagolva.

⁷ Sok egyetem – érthetően – „büszkeségeink” c. alkönyvtárban jeleníti meg díszdoktorait. Mások honlapján – kevésbé érthetően – nem található adatok a díszdoktorokról. Az intézmény professzorainak más egyetemeken kapott díszdoktori címeiről – meglepő módon – sehol nem találtunk összeállítást, csak olykor-olykor egy-egy rövid hírt. Meglehetősen aránytalan „büszkeség” [a szerző magánvéleménye].

⁸ Csak az 2015. augusztus 31-ig átadott/átvett díszdoktori címeket tárgyaljuk.

⁹ Az írás alapjául szolgáló weboldalak:

<http://www.wteszt.elte.hu/file/diszdoktorok.pdf>

<http://www.unideb.hu/portal/node/1280>

<http://pte.hu/diszdoktorok>

<https://www.u-szeged.hu/diszdoktoraink>

[http://semmelweis.hu/az-egyetemrol/az-egyetem-tortenete/a-budapesti-orvoskar-](http://semmelweis.hu/az-egyetemrol/az-egyetem-tortenete/a-budapesti-orvoskar-diszdoktorai-a-tudomanyegyetemi-korszakban/)

[diszdoktorai-a-tudomanyegyetemi-korszakban/](http://semmelweis.hu/az-egyetemrol/az-egyetem-tortenete/a-budapesti-orvoskar-diszdoktorai-a-tudomanyegyetemi-korszakban/)

<https://ppke.hu/egyetemunk/diszdoktorok>

<http://www.drhe.hu/az-egyetem-diszdoktorai>

<http://teol.lutheran.hu/index.php/hu/> (nincs adat a díszdoktorokról)

¹⁰ A három egyházi egyetem honlapján nem található információ a „... Hittudományi Akadémia” korszak (20. sz. második fele) díszdoktorairól. Így a források: PPKE: rektori közlés a Schematismus Statusque Archdioecesis Strigoniensis anno Domini MCMLXXXII, Esztergom 1982 alapján; DRHE: A Debreceni Református Kollégium története, p. 337, M. Ref. Egyház, 1988); EHE: a rektori hivatal közlése.

TUDOMÁNYEGYETEMEINK DÍSZDOKTORAI

Korszak	Budapest (ELTE)			Debrecen			Pécs			Szeged		Össz	
		SE	PPKE		DRHE		EHE						
19. és 20. sz. eleje	1847-'15	124	[*8]	[*31]	-	-	-	-	-	-	20	144	
20. sz. 2. negyede	1921-43	55	[*12]	[*13]	1915-43	73		1921-41	31		1922-42	43	202
1943-57	1949	1	-	-	1946	1	-	-	0		1946	2	4
20. sz. 3. harmada	1957-99	126	121	2	1967-99	125	44	1962-99	103	55	1969-99	124	700
21. sz.	2000-15	88	116	28	2000-15	77	46	2000-15	118	9	2000-15	62	544
		394	237	30		276	90		252	64		251	1594
Összesen		661				366			316			251	1594

2. táblázat. A négy tudományegyetemen (és a hozzájuk- vagy a róluk lecsatoltakban) megítélt díszdoktori címek száma négy korszakban.

A 19. század közepétől – Trianonig (2 egyetem): Budapesten (így jelezve most az előbb részletezett intézmény-csoportot) 1847-ben ítéltek oda először díszdoktori címet, nevezetesen Somogyi Károly áldozó papnak (Esztergom egyházmegye)¹¹, de rögtön 14 év szünet (a Habsburg önkényuralom kora) következett. Az 1872-es alapítású kolozsvári egyetemről sajnos nincs pontos listánk, de vannak megbízható adatok. A sort – 1876-ban – a kolozsvári születésű Gyulai Pál író, irodalomtörténész, akadémikus kezdte. Ebben a bő fél évszázadban Budapesten 124, Kolozsvárott pedig 20¹² díszdoktori címet ítéltek oda.

A 20. század második negyede – 1921–43: az igazi universitasok közös korszaka (4 tudományegyetem). Igaz, hogy Debrecenben 1915–17-ben kiadtak 13 díszdoktori címet, de aztán itt is (háborús?) szünet következett. Budapesten és Pécsen 1921-ben, Debrecenben és Szegeden 1922-ben folytatódott, ill. kezdődött a címadás és tartott folyamatosan 1941–43-ig. E negyedszázad során a négy egyetem 202 díszdoktori címet adott ki a táblázatban látható bontásban.

A következő – történelmileg igencsak változatos – másfél évtizedben (1943–1957) lényegében mindenütt szünetelt a címadás, a 4 eset – Budapest, Szeged 1-1, Debrecen 2 – szinte kivételnek tűnik.

¹¹ 43701 kötetes adományával megalapozta a mai szegedi Somogyi Könyvtárat, ezért utóbb névadója is lett.

¹² Makkai László: A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9458.pdf, Nagy Iván: A száműzetés évei. Szeged (1920-1940) http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf9465.pdf

A 20. század harmadik harmada – 1957–1999: a dezintegrált egyetemek kora (9 állami egyetem, [ebben a körben] 3 teológiai akadémia). Nem tudni miért, meg lehetőségen különböző években (1957 és 1969 között) kezdődött csak újra és vett nem ritkán nagy lendületet egyes egyetemeken, ill. teológiai akadémiákon (EHE 55 fő vs. BpRKHA 2 fő) a díszdoktori címek adományozása¹³. Kereken három évtized alatt 700 díszdoktori cím született.

A 21. század – 2000-től máig: az integrált egyetemek kora (5 állami + 3 egyházi egyetem). Itt a határt a 2000. január 1-én hatályba lépő integráció jelenti. A három vidéki városban ez teljes körű volt, az ELTE-t ebből a szempontból alig, a Semmelweis Egyetem változásait már említettük. A „díszdoktori lendület” folytatódott, mert az előző szakaszhoz képest fele annyi idő (másfél évtized) során 544-en örülhettek ilyen kitüntetésüknek. Itt feltűnő a PTE és az SE másokat 50%-kal szinte leköröző adata, akárcsak a DRHE hasonló mértékű kiugró aktivitása az egyháziak között. [A 89/90-es rendszerváltás talán egy tekintetben hozott csak változást: lecsökkent a szovjet/országi díszdoktorok (egyébként nem nagy) száma, nyilván tükrözve a szovjet/országi tudomány állapotában – és a kapcsolatokban – bekövetkezett változásokat. Meglepő lehet, hogy szovjet politikus, nem tudós közéleti személy nem kapott nálunk díszdoktori címet.]

Számolhatunk ugyan intézményenkénti vagy összesített átlagot a négy időszakaszra, de ezek mögött sok összetett, nem mindig könnyen felismerhető tényező van. Az összesített adatok időszora a négy szakaszra: ≈ 3 ; ≈ 10 ; ≈ 15 ; ≈ 35 díszdoktor/év. Az emelkedés egyértelmű, ami mögött elsősorban az egyetemek tudományos tevékenységének és kapcsolatrendszerének növekedése áll.

A díszdoktorság háttéré – tudomány, pozíció, belföld/külföld

Eddig az intézmény és az adományozás időpontja szerint csoportosítottuk a díszdoktorokat, de más szempontok alapján is lehet, sőt érdemes és tanulságos csoportokat képezni. A kategóriák kialakításában és a besorolásban lehet és kell objektivitásra törekedni, de részben nincsenek éles határvonalak, másrészt a személyeknél átfedések is vannak. Erdős Pál életét a matematika (és az utazás) töltötte ki, ő egyértelműen a tudomány révén kapta a címet – 15 egyetemen. Reza Pahlavi egykori iráni sah és felesége egyetlen tudományágban sem alkottak (nagyot), az ő címük tisztán politikai háttérű. Viszont pl. Mádl Ferenc egyaránt kitűnő jogtudós, egyetemi tanár, ugyanakkor államfő/politikus is volt. Őt hova soroljuk, mert az előterjesztő indoklás is – joggal – kettős? Kisebbségi kérdés egyazon személy több díszdoktorságának számbavétele akár ugyanazon az egyetemen (pl. Szent-Györgyi Albert Szegeden), akár más-más egyetemen (lásd pl. Oláh Györgyöt később). Ilyen dilemmákkal együtt is érdemes egy kis statisztikát

¹³ A díszdoktori címek odaítélésének gyakorlata – jelentős mértékben – az egyházközi kapcsolatok reprezentatív indikátoraként is értékelhető. Pl. az EHA/EHE 64 díszdoktora – igen kevés kivétellel – lelkeszként, különböző egyházak, egyházi szervezetek vezetőjeként kapta a címet, többségük nem is *dr.*

készíteni, mert – mint látni fogjuk – tendenciák rajzolódnak ki, a bizonytalansági hibák pedig nagy valószínűséggel kiegyenlítik egymást.

A közéleti (fő)szereplők, politikusok díszdoktorságában pozitív megközelítésben akár az egyetemi szféra – *a doktor* cím – társadalmi magas presztízsét is láthatjuk, hiszen egyébként jó hírnévvel és elismertséggel bíró személyek közül (is) sokan szeret(né)nek, akarnak díszdoktorokká válni. Vannak, akik teljesítménnyel elért magas posztjuk révén kapják meg, de olyanok is, akik e nélkül is nagyon ambicionálják – és nem ritkán el is érik¹⁴ – természetesen mindig az autonóm(nak hitt) egyetemek (esetenként sajnos kikényszerített) döntése révén. Ismerjük el, olykor az egyetemek is feltűnő hajlamot mutattak/mutatnak díszdoktori címek adományozására – nem teljesen önzetlen felfogásban, önmaguk hasznára vagy – erős kifejezéssel – remélt „dicsőítésére”.

A jelen áttekintésben kialakított csoportok a következők: az elsőben meghatározó a *tudományos teljesítmény*, amihez a professzori cím, akadémiai tagság, vezető kutatói státusz elég biztos alapot nyújt¹⁵. A tudomány nemzetközisége értelemszerűen hozza magával, hogy nem csak *magyarok*, hanem *külföldi állampolgárok* is kiérdemlik és megkapják ezt a címet. Gyakori indok a *magas politikusi pozíció*, ritkább a *politikamentes közéleti/szakma-szervezői vagy szponzori/támogatói* tevékenység. Jelentős az *egyházi funkció* (püspök, érsek) vagy *teológiai tanárság* okán megítélt címek száma, s végül az írói, művészi *hírnév* is előfordul indokként (pl. Jókai Mór, Jevtusenko, José Carreras). A tudományos háttér rendszerint aktív szakmai kapcsolatot is jelent a díszdoktor és az egyetem között, míg a többieknél jó esetben a tisztelet és elismerés, de olykor – sarkítva – csak egy protokolláris kézfogás a kapcsolat „tartalma”. Az azért döntő többségben igaz, hogy csakis addigi tényleges teljesítményre adtak/adnak (bármilyen) elismerést, jövőbeli ígéret vagy valamilyen majdani adunk-kapunk jobb helyeken nem ennek a műfajnak a sajátja.

A 3. táblázat ilyen csoportosításban tartalmazza a bő másfél évszázad alatt megítélt címek számát. Néhány vitatható besorolás ellenére az időbeli tendenciák – mint említettük – viszonylag egyértelműek, de intézményenként különböző mértékűek lehetnek.

¹⁴ Ennek széles körben elhíresült példája volt a csak elemi iskolát végzett, de akadémikussá avanzsáltatott román Elena Causescu, aki diktátor férje politikai befolyása révén számos díszdoktori címet kapott. Ezek egy részét haláluk után törölték. Sukarno egykori indonéz elnök *26 dr. h. c.* címet szerzett. A honlapja szerint e téren igen ambiciózus HRH Alwaled szaúdi herceg 25. díszdoktori címét (és 74. állami kitüntetését) nálunk kapta: <http://www.alwaleed.com.sa/news-and-media/news/corvinus-uni-versity-awards-prince-alwaleed-honorary-doctorate-hrh%E2%80%99s-25th-honorary-doctorate/>. Őt HRH Hassan bin Talal jordán herceg követi 24 díszdoktori címmel: https://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Hassan_bin_Talal (és egy *Magyar Érdemrend középkereszt a csillaggal* friss kitüntetéssel).

¹⁵ A rektorokat is ide soroljuk, hiszen a rektori székbe szinte kivétel nélkül a professzori székből ülnek át a megválasztottak, nem valamilyen kispadról. Kétségtelen, a rektorság gyakran növeli a díszdoktorság esélyét.

korsz		Budapest			Debrecen			Pécs			Szeged		Összes		
		Törzs	SE	PPKE	DRHE	Törzs	DOTÉ	DATE	Törzs	POTE	EHE	Törzs		SZOTE	
19. sz. 2. fele 20. sz. eleje 1847 –1915	magyar	78	[*0]	[*31]								20		98	
	tud. saját	22												22	
	tud. más	–										FJTE		–	
	közélet	11										Kvár		11	
	politika	9												9	
	egyházi	31		[*31]								20		51	
	hírnév	5												5	
	külf	46	[*8]	[*0]											46
	tud.	35	[*7]												35
	közélet	2													2
politika	8	[*1]												8	
egyházi	–													–	
hírnév	1													1	
20. század 2. ne- gyede 1915– 1943	magyar	12	[*2]	[*6]	[*26]	38			20			28		98	
	tud. saját	–				6			6			3		15	
	tud. más	–				8			6			10		24	
	közélet	1				3			1			–		5	
	politika	5	[*2]		[*1]	10			7			13		35	
	egyházi	5		[*6]	[*11]	11			–			–		16	
	hírnév	1				–			–			2		3	
	külf	43	[*10]	[*7]	[*25]	35			11			15		104	
	tud.	27	[*9]	[*7]	[*14]	16			2 3			4		50	
	közélet	–				–			2			1 2		1 4	
politika	7	[*1]			6			2			5		20		
egyházi	8			[*13]	3 13			2 4			4		29		
hírnév	1				–			–			–		1		
46-49	tud.	1				1			0			2		4	
20. 3. har- mada 1953– 1999	magyar	26	3	2	6	19	2	17	20	12	18	6	131		
	tud. saját	22	3	–	–	10	–	6	1	2	1	10	–	55	
	tud. más	1	–	–	1	8	2	11	14	1	–	8	6	52	
	közélet	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	
	politika	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	
	egyházi	–	–	2	5	–	–	–	–	–	11	–	–	18	
	hírnév	1	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	3	
	külf	100	118	0	38	43	32	12	83	43	58	42	569		
	tud.	78	118	–	8	9 43	4 32	12	77	2	58	42	13	470	
	közélet	4	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	8	
politika	18	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	18		
egyházi	–	–	–	30	–	–	–	–	–	41	–	–	71		
hírnév	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	2		
21. század eddig 2000– 2015	magyar	20	2	0	16	14			9		8	8		77	
	tud. saját	15	2	–	–	–			–		1	2		20	
	tud. más	5	–	–	8	12			9		–	4		38	
	közélet	–	–	–	–	1			–		–	1		2	
	politika	–	–	–	–	–			–		–	–		–	
	egyházi	–	–	–	6	–			–		6	–		12	
	hírnév	–	–	–	2	1			–		1	1		5	
	külf	68	114	28	30	63			109		1	54		467	
	tud.	8 57	114	17	1 15	14 63			14 97		–	2 51		68 414	
	közélet	1	#29	–	2	–	–		4		–	1		8	
politika	8	–	–	–	–	–		5		–	3		16		
egyházi	–	–	–	8 6	14	–		–		1	–		23		
hírnév	2	–	–	1 1	1	–		3		–	–		1 6		
		394	237	30	90	213	34	29	252	64	203	48	1594		

3. táblázat. Az egyes egyetemeken kiosztott díszdoktori címek

Az a díszdoktori cím természetéből több mint érthető, ha valaki tudományos eredményekért, ilyen téren folytatott együttműködésért kapja azt. Az már korszellemtől látszik függeni, hogy a más okok alapján – közéleti politikai szerepért, egyházi rangért és tevékenységért – és milyen megfontolásból, saját kezdeményezésre, vagy társadalmi/politikai kérésre, netán megrendelésre ad ilyen kitüntetést – és mennyi ilyen – az egyetem. E tekintetben az ország „első” egyeteme kiemelt, olykor kényszerhelyzetben volt (netán van?), mert ha mindenkor kormányzatunk ilyen elismerést kívánt/kíván adni (az ezt óhajtó) magas rangú (vagy gazdag) vendégeinek, legtöbbször ott jelenik meg a kérés. Ma már nem sért érzékenységet, ha nem pozitív példaként említjük, hogy a BpTE 78 magyar díszdoktorából csak 22 volt (a saját) professzor(a), és ehhez képest meglehetősen soknak tűnik a 31 egyházi, 11 közéleti, 9 politikai és 5 hírnévből¹⁶ fakadó cím. Külföldi kitüntetettek körében viszont messze jobban állt a tudomány: 35¹⁷ fő a 46-ból. Az egykori PPTE 12 hazai díszdoktora között nincs tudós (!), a 43 külföldiből viszont 27 ilyen. A mai ELTE-n viszont már 182 professzor van a 214 kitüntetett között. A kolozsvári egyetem a szakmai nagyságok¹⁸ mellett – úgy tűnik, korszellem – szép számban tüntetett ki különböző politikusokat is¹⁹. Lényegében a pestivel analóg változást mutat Debrecen példája: míg a Tisza István Tudományegyetem 73 díszdoktorának még a fele sem tudós (30), addig a Debreceni Egyetemen ez az arány 75 a 77-ből. Pécsen és Szegeden is hasonlóan változott a megoszlás. Az ún. „szakegyetemek” (SOTE, DOTE, DATE, POTE) szinte kizárólag kiemelkedő tudományos tevékenység és hosszabb tartalmú együttműködés alapján adták a díszdoktorságot. Kivétel a SE testnevelési karának (a „TF”) jó néhány tisztán protokoll jellegű előterjesztése²⁰.

Feltűnő, hogy a 20. század második felében működő hittudományi akadémiák gyakorlatában abszolút dominált az egyházi személyiségek kitüntetése, főleg nemzetközi pozíciók és részben hazai egyházak közötti kölcsönösség alapján, tudományos érdemekért szinte csak kivételként adtak díszdoktorságot. A mostani „egyetemi” korszakban viszont már a tudomány dominál a PPKE, elég erős a DRHE, de még mindig csak ritka kivétel az EHE gyakorlatában.

Hazai és külföldi kitüntetettek aránya

A 3. táblázat adatai szerint a jó másfélezer díszdoktor éppen háromnegyede külföldi személy. A budapesti (BpTE/PPTE) és a kolozsvári (Ferenc József) tudományegyetemen – az osztrák-magyar monarchia idején – még a *hazai* díszdokto-

¹⁶ Arany János, Goldmark Károly, Jókai Mór, Lévy József, Mikszáth Kálmán.

¹⁷ Pl. Robert Bunsen, Pierre Berthelot, Lord Kelvin, Rudolf Virchow, Herbert Spencer („*survival of the fittest*”).

¹⁸ Pl. Gyulai Pál, Henrie Poincare, Benczúr Gyula.

¹⁹ Pl. II. Vilmos német császár, József Ágost királyi herceg (3×), Apponyi Albert, Csáky István, Teleki Pál, Hóman Bálint; Rust Bernhard (Hitler minisztere), Bottai Giuseppe (Mussolini minisztere).

²⁰ Pl. Joao Havelange FIFA elnök, Huan Antonio Samaranch NOB elnök, Primo Nebiolo IAAF elnök.

rok voltak többségben (BpTE: 78 vs. 46, FJTE²¹: 17 vs. 3). A *hazaiak*/külföldiek aránya később fokozatosan kiegyenlítődött (103 vs. 101), majd az utóbbi (együtt félévszázadnyi) két szakaszban fokozatosan a külföldiek kitüntetése lett domináns (111 vs. 488, majd 69 vs. 466). Két egyetemünk az utóbbi évtizedekben gyakorlatilag már csak külföldieknek adományoz díszdoktori címet: a Semmelweis Egyetem 1957 óta 5 magyar és 232 külföldi személynek, a Pázmány Péter Tudományegyetem (PPKE) 1999 óta csak 28 külföldinek, de a többieknél is igen magas a külföldiek aránya. Ez minden bizonnyal összefüggésben van azzal, hogy a tudomány nemzetközi jellege idővel egyre határozottabban érvényesült és érvényesül egyetemeinken, értékrendjünkben, hazai és külföldi kapcsolatainkban, a személyes és intézményi együttműködésekben, s az ezekre alapozott cím-adományozás gyakorlat is ebbe az irányba mozdult el, sőt – mint látjuk – ma jórészt erre koncentrált.

A díszdoktorok országok szerinti megoszlása – 4. táblázat – összhangban van azzal a köztudott hazai képpel, hogy a magyar felsőoktatás német kapcsolatai hagyományosan erősek, hiszen egyetemeink jórészt a Humboldt-típusú egyetem-modellt képezték le és nem kis mértékben őrzik még ma is. Az sem meglepő, hogy a tudományos világban egyre nagyobb, ma már kétségtelen vezető szerepet játszó USA fokozatosan feljött a „második helyre”. Mögöttük – már jelentős különbséggel – európai országok következnek: Nagy Britannia, Ausztria, Franciaország, Olaszország, s ma már csak a statisztikában a Szovjetunió. Különböző történeti és jórészt élő hagyományok miatt néhány más országból – Finnország, Hollandia, Svájc, Lengyelország és Románia – vannak még szép számmal díszdoktoraink.

	ELTE	SE	PPKE	DE	DRHE	Pécs	EHE	Szeged	Összes
H	139	7	2	106	23	49	20	78	424
D	61	60	2	51	17	54	13	47	305
USA	27	60	7	33	12	46	3	26	214
GB	23	18	1	12	2	9	0	19	84
A	28	18	1	4	2	9	2	4	68
F	18	11	1	4	0	10	1	9	54
I	24	8	4	6	0	5	0	6	53
SF	10	6	0	15	1	7	6	7	52
SU	16	10	0	5	2	8	0	10	51
NL	5	9	0	13	4	5	0	6	42
CH	3	6	0	9	9	7	4	2	40
PL	2	7	4	4	1	4	0	2	24
RO	3	5	0	3	5	4	0	4	24
Többi	35	12	8	11	12	35	15	31	159
Összes	394	237	30	276	90	252	64	251	1594

4. táblázat. A díszdoktorok országonkénti csoportosításban

²¹ Az SZTE honlapja részletes adatokat tartalmaz a Szegeden adott címeikről, de nem ír a kolozsváriakról.

A külföldi díszdoktorok kérdésének sajátos aspektusa a magyar származású tudósok elismerése, ami természetesen tudományos teljesítményük és rendszerint a magyar egyetemmel folytatott együttműködésben, kutatási/kutatói lehetőségekben általuk nyújtott támogatáson alapul. Legtöbbjük itthon végzett egyetemet, részben karrierjét is itt kezdte, de végül egy más, jobb feltételeket nyújtó országban ért fel a csúcsra, néhány esetben a Nobel-díjig. Vannak közöttük a szomszédos országokban élő magyar kutatók is. Őket nem a jobb feltételek, hanem kisebbségi közösségük és az összmagyarság ügyének szolgálata tartja ott. A 3. táblázatban *kisebb méretű dölt számok* mutatják ezeket az adatokat. Összesen – ebben a csoportban is némi bizonytalansággal – 92-en vannak. Meglehetősen barátságatlan így kiszámolni, ez 8%-a a releváns körnek.

A magas protokoll példái

Indoklás és kommentár nélkül felsoroljuk a kitüntetett államfőket és (volt) miniszterelnököket: 9 magyar a 17 külföldi személyt. A nevekből, országokból és évszámokból az olvasó felfogása szerinti képet – vagy hiányérzetet – alakíthat ki magának²².

Budapest (16 fő)²³: Erzsébet Lujza Otilia román királyné (1897), Tisza István min. elnök (1914), Ferdinánd bolgár cár (1914), Teleki Pál miniszterelnök (1939), Bogdan Filow bolgár min. elnök (1941), Zakir Husain indiai közt. elnök (1967), Urho Kekkonen finn közt. elnök (1969), Resa Pahlavi iráni sah (1977), Willy Brandt német kancellár (1984), Fred Sinowatz osztrák kancellár (1986), Francesco Cossiga olasz közt. elnök (1991), Giovanni Spadolini volt olasz min. elnök (1993), Mádl Ferenc közt. elnök (2000), Tarja Halonen finn közt. elnök (2001), Moshe Katsav izraeli elnök (2003), Lee Hsien Loong szingapuri min. elnök (2007), Matti Vanhanen finn min. elnök (2009), Sauli Väinämö Niinistö finn közt. elnök (2012).

Debrecen (4 fő): gróf Bethlen István min. elnök (1927), Horthy Miklós kormányzó (1927), Hendrik Colijn holland min. elnök (1938), Kállai Gyula nyug. min. elnök (1979).

Szeged (7 fő): II. Vilmos német császár (Kolozsvár, 1920), Bethlen István min. elnök (1922), Teleki Pál min. elnök (1922), Alberto Fujimori perui közt. elnök (1998), Göncz Árpád közt. elnök (2001), Danilo Türk szlovén közt. elnök (2010), Angela Merkel német kancellár (2013, átvette 2015-ben).²⁴

²² A (volt) miniszterek, továbbá alelnökök, helyettesek, polgármesterek névsora meglehetősen hosszú lenne.

²³ Érdekességként: 1938-ban díszdoktor lett a PPTE-n Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi XII. Pius pápa.

²⁴ A PTE honlapján nincs ilyen jellegű információ.

A másfélezerből 39-en kaptak kétszer díszdoktori címet is, közülük heten ugyanazon az egyetemen. Hármat kaptak: Alföldy Géza ókortörténész, Hóman Bálint miniszter, Karl-Heinz Indlekofer német informatikus; József Ágost főherceg négyet (háromszor FJTE + 1 BME); gróf. Apponyi Albert miniszter ötöt (ebből háromszor a BpTE-en). Ezt a sort Oláh György Nobel-díjas magyar/amerikai kémikus vezeti hét hazai egyetemtől kapott hét díszdoktori címevel (és még másik hét díszdoktorsága is van külföldi egyetemeken).

Nobel-díjasok

A Nobel-díj a tudományos teljesítmény legmagasabb nemzetközi elismerése, kevesek kiváltsága. Érthető, ha egy egyetem kapcsolatokra, szerencsés esetben érdemi együttműködésre törekszik ilyen kutatókkal és ezek alapján, vagy – nem ritkán jól érzékelhető presztízsből – *honoris causa* doktori címet ajánl fel nekik. Egyetemeinknek Nobel-díjas díszdoktorai közül elsőként Szent-Györgyi Albertet illik megemlíteni, aki egy évvel Nobel-díja után, 1938-ban, majd 1973-ban is díszdoktor lett Szegeden. A magyar származású Nobel-díjasok közül magyar egyetemek díszdoktorai: Oláh György (*BME, DE, PTE, SZTE, Nyugat-Magyarországi, Pannon és Óbudai Egyetem*); Wigner Jenő (*ELTE*); Békésy György (*SE*); Hevesy György (*BME*); Harsányi János (*Corvinus Egyetem*). Összesen 6 személy, 12 cím.

Miközben sokan szeretnek minél több Nobel-díjast magyarnak (is) minősíteni²⁵, feltűnő, hogy közülük mennyien nem kaptak magyar egyetemtől díszdoktorságot: Lénárd Fülöp (fizika), Bárány Róbert (orvosi), Gábor Dénes (fizika), Zsigmondy Richard (kémia), Milton Friedman (közgazdasági), Elie Wiesel (béke), John C. Polányi (kémia), Kertész Imre (irodalom).

Tudományegyetemeink nem magyar Nobel-díjas díszdoktorai: *ELTE*: Werner Heisenberg (fizika), Rudolf Mössbauer (fizika), Ahmed H. Zewail (kémia), José Saramago (irodalom), Mario Vargas Llosa (irodalom); *DE*: Manfred Eigen (kémia), Sir Derek Barton (kémia), Ilja M. Frank (fizika), Henry Taube (kémia), Sir Paul M. Nurse (orvosi), Andrew W. Schally (orvosi); *PTE*: Feodor Lynen (orvosi), John C. Kendrew (kémia), Kurt Wüthrich (kémia), Andrew W. Schally (orvosi), Peter Agre (kémia); *SE*: Louis Ignarro (orvosi), Roger Tsien (orvosi); *SZTE*: Andrew W. Schally (orvosi). Összesen 17 személy, 19 cím.

Eltekintve Szent-Györgyi Albert első díszdoktorságától, tudományegyetemeink Nobel-díjasokat (24 főt) csak az utóbbi félszázadban avattak díszdoktorrá (*ELTE* 1963, *PTE* 1975, *DE* 1982, *SZTE* 1995 után), bizonyára egy pozitív szemléletváltás és a nemzetközi kapcsolatok erősödésének jegyében.

Mi a helyzet ma?

A *honoris causa* doktori címről eddig egyik felsőoktatási törvényünk sem rendelkezik. Jogszabályban először az 51/2001 (IV. 3.) sz. kormányrendeletben olvashatunk róla – ennyit: az intézményi SZMSZ rendelkezik „a tiszteletbeli

²⁵ Pl. <http://mek.oszk.hu/02000/02056/html/#>

doktorrá (doctor honoris causa) avatás feltételeiről...”. 2012-ben a kormány szükségesnek tartotta egyértelműsíteni a díszdoktorság kritériumait, s ezt a 387/2012. (XII. 19.) kormányrendeletben tette meg: „20. § A felsőoktatási intézmény szenátusa a rektor javaslatára a doktori tanács véleményének kikérésével tiszteletbeli doktori (Doctor Honoris Causa) vagy tiszteletbeli doktori és professzori (Doctor et Professor Honoris Causa) címet adományozhat annak, aki a doktori szabályzatban foglaltak alapján arra érdemessé vált abban a tudományágban, amelyben a felsőoktatási intézmény doktori fokozat odaítélésére jogosult.”

Ez a megfogalmazás több fontos elemet tartalmaz:

- egyrészt tükrözi azt, hogy a kormány tudományos teljesítményhez köti a címadást (hiszen azt a „doktori”, s pl. nem a humánpolitikai kormányrendeletben jelentette meg);
- másrészt megkülönböztet két címet, valószínű értelmezésben a *doctor et professor* döntően a tudományban, míg a „sima” *doctor* – e mellett – más téren is elért érdemek²⁶ alapján adható;
- kétoldalú – mind az egyetem, mind a kitüntetett részéről – feltételként szabja a tudományági megalapozottságot (egyúttal korlátot), azaz definiált „tudományági” alap nélkül egyik cím sem adományozható²⁷;
- s mindezt külön megerősíti azzal, hogy mindig ki kell kérni a *doktori tanács* véleményét is.

Az egyetemi szabályzatok többnyire átveszik a kormányrendelet szövegét, sőt igen magas rangra emelik ezt a kitüntetést, és ezen túl – érthetően – rendezik az évenként és karonként adható (javasolható) címek számát²⁸, külön megemlítve az egyetemi (rektori) keretet. Az SZTE ezt példaértékű szigorral szabályozza: „A 61.3. pontban megfogalmazott tudományos követelmények teljesítésétől kivételesen, különösen indokolt egyetemi érdekből el lehet tekinteni világszerte nagyra becsült személy (pl. Nobel-díjas²⁹, nagyhírű egyetem díszdoktora) esetén, amennyiben a cím odaítélése az egyetem jó hírnevét nagymértékben növeli.” Nem félreérthető megfogalmazás!

Néhány egyetem szabályzata rendelkezik a cím visszavonásáról. A visszavonást rendszerint diszkréten intézik el az egyetemek. Egy-két ismert esetet ezért nem lenne korrekt itt kiemelni.

A címet – teljesen általánosan – személyesen egyetemi avatási ünnepségen lehet, sőt kell átvenni³⁰, ahol a díszoklevél mellé rendszerint e célra készített talárt (néhol díszsapkát, díszláncot) kapnak a kitüntetettek. A *laudáció* után lehetősé-

²⁶ Az ELTE szabályzata megfogalmazásában: „... más egyéni érdemeket...”

²⁷ Több egyetem „*civis universitatis honoris causa*” címet alapított nem tudományos érdemek elismerésére és természetesen mindenütt vannak más rangos egyetemi kitüntetések, címek, nem ritkán nagy változatosságban.

²⁸ Egy-egy kerek egyetemi jubileum alkalmat ad(ott) a szokásosnál több cím adományozására is.

²⁹ Itt bizonyára irodalmi vagy béke-díjasokra gondolnak.

³⁰ Kivételek azért voltak. Pl. Horthy Miklós kormányzónak (TITE) vagy II. Vilmos császárnak (FJTE) elvitték, míg Angela Merkel német kancellár és az SZTE két évet (2013–2015) vártak a közösen alkalmas időpontra.

gük van egy rövid köszönetnyilvánításra, ünnepi gondolat, olykor tanulságos üzenet megfogalmazására³¹. Általános szokás ebből az alkalomból – közvetlenül előtte vagy utána – szakmai közönség előtt tudományos előadás tartása.

Mégis mit ér a *dr. h. c?*

A szerző meggyőződése, hogy az egyetemi- és a külvilág meghatározó része kezdettől fogva, ma is és a jövőben is a *tudományos kiválóságot, a kiemelkedő teljesítményt, a magas minőséget* és az erre alapozott együttműködést ismeri el a *doctor honoris causa* kitüntető címmel. A Debreceni Egyetem (vagy pl. az EL-TE) rektori avatási protokollja ezt így fogalmazza meg: „*A tudomány valamely ágában kimagasló eredményeket ért, köztisztviselőként álló tudósokat az egyetem ezzel a címmel legmagasabb kitüntetésben részesíti és befogadja őket az intézmény díszdoktorainak sorába. A doctor honoris causa cím olyan magas fokú elismerés, amellyel az intézmény csak kivételes esetben él. A cím adományozásával az intézmény megtisztelheti kimagasló professzorait³², egykori kiváló tanítványait, de felajánlhatja olyan nemzetközileg elismert hazai és külföldi tudósoknak is, akik tudományos eredményeiket közkinccsé téve gazdagítják a tudományt. A díszdoktorrá avatás megtiszteltetés annak, akinek ez az elismerés szól, de nyomatékosan szeretném hangsúlyozni, hogy megkülönböztetett tisztesség az adományozó intézmény számára is.*” Ha ezt valóban minden esetben így teszi az adományozó és érzi az adományozott is, akkor mind az avatáskor, mind később – hangozzék bár patetikusan – „egész életen át” mindkét fél büszkén tartja számon, ill. viseli a címet. Ekként jeleníti meg az egyetemi annalesekben, illetve az önéletrajzokban (ma jórészt a honlapokon is), s ekkor nem lesz a korképből idővel kórkép. A magyar egyetemeknek ajánlatos tanulni múltjukból, de pl. a Magyar Tudományos Akadémia mai, jól tagolt – átláthatóan mit miért – kitüntetési gyakorlatából is. Látni kell: egy, olykor már előre érezhetően rossz döntés a többi jót – és ezzel az egyetemet – értékeli le.

Jó döntésekkel a *doctor honoris causa* cím megérdemli és megtarthatja az érintettek, az odaitéllő egyetem, az egész egyetemi világ és a társadalom tiszteletét is.

³¹ Pl. http://www.unideb.hu/portal/sites/default/files/20121124GulyasBalazs_beszed.pdf

³² A saját professzorok aránya: TITE 6/73, DATE 6/29, DOTE 0/34, KLTE 16/62; DE 0/77 (de 3 egykori saját).

Függelék: Érdekességek itthonról és külföldről

A témakörben tájékozódva különböző érdekes, de nem a fősodorba tartozó információk is előkerülnek. Ezek közül néhány – talán az olvasó szerint is érdekes – itt következik.

- Posztumusz díszdoktori címről nem tudunk.
- A címhez eseti, ill. rendszeres pénzbeli vagy anyagi juttatás sehol sem tartozik.
- Az 1594 díszdoktor között 27 nő van. Ez mindössze 2%. A Nobel-díjasok 5,4%-a nő (44/817).
- *„Az induló Ferenc József Tudományegyetem néhány nagy tekintélyű tudósának nem volt doktorátusa. Ezt a helyzetet az induló Kolozsvári Egyetem nagyon eredeti módon oldotta meg, 1874-ben Berde Áront, Brassai Sámuel, Koch Antalt és Martin Lajost díszdoktorrá avatták, a továbbiakban már nem tettek különbséget a dísz- és a rendes doktorátusok között.”*
<http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article%2CPCArticleScreen.vm/id/68970>
- Nagy Iván: *A száműzetés évei Szegeden 1920–1940*. Az írás címe azt mutatja, sok függ attól, honnan nézzük a történelmet.
http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf9465.pdf
- Öt olyan magyar (származású) Nobel-díjas díszdoktora van egyeteminknek, akik egyben a Magyar Tudományos Akadémia rendes vagy tiszteleti tagjai is (Békésy György, Hevesy György, Oláh György, Szent-Györgyi Albert, Wigner Jenő). Ketten vannak, akik tiszteleti tagok, de itthon nem díszdoktorok: Gábor Dénes és John Polányi. Harsányi János hazai díszdoktor, de nem tiszteleti tag. Négyen – Zsigmondy Richard, Bárány Róbert, Elie Wiesel, Kertész Imre – nem díszdoktorai magyar egyetemnek és nem tagjai az Akadémiának sem. Lénárd Fülöp akadémikus volt, de 1945-ben (náci kapcsolatai és nézetei miatt) törölték az akadémiai almanachokból (nincs az MTA honlapján sem).
- Az Oxfordi Egyetemnek (legalább) három magyar díszdoktora van: Serédi Jusztinián, Szentágothai János és Szent-Györgyi Albert.
- Selye János 18
(<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC13280/13730.htm>),
Kornai János 15 egyetem díszdoktora (<http://www.kornai-janos.hu/CV-pub.html>)
- Ha főiskolánknak nincs törvényes joga (doktori iskola) *dr. h. c.* cím adományozására (s bár nincs professzorunk sem), akkor adunk „*professor honoris causa*” címet, hiszen azt nem tiltja a törvény:
http://www.edutus.hu/cikk/professor_honoris_causa_cim_atadasa/
- A leggyakoribb keresztnév: magyarok között 32 János, külföldiek között 27 Peter van.
- A legtöbb díszdoktori címet feltehetően két dél-afrikai, ma már legendás színes bőrű apartheid-ellenes személyiség kapta: Desmond Tutu ötvenet,

Nelson Mandela harmincnyolcat.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_honours_for_Desmond_Tutu;

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_awards_and_honours_bestowed_upon_Nelson_Mandela

- Einstein „csak” hét egyetem díszdoktora volt: Rostock, Princeton még a Nobel-díj előtt, majd Zürich (ETH), Madrid, Oxford, Yeshiva College és Harvard.
- Békésy György az Argentínai Mendoza Egyetem hétszeres díszdoktora! [Ez is rekord?]
- 2005-ben Oláh György nem fogadta el a BBTE díszdoktori címét a magyar feliratok elhelyezését büntető oktatói elbocsátások miatt.
- A Bécsi Egyetem 1900 óta 226 (évi átlagban két) díszdoktor avatott (köztük 12, kb. 5% nő). 1965-ben, alapítása 600. évfordulóján viszont harmincat, köztük Pákozdy László Márton magyar teológust. Még két magyar díszdoktora van: Tomka Miklós vallásszociológus és Alföldy Géza ókortörténész.

László Béla – Bárczi Zsófia – Komzsík Attila

A nyitrai magyar pedagógusképzés ötvenöt éve (1960–2015)

Történeti előzmények

Az első világháborút lezáró békeszerződések részeként a szövetséges hatalmak külön kisebbségvédelmi kiegészítő szerződéseket kötöttek az utódállamokkal, így Csehszlovákiával is. Az 1919. szeptember 10-én aláírt Saint Germain-i szerződés többek között arra is kötelezte Csehszlovákiát, hogy a nemzeti kisebbségek számára biztosítsa az anyanyelven való oktatást, amely az alkotmány részeként az 1920. február 29-én hozott nyelvtörvényben jutott kifejezésre.¹ A nyelvtörvény rögzítette azt az elvet, hogy a nemzeti kisebbségek számára létesített valamennyi iskolában az oktatás a kisebbség nyelvén folyik. Ez is csak általános elv volt, mivel rendeletekkel szabályozták, hogy hol, milyen típusú és tanítási nyelvű iskolák alapíthatók a nemzeti kisebbségek részére. Ezzel kapcsolatban hatályba lépett egy törvény Csehország, Morvaország és Szilézia területén, Szlovákiára vonatkozó külön rendeletet azonban nem adtak ki.

Trianon után a magyar felsőoktatási intézmények néhány éven belül megszüntek Csehszlovákiában. A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet, a jogi kar kivételével, még 1919-ben bezárták. Az eperjesi és selmezbányai akadémiák Magyarországra költöztek, a kassai gazdasági akadémia feloszlott, bár a jogi 1922-ig még működött.² Az első Csehszlovák Köztársaságban megkezdődött a közoktatás átszervezése és nacionalizálása is. A magyar tanítási nyelvű iskolák számának csökkenésébe a területi rendezésen kívül ez is belejátszott. A csehszlovák hatalom az 1919. május 27-én kelt 293/1919. sz. tc. kihirdetésétől fogva a középiskolai rendszer egységesítésére törekedett.³ A korabeli értelmezés

¹ 122/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé, online: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1703&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

² Popély Gyula, *A felvidéki magyar oktatásügy helyzete 1918–1945* = Kalligram, II. évf., 1993/12., 103–115., online: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/1993/II.-evf.-1993.-december/A-felvideki-magyar-oktatasesuegy-helyzete-1918-1945>

³ Popély Gyula, uo.

szerint csupán a különböző gimnázium típusú iskolákat tekintették középiskolának, a tanítóképzőket és az egyéb szakiskolákat már nem.⁴ A magyar tanítóképzők száma már az 1918/19-es tanév végére lecsökken 18-ról 12-re, amiből 3 Kárpátalján működött⁵. Az 1919/20-as tanév végére a 12 magyar tanítóképzőből csupán egyetlen teljes szervezettségű marad meg.⁶ A pozsonyi (női) tanítóképző intézet négy osztállyal működött, ezen kívül Ungváron is fennmaradt a rutén nyelvű tanítóképző intézet részeként egy csonka, két osztállyal működő (női) magyar tanítóképző.⁷ Az 1933/34-es tanévben a pozsonyi magyar tanítóképzőnek – amelyet az Orsolya-rend működtetett – 160 hallgatója volt, ezt egészítette ki a szlovák (ugyancsak Pozsonyban működő) tanítóképző magyar tagozata, 162 hallgatóval. A magyar tagozat 1926/27-es tanévben kezdte meg működését.⁸

Az általános pedagógushiány a református felekezethez tartozó iskolákban volt a legerősebb, ezért 1935-ben Komáromban, a kassai konvent rendelkezése értelmében megnyílt a Szlovenszkói és Ruszinszkói Egyetemes Református Egyház koedukált tanítóképző intézete.⁹

A Kassai Kormányprogram alapján a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. májusi határozatával a szlovák és ukrán tanítási nyelvű iskolákon kívül minden más nemzetiség iskoláit megszüntette. Ezt követően Szlovákiában három éven keresztül semmilyen magyar nyelvű iskola nem működött, és magyar nyelvű oktatás sem folyt. Az 1948. februári hatalomváltás után Szlovákia legmagasabb végrehajtó szerve, a Megbízottak Testülete határozatot fogadott el, amely engedélyezte a magyar nemzetiségű gyermekek számára az anyanyelvű oktatást.¹⁰

A magyar iskolák 1948-ban kezdődő megnyitásával egy időben jelentkezett a pedagógushiány is. A harmincas évek végén működő mintegy 2300 pedagógusból ekkor alig több, mint 100 maradt Szlovákia területén, hiszen a magyar tanítók az elsők között szerepeltek a kitelepítési és bűnvádi listákon.

Az ötvenes években a tanítóhiány pótlására már a felsőoktatás jegyeit magukon viselő tanfolyamok keretén belül kezdődött meg a tanítók képzése. Így Pozsonyban 1950. július 10. és augusztus 19. között megszervezték az első magyar hathetes tanítóképző tanfolyamot a magyar iskolák részére 9 csoportban

⁴ Popély Gyula, uo.

⁵ Neuhofer, Rudolf, *Střední školství v prvých deseti letech československé republiky po stránce organizační*, Praha 1928, 14.

⁶ Neuhofer, i.m., 16.

⁷ Neuhofer, i.m., 20–21.

⁸ Popély, uo.

⁹ Fedinec Csilla, *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta – Dunaszerdahely, 2002, 236.

¹⁰ Laco Novomeský erre a rendeletre utal 1948. november 11-én a Megbízottak Testülete előtt megtartott, a szlovákiai magyarok anyanyelvi oktatásainak kérdését taglaló beszámolójában. In: *Iratok a csehszlovákiai magyarság 1948–1956 közötti történetéhez I., Válogatás a csehszlovák állami és pártszervek magyar kisebbséggel kapcsolatos dokumentumaiból*, FONTES HISTORIAE HUNGARORUM, 4., szerk. Popély Árpád, Fórum Kisebbségkutató Intézet/Fórum inštitút pre výskum menšín, Somorja/Šamorín, 2008, 81–84.

307 résztvevővel, és az óvodák számára 5 osztályban 165 résztvevővel. E tanfolyamok képesítést nem adtak, a résztvevőknek tovább kellett tanulniuk a pedagógiai irányzatú dolgozók felsőbb iskoláiban vagy más tanítóképzőkben.

További négyhetes tanítói tanfolyam volt a gimnáziumot végzett magyar fiatalok számára 1950. július 20. és augusztus 16. között, amelyen 46 érettségivel rendelkező fiatal vett részt. E tanfolyamok szervezésével Hartman József és Ozorai Ferenc pedagógusokat bízták meg.

Pozsonyban 1951-ben 40 óvónő részvételével újabb hathetes tanfolyamot szerveztek.

Az óvónők képzésére 1952-ben további, immár négyhónapos tanfolyamot indítottak Füleken, amelyet 44 hallgató végzett el.

E tanfolyamok sorozatában az utolsót, s egyben a legértékesebbet Szabó Imre pedagógus vezetésével az 1952/1953-as tanévben bonyolították le Ótátrafüreden és Trencsénteplicen. A tízhónapos tanfolyamot 120 hallgató végezte el.

E tanfolyamokon 722 személy készült fel a pedagógusi pályára. A Szlovákiában maradt és tanítói állást vállaló mintegy 110 tanítóra is lehetett számítani a magyar iskolák megnyitásakor. Ezen kívül 70-re tehető azoknak a szlovákiai magyar főiskolai hallgatóknak a száma, akik tanítói állást vállaltak. Így mintegy 900 magyar pedagógussal indult el Szlovákiában 1950-ben a magyar nyelvű alap- és középiskolai képzés.

1950-ben Pozsonyban és 1953-ban Rozsnyón megnyíltak a magyar tanítóképző gimnáziumok, 1952-ben Komáromban pedig az óvónőképző gimnázium.

Mindenekelőtt a magyar pedagógusképzést szolgálta a Comenius Egyetemen 1951-ben megalakított Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék is.

Az egyre súlyosabb felső tagozatos és középiskolai tanárhiányt volt hivatott enyhíteni az 1951/1952-es tanévben a Comenius Egyetem Pedagógiai Karán 5 tanulmányi szakon 44 hallgatóval megindult magyar tanárképzés. Az évenként egymást követő átszervezések miatt a tanárképzést a Pozsonyi Comenius Egyetem Pedagógiai Karától 1953-tól az újonnan alakuló Kétéves (szlovákul: Vyššia pedagogická škola), illetve Négyéves (Vysoká škola pedagogická) Pedagógiai Főiskolák vették át, amelyek felső tagozatos, illetve középiskolai tanárokat képeztek. A Négyéves Pedagógiai Főiskolán Pozsonyban csupán néhányszor indítottak egy-egy magyar csoportot középiskolai tanári szakon, de 1956-ra ezt is megszüntették. Ez után 1980-ig Szlovákiában a magyar nyelv és irodalom szakon kívül más szakokon középiskolai tanárképzés magyar nyelven nem folyt. A pozsonyi Kétéves Pedagógiai Főiskolán azonban a legszükségesebb szakokon volt magyar felső tagozatos tanárképzés.

A magyar tanítási nyelvű középiskolák tanárhiánya végül is úgy enyhült, hogy az egyetemeken egyre több magyar fiatal szerzett tanári diplomát és – levelező hallgatóként – a szlovákiai és magyarországi egyetemeken egyre több felső tagozatos tanár szerezte meg a középiskolai tanári diplomát.

Az 1959-ben zajló újabb átszervezések folytán megszűntek a pedagógiai gimnáziumok és a pedagógiai főiskolák. A helyükbe lépő Pedagógiai Intézetek – 1964-től önálló Pedagógiai Karok – átvették az alsó tagozatos tanítók és felső tagozatos tanárok, tehát az alapiskolai pedagógusok képzését. A középiskolai

tanárképzés pedig visszakerült az egyetemekre. A pedagógiai gimnáziumokban, a két- illetve négyéves pedagógiai főiskolákon körülbelül 400 óvónő és alsó - tagozatos tanító, s körülbelül 350 felső tagozatos és 150 középiskolai tanár szerzett diplomát magyar vagy részben magyar nyelven.

Az első harminc év Nyitrán

Nyitrán az 1959-ben megnyílt Pedagógiai Intézet volt hivatva ellátni az alapiskolai tanító- és tanárképzést a magyar iskolák részére is. 2004-ig a pozsonyi egyetemi magyar nyelv és irodalom szakos tanárképzésen kívül Szlovákiában állami intézményben csak Nyitrán volt magyar nyelvű tanító- és tanárképzés.

A Nyitrai Pedagógiai Intézetben 1960-ban gyakorlatilag két egyenrangú tagozat szerveződött, az egyik szlovák, a másik magyar nyelven. A kiegyensúlyozott fejlesztésben Jozef Pastiernek, az intézet akkori igazgatójának kulcs-szerepe volt. 1960-ban a magyar tagozatra 212 nappali hallgatót vettek fel, és 29 főiskolai oktatóval indult meg a magyar nyelvű képzés. 1963-ra gyakorlatilag mindkét tagozat kiépült, kialakult a magyar nyelvű képzést biztosító, tanszéki lebontásban is megfelelő tanári kar. Ekkor már 60-65 tanár oktatott magyar nyelven. Az 1962/63-as tanévben a nappali hallgatók száma elérte a 661-et. Nyitrán az első 24 tanító szakos hallgató 1962-ben végzett. 1963-ban pedig az első 142 tanár szakos hallgató vehette át oklevelét, s tovább folyt a tanító szakos képzés is. Nyitrán, az 1964-től Pedagógiai Karrá átnevezett főiskolán, egészen 1974-ig folyamatosan, a magyar iskolák igényeinek megfelelő számban és szakpárosításokban képeztek alapiskolai tanítókat és tanárokat. A végzős hallgatók száma 1969-ig átlagban 140 körül mozgott. A hetvenes években viszont már a magyar tagozaton átlagban 80, a nyolcvanas években pedig már csak 30 körül volt a végzős hallgatók száma.

Gólyaavatás Nyitrán az 1960-as évek végén

A Nyitrán folyó magyar pedagógusképzés kiegyensúlyozott, konszolidált időszaka 1974-ig tartott. Ugyanis ebben az évben hirdettek meg utoljára magyar tagozatra a még teljesnek mondható szakpárosításokban felvételi vizsgákat. 1978-ban a Nyitrai Pedagógiai Kar magyar tagozatán a tanárképzést megszüntették, tanári szakokat már csak elvétele nyitottak, az oktatás szinte teljes mértékben szlovákul folyt. 1975-ben, 1976-ban, illetve 1978-ban még meg-

nyitottak néhány szakot szlovák nyelv és irodalommal, illetve orosz nyelv és irodalommal szakpárosításban (többnyire polgári neveléssel vagy magyar nyelv és irodalommal, esetleg idegen nyelvekkel) de e szakokon már mindent szlovák nyelven oktattak. E szakokon 1979 és 1994 között 235 hallgató végzett. A nyolcvanas évek második felében indítottak néhányszor kis létszámú csoportokat a természettudományi szakokon is, de az itt végzett hallgatók száma 1979-től 1994-ig nem haladta meg a 30-at.

Csupán az alsó tagozatos tanítói szakon volt folyamatos a magyar nyelvű képzés, de ott is alacsony, 20–25 körüli hallgatói számmal. 1981-től 1990-ig a magyar tagozaton mindössze 71 hallgató szerzett diplomát tanári szakon.

Szlovákiában 1977-ben vezették be az öt évig tartó, az 5–12. évfolyamok oktatására képesítő egységes tanárképzést. Az önálló pedagógiai karokon és az egyetemeken egyforma, felső tagozatos és középiskolai tanári diplomát lehetett szerezni. Ettől kezdve a Nyitrán végző magyar pedagógusok az alapiskola felső tagozatára és a középiskolára is megkapták a képesítést. Innentől fogva beszélhetünk ismét – 25 év után újból – magyar nyelvű középiskolai tanárképzésről is.

A nyitrai magyar pedagógusképzés feltételei ez alatt az idő alatt lényegesen leromlottak. A hallgatók számának nagymértékű csökkentése mellett 1989-re a magyar oktatók száma is a felére apadt. Ebben az időben a teljes leépítés megakadályozása és a magyar nyelvű képzés átmentése volt az elsődleges feladat. A nyolcvanas években már nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen kismértékű magyar pedagógusképzés mellett hamarosan súlyos pedagógushiány lép fel a magyar alap- és középiskolákban. Itt kell kiemelni a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának a magyar nyelvű pedagógusképzés megmentése érdekében kifejtett tevékenységét. A bizottság több esetben foglalkozott a problémával, és lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a hatalom végül is a magyar pedagógusképzést minimális szinten ugyan, de megtartotta.

A szlovákiai magyarság alap- és középiskoláinak létét fenyegető pedagógushiány és a belső, tarthatatlan, rendezetlen viszonyok miatt a kar magyar hallgatói és tanárai követelték a kar vezetésétől, hogy állítsa vissza az 1978 előtti állapotokat. A kar vezetésének elutasító magatartása miatt a magyar tanárok és hallgatók 1988 tavaszán petícióval fordultak az állam és a párt legfelsőbb szerveihez. A petíciót két tanár és csaknem valamennyi magyar hallgató aláírta. Ennek hatására bizonyos engedményeket tett a kar vezetése, többek között 1989-ben kétszeresére emelte a magyar tagozatra felvett hallgatók számát. A nyitrai magyar pedagógusképzés fejlesztésére azonban csak az 1989-es novemberi rendszerváltozás után nyílt igazi lehetőség.

A nyitrai főiskolán 1962-től 1978-ig, tehát 17 év alatt 1847 hallgató szerzett diplomát a magyar pedagógusképző szakokon. Ebből 377 hallgató alsó tagozatos tanítói, 1470 pedig felső tagozatos tanári képesítést szerzett.¹¹

¹¹ *A nyitrai magyar pedagógusképzés negyvenöt éve. Oktatók és az intézményben végzett hallgatók névsora 1960–2005*, Konstantin Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2005, 24–114.

A megszüntetés időszakában, tehát 1979-től 1994-ig (16 év alatt) már csupán 652 magyar pedagógus végzett; közülük 417 volt tanító és csak 235 tanár.¹²

Diáktalálkozó az 1980-as évek végén.

A rendszerváltástól a kar alapításáig

Az 1989-es rendszerváltás után Nyitrán új lehetőségek nyíltak a magyar nyelvű pedagógusképzés előtt. A kar új vezetése – a kar élére visszatérő Jozef Pastierrel – azonnal hozzálátott a magyar tagozat teljes kiépítéséhez. Az évenként felvett hallgatók száma 180 körül mozgott. A magyar tagozat vezetésének sikerült elérni, hogy a hirtelen növekedő számú magyar hallgatóság anyanyelvű oktatására a kormányzat 35 főiskolai oktató felvételét engedélyezze. 1990-ben 186 hallgatót vettek fel a magyar tagozat első évfolyamába és 20 magyar főiskolai oktató került a katedrákra. Az 1991 februárjában azonban a kar élére került dékán a fennmaradó 15 magyar oktatói állást már csak szlovák nyelven oktató tanárokkal töltötte be. Ennek ellenére a lényegesen megerősödött magyar tanári kar megteremtette az egyes tanszékeken a magyar nyelvű oktatás alapvető feltételeit. Csaknem minden szakon megnyíltak a magyar tagozati csoportok, és a magyar tagozat hallgatóinak száma – annak ellenére, hogy 1993-tól egyre inkább érezhető a magyar nyelvű képzés visszaszorításának szándéka – az 1995/96-os tanévben elérte a 753-at. Ez a nyitrai magyar pedagógusképzésben 2003-ig a legmagasabb hallgatószámot jelenti.

Mindeközben a Nyitrai Pedagógiai Kar is átalakul. 1992-ben a Nyitrai Pedagógiai Főiskola nevet veszi fel, és 1993-tól immár három karral működik. A főiskola a 324/1996-os törvény értelmében egyetemi státuszt nyer,¹³ ettől az

¹² Uo., 115–146.

¹³ 324 ZÁKON NÁRODNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY z 23. oktobra 1996, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 172/1990 Zb. o vysokých školách v znení zákona

évtől kezdve Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem (továbbiakban „NyKFE”) néven működik tovább.

A változások a magyar tanárképzést is érintették. A Humán Tudományok Karán és a Pedagógiai Karon az új vezetés felszámolta a magyar tagozat keretében működő tanári szakokat, és erősen korlátozta a magyar nyelvű oktatást és vizsgáztatást is. Ez a magyar hallgatók számának lényeges csökkenéséhez vezetett.

A magyar pedagógusképzés, a magyar nyelvű oktatás és vizsgáztatás visszaszorítására kidolgozott rektori elvek elfogadása ellen írásban tiltakoztak a magyar tanárok. A tiltakozást 1997-ben 51 magyar tanár írta alá. Az új helyzetben mindenekelőtt a nevelési tantárgyak, a zene, a rajz, valamint a testnevelés szakos tanárképzés került hátrányos helyzetbe, de ugyanerre a sorsra jutott a történelem, a pedagógia, a pszichológia, a filozófia stb. szakos magyar tanárképzés is. A Természettudományi Kar vezetésének bölcsessége mentette meg ebben az időben a magyar tanárképzést. E karon 1990 után is – a földrajz kivételével – minden szakon ugyanazon a szinten maradt meg a magyar tanárképzés. Ez szolgáltatta az újbóli kibontakozás alapját.

A magyar pedagógusképzés kereteinek eme második megnyirbálása ahhoz vezetett, hogy a hallgatók száma az 1995/96-os tanév 753 főjéről (619 nappali, 134 levelező) az 1999/2000-es tanévre 480-ra (425 és 54) csökkent, ami 4 év alatt több mint 36%-os leépítést jelent. Minimálisra csökkentették a magyar óraadó tanárok számát is, és az egyetemről eltávozott magyar tanárok helyére gyakran szlovákokat vettek fel. Ily módon folyamatosan csökkent a magyarul tanított órák száma.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a magyar nyelvű pedagógusképzés leg-súlyosabb problémája a folyamatosság hiánya, és a szakok megnyitásának rendszertelensége volt.

1990 és 1999 között a magyar tanárképzés kérdésének megoldására több különböző javaslat született, ezek némelyike rendszerszintű megoldást kínált volna – például az egyetemi szenátusban eredetileg jóvá is hagyott Nemzetiségi Kultúrák Kara –, ám az egyetem belső feltételei, valamint a kedvezőtlen politikai körülmények miatt nem sikerült őket megvalósítani. Az átfogó, és a magyar kisebbség érdekeit maradéktalanul szolgáló megoldás helyett rész megoldások születtek, s a magyar nyelvű oktatás szabályozása jó esetben is a tanulmányi rend és a vizsgaszabályzat járulékos elemeként jelent meg csupán. Míg végül a magyar pedagógusképzés tagozati szervezeti formája 1997-ben jogilag teljesen megszűnt.

Az 1999 tavaszán hatalomra kerülő új egyetemi vezetés hozzáállása a magyar pedagógusképzéshez – Daniel Klivanec rektorral az élen – lényegesen kedvezőbb volt, mint a korábbi vezetése. A magyar tagozat újjáéledt, ezúttal Magyar Szekció megnevezés alatt. Nagy előrelépést jelentett, hogy az egyetem státútumába hét év után újból bekerült a Magyar Szekció létét és strukturáját rögzítő rész, és az, hogy saját státútuma szerint fog működni. Negyven év óta

Národnej rady Slovenskej republiky č. 41/1994 Z. z. a o zmenách názvov niektorých vysokých škôl

először lett biztosítva jogilag a teljes körű magyar pedagógusképzés. A Magyar Szekciónak is megvoltak a maga választott szervei, és pedig az Egyetemi és Kari Tanácsok, bár ez utóbbiak jogköre a gyakorlatban végül nem terjedt túl a tanácsadói szerepen.

2000 tavaszán, 40 év alatt először, saját önkormányzati testületeket választhattak a Magyar Szekció tanárai és hallgatói. A Magyar Szekció kari tanácsait a Filozófiai Karon Jalecz Mária, a Pedagógiai Karon Pomsár Zoltán, a Természet-tudományi Karon pedig Gál Tibor vezette. A Magyar Szekció Egyetemi Tanácsának 9 tagja volt, elnöke László Béla, tagjai Teleki Ilona, Jalecz Mária, Pomsár Zoltán, Bohony Pál, Gál Tibor tanárok, valamint Dohányos Róbert, Miklós László, Zupkó Tamás hallgatók. Kmet' Tibor pedig rektorhelyettesként képviselte a magyar pedagógusképzés érdekeit az egyetem vezetésében.

Az 1999-től konszolidáltabb, biztonságosabb egyetemi körülmények között a Magyar Szekció hallgatóinak száma lassan ugyan emelkedett, de a nyitrai magyar pedagógusképzés iránti igazi bizalom és érdeklődés csak a Közép-európai Tanulmányok Karának létrehozásával állt vissza.

**Egyetem- és karalapítási kezdeményezések.
A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Karának megalapítása**

A szlovákiai magyar kisebbség körében a kezdetektől élt az akarat egy magyar felsőoktatási intézmény létrehozására, azonban a rendszerváltásig tudomásunk szerint sem kar, sem egyetem tervezete nem került az illetékesek asztalára. Az 1989-es fordulat után újból felélénkültek a kezdeményezések egy önálló magyar egyetem alapítására. Már 1990 januárjában kidolgozásra került a komáromi Jókai Mór Egyetem tervezete tartalmi, szerkezeti, anyagi vetületeivel együtt. Az akkori törvények szerint egyetemet csak a prágai Szövetségi Gyűlés (azaz a parlament) hozhatott létre. Néhány héten belül azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az összetételében gyorsan változó törvényhozás ilyen egyetem megalapítására már nem vállalkozik és nem is alkalmas. A készülő új főiskolai törvény a felsőoktatási intézmények létrehozásának jogát Szlovákia területén a szlovák törvényhozás hatáskörébe kívánta helyezni. Ennélfogva a Jókai Mór Egyetem létrehozásának esélyei a Szövetségi Gyűlésben már 1990 februárjára szertefoszlottak, és szinte teljesen ki lehetett zárni azt, hogy a szlovák törvényhozás önálló magyar főiskolát vagy egyetemet alapítana a közeljövőben. Ezért – magyar körökben – átmeneti megoldásként előtérbe került egy kar létrehozásának a terve. A magyar tanító- és tanárképzésre épülő kar létrehozására a Nyitrán folyó pedagógusképzés keretében megvoltak a személyi feltételek (megközelítőleg 700 hallgató, 63 magyar főiskolai oktató).

A NyKFE keretén belül létrehozandó kar tervezetét 2000-ben követte a magyar Oktatási Minisztérium megbízásából készült, a Selye János Egyetem alapítására vonatkozó tanulmány.

A NyKFE-n 1999-ben dolgozták ki és fogadták el az egyetem hosszú távú fejlesztési tervezetét, amely szerint az egyetemen az oktatás szerves részét képezi a magyar és más nemzeti kisebbségek iskolái részére folyó pedagógusképzés.

1998-ban a Magyar Koalíció Pártja (MKP) is a hatalomra kerülő kormánykoalíció tagja lett. A kormányprogramban szerepelt a kisebbségi nyelveken folyó pedagógus- és teológusképzés, valamint a kulturális szakemberek képzésének megoldása megfelelő intézményes szinten a létező egyetemek keretében. E kormányprogram teljesítése érdekében hozta létre a nyitrai egyetem a már említett Magyar Szekció önkormányzati kereteit. Az MKP a kormányprogramba foglaltakat viszont önálló egyetemi kar létrehozásaként értelmezte. Ezt az elképzelést támogatta a 2001. január 24-én elfogadott 58-as számú kormányhatározat¹⁴, amelyben a kormány javasolja a NyKFE-nek egy önálló kar lehető legrövidebb időn belül való létrehozását pedagógusok, népművelők és kulturális szakemberek magyar nyelvű képzésére, és ehhez anyagi támogatást is kilátásba helyez.

A Szlovák Köztársaság kormányzati képviselőinek közreműködésével a nemzetközi szervezetek is kezdeményezően lépnek fel a fakultás létrehozásának érdekében.

Már 2001. január 22–23-án hivatalos látogatást tett a NyKFE-n az EBESZ magasrangú delegációja, Max van der Stoellal az élen.

Egy évre rá, 2002. január 24-én az EBESZ új komisszára, Rolf Ekeus és delegációja szintén hivatalos tárgyalásokat folytat az egyetem vezetésével a kar alapításáról.

Közben 2001 tavaszán és őszén az oktatási miniszter és az egyetem rektora egymás után kétszer is vegyes bizottságot hoz létre a kar tervezetének kidolgozására. E bizottságokban az MKP képviselői paritásos arányban vesznek részt. Az elkészített tervezetet 2001. december 3-án az egyetem Magyar Szekciójának tanárai és hallgatói jóváhagyták, és ezáltal beindulhatott az egyetemen belül a kar megalapításának jogszerű folyamata.

A NyKFE Szenátusa 2002. július 1-jén jóváhagyta az MKP képviselői által is elfogadott kari tervezetet. Az Akkreditációs Bizottság 2003. október 2-án beleegyezett a kar létrehozásába és ennek alapján az egyetem Szenátusa 2003. november 10-én jóváhagyta a Közép-európai Tanulmányok Karának megalapítását. Ennek alapján az egyetem rektora a 131/2002 sz. főiskolákról szóló törvény 10.§-nak 4. és 22.§-nak 5. bekezdése alapján¹⁵ 2003. november 11-i hatállyal kiadta a Közép-európai Tanulmányok Karának Alapítólevelét, amelyben meghatározta azokat a képzési területeket, amelyeken a kar kifejtheti oktatói tevékenységét. A kar indulásakor jogosultságot kapott a magyar nyelvű alsó tagozatos tanítóképzésre és a közismereti tantárgyak felső tagozatos, ill. középiskolai tanárképzésére. Ezenkívül a hungarológia szak is beindult a karon. A rektor Dr. László Béla egyetemi tanárt bízta meg a kar megszervezésével.

¹⁴ UZNESENIE VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY č. 58 z 24. januára 2001 k rozpracovaniu odporúčania zmiešanej slovensko – maďarskej komisie na vytvorenie podmienok na zabezpečenie prípravy pedagógov pre školy s vyučovacím jazykom maďarským, kultúrnych a osvetových pracovníkov v maďarskom jazyku utvorením vhodnej inštitucionálnej úrovne v rámci existujúcich vysokých škôl v SR

¹⁵ 131 ZÁKON z 21. februára 2002 o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Az egyetem akadémiai szerveinek döntése alapján 2004. márciusától létrehozták a kar akadémiai közösségét, amely még márciusban megválasztotta akadémiai szenátusát, az pedig a kar dékánját. A szenátus elnökévé dr. Árki Zsuzsannát, dékánná Dr. László Bélát választották meg, aki 2004–2008 között töltötte be a dékáni tisztséget. A kar jelenlegi dékánja (2008-tól) Dr. Komzsi Attila. 2015-től az egyetem tanulmányi ügyekért felelős rektorhelyettese is a kar oktatója, Dr. Baráth László.

Közép-európai Tanulmányok Karának épülete

Az oktatás 2004 szeptemberében kezdődött meg a karon.¹⁶ A karra a hallgatók egyéni kérelmek alapján kerülhettek át az egyetem többi karáról, az elsősök pedig már eleve ide jelentkeztek. Így állhatott elő az a különleges helyzet, hogy az új karon egyszerre öt évfolyamban kezdődhetett meg a képzés, összesen 814 hallgatóval és 41 oktatóval. A nyitrai magyar pedagógusképzés 55 éves történetében 2006-ban volt a legtöbb végzős hallgatónk, szám szerint 192. Ekkor még, az alapító okirat szellemének és az akkori akkreditációs előírásoknak megfelelően a tanárképzés minden szakon folyhatott a karon is.

A kar megalakulása körüli pár év a szlovákiai felsőoktatás történetének egyik legmozgalmasabb időszaka volt.¹⁷ Az új felsőoktatási törvényt 2002-ben fogadták el, a bolognai rendszerre való áttérés is erre az időszakra tehető. Ennek következtében az akkreditációs feltételekben is jelentős változások következtek be, a szakakkreditációról a tanulmányi programok akkreditációjára, az egyetemről pedig a karra tértünk át, ami a kar működésében gyökeres változást idézett elő. Ez kihatott a nyitrai magyar tanárképzés egészére is. 2005-ben a kar már

¹⁶ A kar magyar nyelvű honlapja: <https://www.fss.ukf.sk/index.php/hu/> Az egyetem honlapja: <https://www.ukf.sk/>

¹⁷ Ebben az időszakban Szlovákiában számos új felsőoktatási intézmény jött létre. A változások kedvezően hatottak a magyar nyelvű képzésekre is. A komáromi Selye János Egyetemen, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem és a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke mellett magyar nyelvű képzések indultak a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarisztika Tanszékén és – 2011 után – az Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézetében is.

csak magyar nyelv és irodalom szakos tanárképzést hirdethetett meg szakpárosításban, ami jelentősen leszűkítette az alapításkor remélt, s az első évben meg is kapott jogköröket. Mindazonáltal magyar nyelvű tanárképzés karunkkal szoros együttműködésben az egyetem Természettudományi Karán is folyik, mégpedig matematika, biológia és informatika szakon.

A fent említett kedvezőtlen döntések következtében 2005-től kezdve sokáig csökkent a hallgatólétszám a tanári szakokon, s csak az utóbbi években figyelhető meg enyhe emelkedés. A tanár- és tanítóképzés viszonylagos népszerűtlensége a felsőoktatási tér teljes átalakulásán kívül a társadalmi környezet változásaival is összefügg.

A megváltozott feltételekre és igényekre reagálva a kar bővítette képzési kínálatát. Az új tanulmányi programok kialakításában szem előtt tartotta a szlovákiai magyarság, illetve a déli régió szükségleteit. Ennek megfelelően a tanító- és tanárképzés mellett karunk jelenleg a közép-európai térség kultúráját és nyelveit kiválóan ismerő kulturális szakembereket, kétnyelvű ügyvitel-szervezőket, több regionális és világnyelvet is bíró idegenforgalmi szakembereket, magyar–szlovák tolmácsokat és fordítókat is képez. Az akkreditált alap- és mesterképzéseken túl jelenleg két doktori program van a karon: a Hungarológia és a Magyar nyelv- és irodalom oktatáselmélete című programok – ez utóbbi szorosan kapcsolódik a tanárképzéshez.¹⁸

Hogy mit hoz a jövő, nem tudhatjuk. Arra a kérdésre, hogy Nyitrán ötvenöt év múlva lesz-e még magyar pedagógusképzés, ismerte a szlovákiai magyar közoktatás jelenlegi nehéz helyzetét, azt válaszolhatjuk: ha lesznek magyar alap- és középiskolák, Nyitrán is lesz magyar pedagógusképzés.

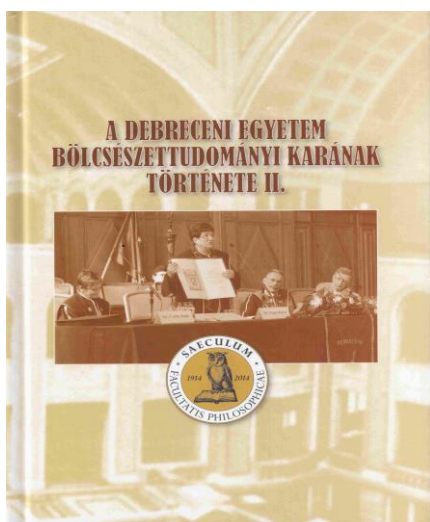

Aranydiploma átadó ünnepség 2015-ben

¹⁸ A kar képzési kínálatát itt találhatók: <https://www.fss.ukf.sk/index.php/hu/akkreditalt-tanulmanyi-programok>

**A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története II.
2000–2014 (Szerk: Papp Klára)**

Debrecen, 2015. 148 o.

2014-ben jelent meg a Bölcsészettudományi Kar történetének első kötete, amely az egyetemi integrációig, 2000-ig foglalta össze a fakultás fejlődésének eseményeit. Indokolt volt, hogy Kar fennállásának egy évszázados évfordulójára az utolsó másfél évtized történetének összefoglalása is elkészüljön, s így egy teljes évszázad eseményeit ismerhessék meg a Kar története iránt érdeklődők. Joggal merülhet fel a kérdés, vajon miért kellett az utolsó 15 év történetét egy külön kötetben megírni és megjelentetni. Azok számára, akik a magyar felsőoktatás történetével foglalkoznak a

válasz e kérdésre könnyen megadható. A hozzánk közel álló történelmi korszakokról nagyon nehéz értékelő összefoglalót írni, s nem csupán azért, mert szereplői közöttünk vannak, akár vezető pozíciókban. Ilyen munka megírásához a korábbtól eltérő módszertanra, jó arányérzetre, egyrészt óvatosságra, másrészt pedig bátorságra van szükség, vagyis a történetíró feladata ilyenkor valóban különösen nehéz.

Erre a nem könnyű feladatra vállalkozott a kötet két szerzője Kerepeszki Róbert és Forisek Péter, valamint a kötet szerkesztője, a Kar dékánja, Papp Klára. Az első fejezetben „Új kihívások a 21. században” címmel Kerepeszki Róbert ad összefoglaló értékelést a vizsgált korszakról. Az írásban bátran mutat rá azokra a problémákra és ellentmondásokra, amelyek e korszakban befolyásolták a Kar működését. Tudjuk, hogy a magyar felsőoktatás a rendszerváltás óta szinte folyamatos reformokat, szervezeti változásokat, a törvényi háttér sokszori módosulását éli át, s ez természetesen kihat valamennyi egyetem működésére. A rendszerváltás után óriási mértékű hallgatói létszámnövekedés következett be, ami társa-

dalmilag pozitív változásnak tekinthető, de ezzel együtt óhatatlanul csökkent a bekerült hallgatók előképzettségének színvonala, ami az egyetemekre új feladatokat rótt. A felsőoktatási versenyhelyzet erősödött, az új állami és magán intézmények színrelépésével, ami a kihatótt a debreceni bölcsészkar helyzetére is. Az egyik legnagyobb problémát pedig a hallgatói létszámnövekedés és a finanszírozás módja közötti ellentmondás okozta és okozza még részben ma is. A fejkvóta szerinti finanszírozás az intézményeket arra kényszerítette, hogy minél nagyobb hallgatói létszámra törekedjenek, minél szélesebb választékot nyújtsanak a jelentkezőknek, minél több új szakot indítsanak, még akkor is, ha ehhez valamennyi feltétel esetleg nem volt adott. Tegyük hozzá, ahogy ezt Kerepeszki is helyesen jegyzi meg, a politika esetenként még saját döntéseit is gyorsan felülírta, vagyis a hirtelen változásokhoz sokszor képtelenség volt az intézményeknek megfelelően igazodni. A debreceni bölcsészkart ráadásul az az országos tendencia is sújtotta, hogy a közelmúltig a bölcsészképzés kezdett háttérbe szorulni, más diszciplínához képest, s ez létszámcsökkenést okozott. Az integráció kezdetekor az egyetem hallgatói létszámának 1/6-a tanult a Bölcsészkaron, s ez később csökkent. A Kar folyamatosan igyekezett alkalmazkodni az új kihívásokhoz, mint pl. 2000-ben, amikor cselekvési tervet készített. E tervek azonban inkább a jövőre vonatkozó elképzelések összegzését jelentették, hiszen a megvalósításhoz sem a szükséges anyagi források, sem az eltökéltség nem volt

meg, de legtöbbször nem is a Karon múltott a tervek végrehajthatósága.

A második részben a Kar szervezeti változásairól és az oktatói „állományról” olvashatunk. Jegyezzük meg, talán nem szerencsés az egyetemi oktatókat e katonai műszóval állománynak nevezni. E fejezetben tömör, de nagyon pontos és érdekes leírást olvashatunk a változásokról, amelyek a Kar életében az elmúlt másfél évtizedben bekövetkeztek. A szervezeti felépítés nagy változáson ment keresztül. 2000-ben 9 intézetben 38 tanszék működött, napjainkban pedig 10 intézetben 26 tanszék. Mint minden változásnál itt is voltak nyertesek és vesztesek. A vesztesek közé tartozik a klasszika filológia, amelynek tanszéke előbb a Művészettörténeti Tanszékkel egyesült, majd beolvadt az Ókortörténeti Tanszékbe. E tudományág a kezdetektől szerepelt a Kar szervezetében, s önállóságának megszűnése igen sajnálatos. A történelemszűke színvonala szempontjából nem szerencsés a Történeti Segédtudományok Tanszékének megszüntetése sem. Nagy átalakuláson ment át a szláv nyelvek oktatása is. Az egykori önálló Orosz Irodalmi, Orosz Nyelvészeti és Lengyel tanszékekből, egy közös Szlavisztikai Intézet alakult, amelyben nincsenek önálló tanszékek. Pozitívum az önálló Néderlandisztika tanszék és a Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék megalakulása. Igen érdekes a Kar korfájának bemutatása 2006-ból és 2014-ből. A két grafikon szerint jelentősen nőtt a fiatalabb korosztályba tartozó egyetemi oktatók száma, ami garancia lehet a Kar tudományos utánpótlásának biztosítására. Ugyanakkor a Kar

tekintélyét biztosítják a nemzetközi hírű idősebb professzorok, köztük a fejezetben részletesen bemutatott akadémikusok.

A Kar tudományos életét és kapcsolatrendszerét bemutató alfejezetben imponáló adatok szerepelnek. Olvashatunk a tanszékek és a különböző kutatócsoportok kutatási témáiról, ezek nemzetközi kapcsolatairól, valamint publikálási tevékenységükről. Ez utóbbi vonatkozásban ki kell emelnünk, hogy a debreceni Bölcsészettudományi Kar az elmúlt hat évben 341 önálló kiadványt jelentetett meg! Ez olyan imponáló adat, amely részben a Kar tudományos munkáját, részben kitűnő tudományos szervezői tevékenységét is jól jellemzi. A számos érdekes és fontos kutatási téma közül itt csak egyet emelnék ki. Rendkívül fontos, hogy az egyetem és közelebbről a Bölcsészettudományi Kar fontos szerepet játszik a tágabban vett közép-európai régió, ezen belül is a Kárpát-medence keleti régiójának kutatásában és kutatás-szervezésében. A Kar kiemelkedően jó kapcsolatai vannak a szomszédos országok egyetemeivel, magyarlakta és más területeivel. Kiemelendők a Kolozsvárral, Beregszászal, Ungvárral, Eperjessel és más városokban lévő tanintézetekkel ápolt kapcsolatai, amelyek jelentős nemzetpolitikai célok megvalósításához járulnak hozzá. A Kar nemzetközi kapcsolatai egyébként kiterjednek Európa szinte minden részére, de Észak-Amerikára is.

A kötet másik nagy fejezetében Forisek Péter a Kar képzési struktúráját mutatja be, az alapképzéstől a doktori képzésig. A szerző itt egy olyan évtized változásait írja le,

amikor a magyar felsőoktatás szerkezetében és működési formájában több módosulás történt, mint előtte akár egy évszázad alatt. Erre az időszakra esik az informatikai forradalom megérkezése a felsőoktatásba. Debrecenben 2000-ben vezették be a Neptun egységes tanulmányi informatikai rendszert, ami kétségtelenül óriási mértékben meggyorsította és áttekinthetővé tette az egyetemi adminisztrációt. Napjainkban már nincs egyetemi index sem, amely több mint egy évszázadig szolgálta az oktatást. A technikai fejlődés eredményeit természetesen alkalmazni kell a felsőoktatásban is, s a recenzens csupán annak az óhajának szeretne hangot adni, hogy reméli, ezek az informatikai adatbázisok ugyanúgy fennmaradnak és kutathatók lesznek úgy fél évezred múlva, mint a középkori egyetemek pergamenre írt matrikulái. A Karon 2002-ben történt meg a kreditrendszer bevezetése, ami kétségtelenül segíti a hallgatók hazai és nemzetközi mobilitását és ezért hasznos változtatásnak tekinthető. Sok változás történt az egyszakos képzésre való áttéréssel kapcsolatban, illetve a követelmények megváltoztatása során. A kötelező nyelvvizsga előírása miatt kezdetben a BTK hallgatóinak 15-25%-a nem tudta átvenni diplomáját a nyelvvizsga hiánya miatt. Napjainkban ezek száma szerencsére csökkenőben van, így egyre több hallgató rendelkezik már a szükséges nyelvismerettel. 2005-től Debrecenben is megszűntek a felvételi vizsgák, s ma már az európai gyakorlatnak megfelelően a kialakított pontrendszer alapján kerülnek be a diákok a felsőoktatásba, így a Karra

is. Az új rendszernek – mint minden esetben – vannak előnyei és hátrányai. A rendszer a diákoknak előnyös, megkímélve őket a kétszeri – érettségi és felvételi – vizsga nehézségétől, ugyanakkor az intézmény elvesztette a döntés lehetőségét, s a jelentkezőket már csak az oktatás kezdetén ismerheti meg. Talán a Kar életében is a legnagyobb változást a „bolognai rendszer” bevezetése jelentette. Ennek az angolszász modellnek Közép-Európában nem voltak meg a hagyományai, így kétségtelenül óriási változást jelentett. Ennek is kétségtelen előnye a nemzetközi ekvivalencia, s a hallgatói mobilitás segítése, amely a mai Európai Unióban, illetve a világban immár elkerülhetetlenül szükséges. Ugyanakkor a hároméves BA alapképzésben megszerezhető egyszakos diploma kétségtelenül jóval kevesebbet ér, mint a korábbi ötéves képzésben megszerzett szakpáros diploma. Ráadásul kiderült Debrecenben is, hogy a hallgatók fele nem tudta 3 év alatt befejezni tanulmányait. Tegyük hozzá sokan minden jogi lehetőséget kihasznál-
nak, hogy minél tovább meghosszabbíthassák egyetemi tanulmányaikat. A kétéves mesterképzésre az eredeti tervek szerint a hallgatók 35-40%-át akarták beiskoláztatni, a debreceni BTK esetében ez átlagban 30-35%. Az elmúlt évtizedben csökkent a mesterképzésre felvett hallgatók száma. A nyelvszakosok például már egy BA diplomával is jól el tudnak helyezkedni, így nincs késztetésük a további tanulásra. Napjainkban a Karon 20 mesterszak közül választhatnak a hallgatók. Az egyértelműen látszik, a szerző sze-

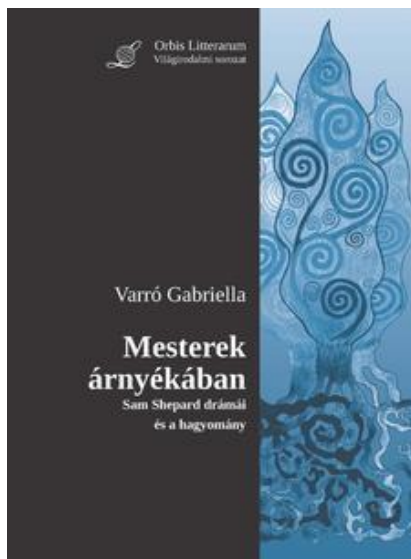
rint, hogy a bolognai rendszer eddigi legnagyobb vesztese a tanárképzés volt, ami remélhetőleg a jövőben változni fog. A bolognai rendszer értékeléséhez még valóban hiányzik a történelmi távlat, így nehéz róla véleményt alkotni. Annyi bizonyos, hogy ennek következtében elmosódott a különbség egyetem és főiskola között, hiszen akkreditáció alapján bármelyik főiskola indíthatott, illetve indíthat mesterképzést, sőt doktori képzést is. Napjaink összes problémáját nem lehet a bolognai rendszer rovására írni, s feltételezhető, hogy a most bevezetendő újabb reformok részben, vagy egészben kiküszöbölik az eddigi hibákat. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán napjainkban 4 doktori iskolában 12 program közül válogathatnak a hallgatók és a doktori képzés a Kar sikeres és kiemelkedő tevékenysége.

A kötetben kitűnő táblázatokkal illusztrálva olvashatunk az egyetemi hallgatói élet részleteiről, s a hallgatóság társadalmi összetételéről, tagozódásáról. Összességében a kiadvány, a nehéz feladatot sikeresen megoldva igen pontos és reális leírást adott a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának elmúlt másfél évtizedéről. A szerzők alapos munkát végeztek felhasználva az egyetem saját, és a magyar felsőoktatásra vonatkozó általános forrásokat és irodalmat egyaránt. Itt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy e korszak későbbi, részletes feldolgozása csak úgy lesz lehetséges, ha a Debreceni Egyetem létrehozza évtizedek óta hiányzó önálló egyetemi szaklevéltárát.

Szögi László

**Varró Gabriella: Mesterek árnyékában.
Sam Shepard drámái és a hagyomány**

Egyetemi Könyvkiadó. Orbis Litterarum Világirodalmi sorozat 24. 2013.

Szomorú aktualitása van, hogy Varró Gabriella könyvét a figyelmembe ajánlották. A Debreceni Egyetem Észak-amerikai Tanszékének docense egy évvel ezelőtt, 2014. augusztus 23-án férjével együtt autóbalesetben elhunyt. A hír az egész egyetemi közösséget, hallgatókat, oktatókat, a tanszék munkatársait egyaránt megrázta. Varró Gabriella 1992 óta tanított és kutatott az egyetemen, 2005-ben PhD fokozatot szerzett, 2010-ben habilitált. Mentora, korábbi szerzőtársa, egyben könyvének lektora dr. Virágos Zsolt egyetemi tanár volt.

A *Mesterek árnyékában* című kötetében az elsősorban összehasonlító drámatudománnyal, amerikai drámairodalommal, a posztmodern drámával foglalkozó szerző ezúttal a leginkább mozisztárként ismert amerikai színész, forgatókönyvíró, drámaíró, a 70 éves Sam Shepard előtt tiszteleg. Shepard 1979-ben kapott Pulitzer-díjat *Buried Child* (Az elásott gyermek) című drámájáért, de harmincnál is több azon műveinek száma, köztük a *Hamisítatlan vadnyugat* és a *Kicking a Dead Horse* (Rugdosni egy döglött lovat), amelyek hírnevet szereztek neki, főképp angolszász nyelvterületen. Filmes pályafutása során olyan szerepekben ismerhettük meg Magyarországon is, mint az *Acélmagnóliák*, *Viharszív*, *Szerelmünk lapjai*, *A sólyom végveszélyben*, *Párizs–Texas*, mely utóbbiért a cannes-i filmfesztiválon Arany Pálma-díjjal jutalmazták. Egyik forgatókönyvírója volt az Antonioni rendezte *Zabriskie Point*-nak, zenészként pedig rock zenekarával a *Szelíd motorosok*-ban is szerepelt.

Varró Gabriella a könyv bevezetőjében így vall: „Talán meglepő, hogy jómagam épp akkor kezdtem behatóan foglalkozni Shepard drámaírói munkásságával, körülbelül az 1990-es évek közepén, amikor

szerzőnk hihetetlen alkotói energiája és produktivitása – akkor már több mint harminc színházi darab volt a tarsolyában – elapadni látzott” (14). Bevallása szerint szándéka Shepard legkiemelkedőbb újabb darabjainak értelmezésével kettős. Rá szeretné irányítani újból a magyar olvasóközönség, kritika és a színházi világ érdeklődését, figyelmét a drámaíró jelentőségére, valamint hozzájárulni annak az irodalomtörténeti dilemmának a feloldásához: „hogyan kapcsolódik egymáshoz hagyomány és újítás, folytonosság és eredetiség, örökség és útkeresés, és hogy ezek a kérdések hogyan fogalmazódnak át, mennyiben csengnek másként a kortárs drámairodalomban” (15). A szerző a kötetben több mint másfél évtizedes kutatásainak eredményeit tíz korábban már megjelent kritikai tanulmányából állította össze, annak a T. S. Eliottól származó tételnek a megerősítéseként, mely szerint: „Nincs költő, nincs egyáltalán semmiféle művész, akinek műve elszigetelt magányosságban értelmezhető”. A könyv címében szereplő „mesterek” az amerikai drámairodalom egy-egy nagy nemzedéke leginkább ismert és jegyzett alakjának – Eugene O’Neill-től Edward Albee-ig – drámái szolgálnak a shepard életművel való különböző szempontú összehasonlítás alapjául. Annyi azonban a kiválasztott szerzők és Shepard drámáinak témaválasztásáról már a legelején kijelenthető, hogy az egykori hősi észak-amerikai Nyugat hanyatlása, „a nagy amerikai álom”, a mítoszok kiüresedése, az amerikai „macsó” eltűnése, az amerikai családmodell szétesése, ezzel együtt Amerika

mint nemzet, a hősiesség, a becsület, a szabadság, a lehetőségek országa mintaképének leáldozása, individuum és közösség, nemzedékek, testvérek, férj feleség, apa és fiú kapcsolatának megváltozása szinte valamennyiüknél szerepel. Véggövetkeztetésként pedig az, hogy óriási volt az ára a birtoklási, a fogyasztási váagnak. Shepard bohóca a *Kicking a Dead Horse* című drámájában, mely élete főművének, sokak szerint az utolsó drámájának tekinthető, az amerikai álmok, ideálok szertefoszlásáról így ironizál:

„Nem megy a fejembe, hogy miért okoz nekem ennyi gondot a *Vadon megszelídítése*. Hisz egyszer már végigcsináltam az egészet. Vagy nem tudtam le ezt korábban? A *Határvidéket* 1890 akárhányban lezártuk, nem? Az már ki van pipálva ugyebár? Lett... *Vasparipa* - Egyik parttól a másikig. Kiirtottuk az összes bölényt, ami csak volt. Tengernyi csont Tengertől Csillámló Tengerig. Könnyek Ösvénye. Elűztük a Pogány Rézbőrűeket egészen Floridáig. A niggerek száját meg betömtük néhány számmal meg egy kis fekete földdel... Acélfalakat húztunk a határokra, hogy a csőcseléket távol tartsuk. Az utolsó apró kis aranyrögöt is kikapartuk ezekből a hegyekből, hogy írmagja sem maradt. A termőföld felső rétegét úgy, ahogy van, lehámoztuk, amerre a szem ellát... A gyermekeinkből bűnözőt faragtunk... Független Nemzeteket támadtunk meg! Emberileg mi több volna lehetséges ennél?” (200)

A könyv három főfejezetre és világosan, jól elhatárolt alfejezetekre tagolódik, amelyek bevezetéssel, kérdések felvetésével és az elemzési

szempontok tisztázásával kezdődnek, majd a főfejezetek következtetések levonásával zárulnak. Ezek egyrészt jól átláthatóvá, olvashatóvá, könnyen értelmezhetővé teszik a mondandót, másrészt átgondoltságról, Varró Gabriella precizitásáról árulkodnak, mint ahogy a szöveget kiegészítő lábjegyzetek, a lendületes stílus és egy, a posztmodern drámaelemzésekhez mérten érthető, „megszelídített”, egyszerű nyelvezet is. Mindegyik fejezetben más szerző műve – a nagy elődök között Eugene O’Neill világhírű drámái a *Vágy a szilfák alatt*, a *Jones császár*, Arthur Millertől az *Alku* és *Az ügynök halála* vagy Tennessee Williams *Üvegfigurák*, *A vágy villamosa*, a *Macska a forró bádogtetőn* – szerepel az összehasonlításokban. A kortársak közül Jean Claude van Itallie *A kígyó*, David Mamet *Segíts minket*, Urunk és Edward Albee *Az amerikai álom* az összevetés alapjai a Shepard-drámákkal: a *Hazug képzelet*-tel, a *Császár új ruhája*, avagy *Csörgőkígyó hadművelet*-tel, a *Hamisítatlan vadnyugat*-tal, *Az elásott gyermek*-kel és a *Kicking a Dead Horse*-szal. A bibliai Káin és Ábel-történet, valamint annak utánérzései, William Shakespeare drámai szituációi, karakterei, az ír színház és drámairodalom nagyjai, például Samuel Beckett *Godot-ra várva* című, ma már emblematis darabja, de a színrendező, az *Open Theater* alapítója, Joseph Chaikin is Varró Gabriella szerint mind-mind termékenyítőleg hatottak Shepard művészetére.

A szerző a könyv címével kissé ellentmondásban mégsem tartja Shepard-öt csupán „árnyéknak”, hiszen mindvégig azt bizonyítja,

hogy mennyire sokszínű például az archetipikusan amerikai és ír drámákra jellemző karakterek – az amerikai kisember, a gyökértelen utazó ügynök vagy a mindent megmondó bohóc, a clown – szempontjából is az író ábrázolásmódja. Kijelentéseit, érvelését számos olyan irodalomtörténeti véleményel támasztja alá, mint Michail Bahtyin, Julia Kristeva, John Barth vagy Virágos Zsolt kötetben idézett gondolatai. Kerstin Schmidtre hivatkozva megállapítja, nem egyedül való, hogy „mesterei” hatnak Shepard munkásságára, hiszen a posztmodern „szinte programszerűen azonosítja és tünteti fel saját irodalmi előfutárait, és a korszakolásra szinte egyszerre tekint folytonosságként és egyfajta diszkontinuitásként, miközben az elődök újrafelfedezése és hagyományaik folytatása is szándéka” (127).

A könyv utolsó fejezetében a részletesebben elemzi az általa Shepard dramatis önarcképének tartott *Kicking a Dead Horse* című alkotást. Főhőse az egykor az amerikai múltbéli ideálokból és kacsatokból meggazdagodott, addigi életéből végtelenül kiábrándult műkereskedő, Hobart Struther a vadnyugat sivatagában kóborolva, majd dőglött lovának eltemetésével bajlódva Shepard-höz hasonlatosan keresi „saját hitelességét és eredetiségét” (205), miközben az életéről, a valaha volt mitikus Amerika lehányatlásáról elmélkedik (lásd a fenti idézetrészletet). Azt, hogy a dráma utolsó jelenetében a múlttal való szembenézés eredményeként Hobart élve eltemeti magát a lova mellé, sokan párhuzamban és szimbolikusan Shepard saját drámaírói mun-

kássága eltemetéseként is értelmezik. Varró Gabriella másként gondolkodik efelől: „Egy ember élete csakis folyamatában nyerhet értelmet, és amint Hobart Sruther élve eltemeti magát, egy kellően nagy gödröt ásva történetei, emlékei és emlékképei számára, Shepard életre kel. Hisz feltámadása épp azon áll, hogy képes-e szembenézni művészi, színházi és kulturális örökségével és részben önmagával is” (216).

Kedves Gabriella, én nem ismertelek személyesen. Glant Tibor tanszékvezetőd búcsúztatásodkor azt mondta Rólad: „A kacagásával

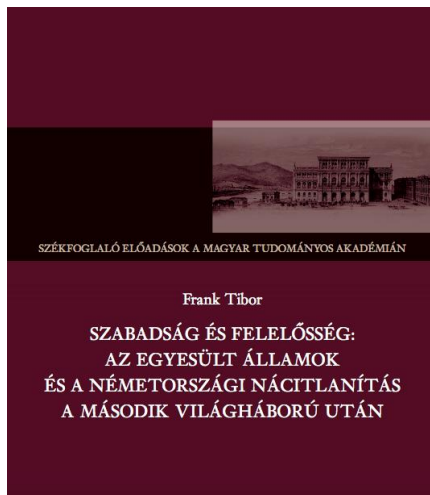
folyosót megzengető, szeretetet feltétel nélkül adó Varró Gabi máris hiányzik, talán még inkább, mint a tanszéken az irodalmi oktatás és kutatás jövőjét garantáló fiatal docens.” Te hittél mindenképp az irodalomban, Shepard „feltámadásában”, hiszen rövid életed nagy részét ezeknek szentelted, én pedig abban hiszek, hogy nem csak ismerőseid, korábbi munkáid és a *Mesterek árnyékában* című könyved által tovább élsz olvasóid és az értő utókor emlékezetében is.

Szegedi Magdolna

Frank Tibor: Szabadság és felelősség: az Egyesült Államok és a németországi nácitlanítás a második világháború után.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014. 91 oldal.

„A náci emlékének kitörlése amerikai módon”

A Magyar Tudományos Akadémia székhelyén sorozatában megjelent egyik legújabb kiadvány Frank Tibor gondolatébresztő 2013. október 17-i előadása, amelyik most az Akadémia jóvoltából egy rövid kötetben is hozzáférhető mindazoknak, akik nem tudtak személyesen részt venni az eredeti előadáson, vagy éppen azoknak, akik ott voltak, és szívesen emlékeznek az érdekesítő székfoglalóra. A könyv mérete abban is „felhasználó barát”, hogy egy este alatt el lehet olvasni,

ami a tudományos életre is jellemző könyv-dömpingben üdítő színtart.

Frank könyvének lényege az amerikai válasz a náci ideológia második világháború utáni eltüntetésére, a német közéletből való kiirtására. Ezek az erőfeszítések feltétlenül szolgálták az amerikai érdekeket, miközben az amerikai demokratikus világfelfogás hathatós részét képezték. Ez a folyamat volt a *nácitlanítás*, amely egy sor problémát vetett fel lehetséges megvalósítása szempontjából. Ez az átnevelési program áll a könyv gyújtópontjában, amelynek még ma is tapintható kihatásai vannak. A Rockefeller Alapítvány korábban még feltáratlan levéltári anyaga alapján a szerző új szemszögből is meg tudja világítani a problémát, s a számos kisebb-nagyobb problémagóc mellett további érdekességet is kínál, például Theodore von Kármán (Kármán Tódor) ebben a programban betöltött szerepét.

Ez a nácitlanítási program jól bemutatja az amerikai külpolitika gondolkodásmódját is. A lényeg a demokratizálódási folyamaton volt, hiszen az alapvető elgondolás szerint demokráciák nem támadják meg egymást és könnyebben össze-

fognak agresszorok ellen. Ehhez a német militarizmust és a náci ideológiát gyökeresen ki kellett iktatni, hiszen a huszadik század első fél évszázada jól bizonyította, hogy milyen veszélyt jelent Európára és a világra a téves irányítottságú német mentalitás. Fontos, hogy az amerikaiak nem kollektív bűnősként gondoltak egy percig sem a német társadalomra, hiszen annak értékei akár gazdasági, akár művészeti értelemben kimagaslóak voltak. Egyszerűen a bűnös eszmét kívánták eltávolítani a német mentalitásból. Ezt a gondolatot már Franklin D. Rooseveltt is képviselte a második világháború alatt, és a folyamat a háború vége előtt közvetlen bekövetkezett halálától függetlenül töretlenül haladt ebbe az irányba. Természetesen az előbbi gondolatokhoz hozzá kell tenni, hogy az egyre élesebben kirajzolódó hidegháborús arcvonal az amerikai törekvéseket az 1949-ben hivatalosan is megszületett Szövetségi Németországra tudta elsősorban alkalmazni.

A háborús bűnösök részleges megbüntetése mellett a közoktatásban játszódott le hatalmas változás, s ez volt a demokratizálás valódi új frontvonala. A németországi tanári kar 75%-a az elbocsátás sorsára jutott (26. old.). De a kezdeti időszakban az igazi és gyökeres változást a jelenlevő katonák és a hollywoodi filmek amerikanizáló hatása jelentette, amelyet azután a politikai-gazdasági dimenzió csak tovább erősített. A külön kis fejezetben tárgyalt hollywoodi „behatolás” gyakorlatilag a már évtizedek óta és a mai napig is töretlenül folytatott amerikai „puha hatalom” legmar-

kánsabb eszköze.¹ Ezek a filmek voltak talán a legnagyobb hatással – sokszor persze tudat alatt – a német mozilátogatókra, akik „a filmen keresztül értették meg leginkább a katonai kormányzat átnevelési politikáját, demokratikus vízióját” (32). Mindezek ellenére, a szerző nem sokkal később azt az állítást teszi, hogy „az amerikai filmeknek mégsem sikerült a németeket meggyőzni arról, hogy mit kell megtanulniuk, és mit kell elfelejteniük” (35). Ez az ellentmondás talán mélyebb magyarázatot igényelt volna.

A könyv leglényegibb részét a szerzőnek a Rockefeller Alapítvány levéltárában elvégzett kutatásai és nemzetközi szinten elsőként közölt idevágó felismerései alkotják. Frank saját szavaival, az ezekből a forrásokból „összeálló kép megújuló értelmezési keretbe állítja a nácitlanításról eddig meglévő ismereteinket” (25). Az e kutatási eredmények alapján született tudományos szintézis teszi ki a könyv mintegy kétharmadát, s ez ad talán valóban igazi, de a korábbiakhoz képest mindenképpen árnyaltabb képet az amerikaiak „átnevelő” programjáról Németországban.

Albert R. Mann jelentései alapján a Rockefeller Alapítvány részére készített beszámoló 1947-ből a kö-

¹ Meg lehet említeni ebben a vonatkozásban Barack Obama amerikai elnök nemrégiben tett kijelentését, amelyben Hollywood amerikai külpolitikát támogató szerepéről nyilatkozik. <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/11/26/remarks-president-economy-dreamworks> letöltve 2015. július 3.

vetkezőképpen summázta a demokratizálási programot: „Az amerikaiak nácitlanítása erőszakolt volt, nem volt hatékony, és végzetesnek bizonyult a közmorál és a napi gyakorlat számára” (37). Tehát a kezdeti időszakban az amerikai szakértők egy része is súlyos hiányosságokat látott a program megvalósulása szempontjából. Frank részletesen elemzi a tézis szempontjából fontos Robert J. Havighurst által készített interjúkat, amelyek szintén az 1947. év vége felé készültek. Ezek a beszámolók különböző területeket érintettek: oktatás, tudományos kutatás (a legrészletesebben feldolgozott téma a könyvben és az eredeti több száz oldalas beszámolóban is) vagy a könyvtárak szempontjából. Nem meglepő módon, az amerikai-szovjet viszony kihatással volt mindezekre a területekre, hiszen a politikai rivalizálás kihatott minden más részterületre is. A szovjetek például megpróbálták minél nagyobb számú német tudóst a saját megszállási zónájukba csábítani, ami nem is maradt siker nélkül, míg az amerikai megszállók mintha nem ismerték volna fel teljesen a német szellemi tőke kiaknázásában rejlő nagyobb lehetőséget (54-55). Igaz, az agyelszívás azért kezdett minél nagyobb méreteket ölteni, szintén inkább csak reakcióként a hasonló szovjet kezdeményezésre.

A rövid, de annál érdekesebb könyvet számos hosszabb idézet tölti meg autentikus tartalommal, s az olvasó valóban képet kap a nácitlanítás hálátlan és roppant nehéz feladatáról, legalább is az amerikai szemüvegen keresztül. Ugyanakkor az elsősorban német tudósokkal készült interjúk arra engednek

következtetni, mint ahogy azt a szerző is jelzi, hogy a német tudósszociális inkább sértődöttséggel fordult az amerikai megszállás irányába, mintsem hogy megpróbált volna szembenézni a náci korszak éveivel és abban esetlegesen eltöltött aktív vagy passzív szerepükkel (75-76).

Érdekes töredéke a szélesebb tézisnek Theodore von Kármán, azaz Kármán Tódor esete (76-81). A Magyarországon született, zsidó származású, majd két évtizedig Németországban dolgozó tudós végül a náci hatalomátvétel előtt az Egyesült Államokba emigrált. Kármán tudományos előétele a német területen jól kamatozott a háború után, mert számos német tudós lényegesen nagyobb bizalommal volt Kármán felé, mint a megszálló csapatok, illetve annak vezetői irányába. Így lett Kármán részese a nácitlanítási programnak és ez újabb jó példája a civil szféra esetleges bevonásának lehetősége külpolitikai programokba.

Természetesen az amerikaiak mindvégig egyfajta kötéláncot jártak. Egyrésztől ugyanis ki akarták húzni a maradék méregfogát is a náci ideológiának, amely elég szélesen és mélyen gyökeredzett a német társadalomban, másrészt mindezt úgy kívánták tenni, hogy az amerikai demokratikus értékekre való átnevelés barátságos módon, de mégis hathatósan működjön. Nem is csoda, hogy számos feszültség és kudarc jellemezte a nácitlanítás folyamatát. Mégis, az amerikai kísérletek a nyugati megszállási zónákban, függetlenül a korábban már említett ellenállástól és kudarcélményektől, alapvetően sikeresek

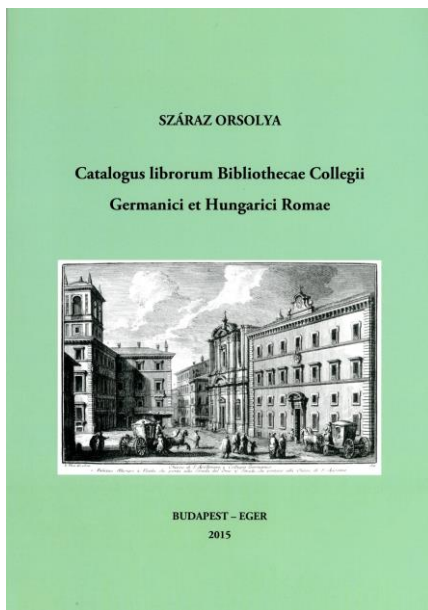
voltak. Ez azonban nem feltétlen csak az amerikaiak sikere volt, illetve nem csupán az átnevelési program kézzelfogható eredményére utaló bizonyíték. Sokat nyomott a latban a gazdasági segítség (Marshall-terv, 1948–1952), a korábban kialakult politikai-társadalmi váz, amelyre könnyedén lehetett demokratikus színt festeni, továbbá maga a nyugat-kelet között zajló politikai, gazdasági és társadalmi hidegháborús verseny is, amelynek a kettéosztott Németország kiemelt szereplője volt. Amennyiben összehasonlítjuk a volt kelet-németországi területen végbement változásokat 1949–1990 között, és azután is, Frank jogosan állapítja meg, hogy az amerikai náciítlanítási törekvéseket hosszú távon sikeresnek kell ítélnünk (83–86). Ahogy a szerző konklúziójában megállapítja, „minden kudarc ellenére higgyünk a totális rendszerek utáni mentális káosz felszámolhatóságában, óvatos, módszeres igyekezettel és a különféle helyzetek szakszerű értelmezése nyomán tenni próbáljunk a másfajta gondolkodás kialakításáért” (86).

Azt is meg kell említeni, hogy az amerikai demokráciába vetett néha már túlságosan is nagy hit, és a hosszú távon sikeres német példa sokszor hitette el a mindenkori amerikai politikai vezetéssel, hogy az ő általuk „jól kitaposott” utat kell másoknak is járni, a garancia a sikerre adott. És azt is érdemes kiemelni, hogy például Japánban megint csak sikert értek el az amerikai megszállók a második világháború után. Viszont elég csak az iraki példára gondolni az elmúlt időszakban, hogy bárki megértse, mennyire komplikált, mennyire összetett egy ilyen projekt, és sokszor a szakértői munkával kialakított program végrehajtása is kudarcra lehet ítélve. Mi itt Európában inkább örülünk, hogy az amerikaiaknak legalább a nyugati megszállási zónákban sikerült elindítani a demokratikusabb gondolkodás kialakítását. A „német csoda” az amerikaiak által létrehozott csoda is egyben.

Peterecz Zoltán

Száraz Orsolya: Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Germanici et Hungarici Romae. Száraz Orsolya és Rosa Pace bevezetésével.
(Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 17/3.)
LXXIV, 147 p.

Budapest–Eger, 2015, MTA KIK, EKF

Több tekintetben is hagyományt folytat Száraz Orsolya akkor, amikor szorgalmának és itáliai kapcsolattörténeti ismereteinek köszönhetően kézbe vehetjük a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* könyvtárának katalógusát, amely a 17. század második feléből származik. A kézirat maga ismert volt már néhány éve, Végheő Tamás fedezte fel a Kollégium levéltárában, de

kiadása a mai napig halogatódott. Száraz Orsolya pedig, annak érdekében, hogy a kiadás megtörténjen, egy időre felfüggesztette addig kutatott témáját, amelyben a 17–18. századi itáliai szerzők elterjedtségét vizsgálja a Magyar Királyságban és Erdélyben. A szegedi régi magyaros műhely „Adattár” sorozata ugyanis éppen azzal a szándékkal kezdett el könyvtártörténeti dokumentumokat közölni, hogy a kora újkori Magyar Királyság és Erdély szellemi erőterét adatokkal jellemezze. Azt a szellemi környezetet, amelyben az itt élő értelmiség alkotott, napi munkáját végezte tanítóként, jogászként, orvosként vagy éppen papként. A katalógus kéziratának sajtó alá rendezése jól illeszkedik a debreceni régi magyarosok kutatási profiljába is. Bitskey István több tanulmányt, magyarul és olaszul megjelent monográfiát szentelt az ebben a kollégiumban tanult magyar diákok történetének. De maga Száraz Orsolya is az itáliai kapcsolatokat kutatja, kiváló könyvet szentelt Paolo Segneri magyarországi hatása elemzésének. A most kiadott könyvösszeírás éppen hőse életében készült,

azok, akik ezeket a könyveket forgatták a *Collegio Romano* épületében, talán személyesen is találkoztak vele.

A római magyar kollégiumi könyvtár nem az egyetlen azok közül, amelyeket valamelyik külhoni intézményben alapítottak azért, hogy a nem éppen az anyagi javakban bővelkedő, vagyis a drága könyveket megvenni nem tudó, magyar diákok tanulmányainak háttéréül szolgáljon. Középkori hagyományokkal bír a bécsi *Collegium Christi* könyvtára, Körmeny Kinga írásaiból ismerhetjük ennek 15. századi történetét. A humanista esztergomi érsek, Oláh Miklós, a 16. század közepén próbálta ennek a kollégiumnak a működését feléleszteni, de nem tartós sikerrel. A vele kortárs Szondi Pál, zágrábi kanonok Bolognában, az ottani egyetemi tanulmányok segítésére alapította a *Collegium Illyrico-Hungaricumot* 1554-ben. A következő, a mai napig működő hasonló intézmény a bécsi *Collegium Pazmanianum* (alapítva: 1623), ez utóbbinak is éppen az 1670-es évekből ismerjük első könyvtári katalógusát. Kiváló összehasonlítási alap lesz, ha megjelelik.

Ezeknek, a hazai papi utánpótlás nevelését biztosító és segítő intézményeknek a sorába illeszkedik a *Collegium Germanicum et Hungaricum* is. III. Gyula pápa alapította a *Collegium Germanicumot* 1552-ben, a *Collegium Hungaricumot* XIII. Gergely. A két intézmény közös, jezsuita vezetés alatt élte életét 1580-tól *Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum de Urbe* néven. A kollégiumot az 1551-ben, Loyolai Szent Ignác által

alapított *Collegio Romano* épületében helyezték el.

A kollégium és könyvtára „külső” történetéről a kötetben Rosa Pace tanulmánya tájékoztat bennünket. Ez a történet persze a megszakításokat sem nélkülözi, hiszen 1798-ban bezárták az intézményt, csak a Bécsi Kongresszus után, 1828-ban kezdte újra tevékenységét. A későbbi korszak könyvtártörténeti szempontból fontos eseménye a *Bibliotheca Pia* létrejötte (1853). Ekkor IX. Pius pápa kezdeményezésére a *Collegium a Seminario Romano* épületébe került, így a két intézmény számára egy könyvtárat alakítottak ki. Ez vált azután a *Pontificia Università Lateranense* könyvtárának az alapjává, és ezért találhatóak a *Collegium* régi könyvei részben ebben a könyvtárban. A szerzők nem említik, de fontos figyelni a *Collegio Romano* könyvtárával a mai *Biblioteca Nazionale Centrale di Roma*, vagyis az olasz nemzeti könyvtár állományába került darabokra is.

A most közreadott katalógus egy olyan könyvtár anyagát tárja elénk, amely már az 1818-as újraindulásnál sem volt olyan állapotában, ahogy azt ebből a dokumentumból megismerhetjük. Kérdezhetnénk, hogy miért kell egy 2200 kötetes könyvtárat fenntartani egy olyan épületben, amelyben a 17. század egyik leggazdagabb könyvtára, a 40.000 kötetet számláló *Bibliotheca Collegii Romani* is megtalálható volt. A válasz biztosan a könnyebb hozzáférhetőségben keresendő. A további kérdés az, hogy ha nem pusztán ez volt a szempont, akkor értelmezhető-e ez a könyvanyag úgy, hogy ezekre a könyvekre gyak-

rabban volt szüksége a leendő papoknak, mint az általános gyűjtőkörű tudományos szakkönyvtárban őrzött munkákra. Ez is elképzelhető, az azonban bizonyos, hogy ha egy 17. században képzett pap kulturális és tudományos horizontjának megrajzolására törekszünk, a kollégiumi könyvtár jó kiindulópont.

A forrást, amelyet most tartunk a kezünkben, katalógusnak nevezzük. Jóllehet ez egy szakrendi csoportosításban összeírt könyvjegyzék. Nem tudhatjuk persze, hogy magát a könyvtárat nem ugyanilyen rendben tartották-e. Ha igen, akkor már közelíti a katalógust a jegyzék, hiszen nagy vonalakban a visszakereshetőséget is biztosította. Fontos kiemelni azonban, hogy a jegyzék/katalógus nem teljes, hiányzik két nagyon fontos tematikus csoport. A világi és az egyházi történelem pedig a magyar királyságbeli és erdélyi papok számára hangsúlyosan is fontos volt. És azt, hogy voltak ilyen könyvek – Száraz Orsolya elmés meglátása alapján –, tudhatjuk abból, hogy a fennmaradt „duplum” összeírásban szerepelnek az ezekbe a tartalmi egységekbe sorolható munkák. Ezeket a tartalmi egységeket a sajtó alá rendező elemzi a bevezető írásában.

Vessünk egy pillantást az 1670 körül keletkezett összeírás tematikus egységeire úgy, ahogy maga a forrás elnevezte azokat:

- Fasc. 1: Scripturales. Patres. Concionatores. Pii
- Fasc. 2: Litterae Humaniores
- Fasc. 3: Scholastici. Theol. Mor. Controv.
- Fasc. 4: Mathematici. Medici
- Fasc. 5: Philosophi

Fasc. 6: Ius Canonicum. Ius Civile. Concilia. Ritus Varii. Instituta Religionum.

Egy, a tridenti zsinat utáni *ordo librorum*ot láthatunk az előbbi bekezdésben. Az első csoport a bibliakiadások és magyarázatok. Fontos, hogy nem külön a bibliák, és külön az interpretációk. Az együttes kezelés jelzi a humanizmus hatását – a középkori katalógusok az egyházatyák Szentírás-magyarázataival kezdődnek, a humanista könyvtárak a grammatikusokkal –, és azt is, hogy a protestáns reformáció hangsúlyait (*sola Biblia*) is ellensúlyozni igyekezik a rend megalkotója. Az egyházatyák a hit forrásainak számító műveket alkottak, így továbbra is a Bibliával egy csoportba kerültek. A pre-reformációs mozgalmakat – koldulórendiek, *devotio moderna* – elismerték, hiszen a személyes vallásosság tényleges igény a hívő közösségekben, az pedig már a protestáns reformáció hatása, hogy a beszédgyűjtemények (*concionatores*) hangsúlyos helyre kerültek.

A *Collegium Romanum et Hungaricum* egy tudományos intézmény. A tudomány, a humán és az isteni tudomány is olyan, amelyet az ókori, a középkori, a humanista és a kortárs tudósok módszertani tudására alapozhattak. A *litterae humaniores* nem véletlenül hangsúlyos, számosságában is jelentős tematikus csoportot képvisel. Az, hogy a skolasztikusok, az erkölcs-olológia csak ez után következik, jelzés értékű, és a hitvitázó irodalom viszonylagos „elrejtése” komoly figyelmeztetés a leendő papoknak: Szentírás és magyarázatai,

a hívókra figyelő kegyesség, alapos tudás, aztán álljunk neki vitatkozni. A gondolkodni tanító matematika és a gyakorlati ismereteket is adó orvoslás a helyén van, és az, hogy a filozófusok ez után következnek, jelzi, a jezsuiták ezt az ismeretkört nem helyezték előtérbe. Persze önálló tematikus egység, vagyis ezzel együtt ez is a helyére kerül. Az utolsó tematikus csoportokba soroltak közül, azt hiszem, a zsinati iratok (*concilia*) szorul magyarázatra, hiszen a tridenti zsinat ezeket hangsúllyal a Szentírás és az egyházatyák mellé állította. Érdekes lenne megnézni, hogy a jezsuita felszólalók mit mondtak erről a zsinatok hitforrás-értékét taglaló vitákban. Pusztán spekulatív módon közelítve azt is mondhatnánk, hogy a rend nem éppen arról ismert, hogy egy zsinati testület tekintélyét, annak *auctoritas* értelmében szívesen vette volna. A rítusok a helyükön vannak, hiszen ez gyakorlati kérdés, és „csupán” fegyelem kérdése az előírások betartása, ami egy jezsuitának – a lelkiyakorlatok után – nem okozott nehézséget.

Mindez, amit most elmondtam persze spekuláció, amely azon a feltevésen alapul, hogy egy könyvjegyzék a könyvek elhelyezését tükrözi, és azon, hogy azok szeme előtt, akik a könyvek rendjét kialakították, munkájuk során a tudományok rendje lebegett. És azt persze a saját intézményük koncepciója szerint is szemlélték. Túl sok a „ha” ebben az interpretációban, de nem lehet elmenni az *ordo librorum* kérdése mellett.

Száraz Orsolya értelmezi és érti a könyvtárat, és több tekintetben érvényes megállapításokat tesz.

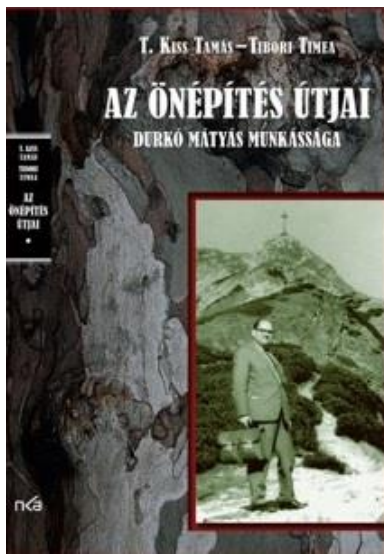
Például azt, hogy a könyvtár „jezsuita” könyvtár abban a tekintetben is, hogy az egyes tematikus csoportokon belül a jezsuita szerzők jelenléte hangsúlyos. Külön kiemeli a jezsuita kegyesség túlsúlyát a vonatkozó tematikus csoporton belül. És ez így is igaz.

Önmagában az is fontos dolog lenne, hogy a forrás végre megjelent. Ráadásul szöveghelyesen, kiváló, irányt mutató bevezető szövegekkel, jól használható mutatókkal. A bevezetők kétnyelvűek (magyar és olasz), így a könyv nemzetközi tudományos használata is biztosított.

Monok István

**T. Kiss Tamás – Tibori Tímea:
Az önépítés útjai. Durkó Mátyás munkássága.**

Belvedere Meridionale Kiadó és a szerzők magánkiadása. Szeged, 2015.

Durkó Mátyás halála (2005) óta a megemlékező írásokon, és az ezeket egybefűző köteteken kívül – ideértve azokat is, amelyek az emlékkonferenciák előadásait tartalmazzák –, nem jelent meg összefoglaló, a professzor élete munkásságát egészében értékelni próbáló kiadvány. A szerzőpáros munkájának legnagyobb értéke, hogy hiányt pótol a mai andragógiai szakirodalomban.

A recenzenst, aki Durkó Mátyással 1968–1992 között munkatársként, majd annak haláláig magánemberként szoros kapcsolatban állt, olvasás közben három dolog érdekelt, amelyek alapján a szerzők teljesítményét értékelni szándékozott.

1. Milyen az ideológia és politikum, valamint a szakmaiságtudományosság kapcsolatának megítélése a terjedelmes, és több politikai-társadalmi korszakon átívelő életmű értékelésében.

2. A szakmai munka és a tudományszervezői tevékenység egybefonódásának szerepe Durkó Mátyás munkásságában.

3. A folyamatos helyesbítés, rektifikáció, egyfajta rekurrencia Durkó Mátyás tevékenységében.

Szerzők mindhárom probléma tekintetében jól (bár természetesen nem azonos mértékben) teljesítenek. Ez a monográfia második kiemelésre méltó értéke. Rögtön hozzáteszük, hogy a harmadik értékes jegy abban ragadható meg, hogy T. Kiss Tamás és Tibori Tímea Durkó tudományos portréját három kiemelkedően fontos kortárs szak kollégája: Szokolszkyné Várnagy Marianne, Csoma Gyula és Maróti Andor véleményének és munkáinak tükrében is megmutatják. Ez nem csupán szakszerű eljárás, hanem tudománytörténeti szempontból is erősíti a szerzőpáros munkáját.

Egészen biztosan az volt a legnehezebb feladat, hogy megmutassák, *mennyivel nagyobb* a tudományos-szakmai érték aránya Durkó munkásságában, mint az ideológiai-politikai szempontokra való hivatkozás a népművelés szükségességének igazolásában. Szorosan ide

kapcsolható az ún. interdiszciplinaritás kérdése is. Senki nem tudja ma már megmondani, hogy ez a fajta megközelítés kényszerűség volt-e vagy helyes felismerés Durkó Mátyás részéről. Két dolog azonban biztosan megállapítható: egyrészt, hogy valóban erény lett a szükségből, ha szükség volt két, már elismertebb tudományhoz (pszichológia és szociológia) való kapcsolódásra; másrészt, ha a valóság bármely jelenségét több tudományág redukciós szintjén is igyekszünk feltárni, az csak nyereséget jelenthet a tudományos megismerés számára.

Nagyon fontos volt bemutatni a szakmai-tudományos tevékenység és tudományszervezői munka párhuzamosságát, mert a Durkói életmű igen fontos értékéről van szó. Egy bevett, hosszú, akár évszázados múlttal bíró szaktudomány esetében ez a feladat magától értetődő, és bizonyára meg is oszlik a szakma legjelesebb képviselői között. Egy induló diszciplína más utakon jár, hiszen közben még meg is kell harcolnia önnön létezésért, akár merőben új utak törésével is. A két szerző jól mutatja be Durkó hihetetlen munkabírását és töretlen küzdelmét a szakma és a képzés ügyéért. Jellemző volt az Alföld-vitát lezáró 1965-ös debreceni tanácskozáson a miniszterhelyettes intelme a képzés szükségyszerűen gyakorlati irányultságát hangsúlyozandó. Ezt követi a budapesti egyetemi képzés megszüntetése és átirányítása a tanítóképző főiskolákra. Senki nem tudja, miért „menekült meg” Debrecen? 1968-tól azonban hallgatói cseregyakorlat címén 3 hetes, devizamentes csere formájában kötelező

„ajándékot” kap a tanszék: a leningrádi Krupszkaja Népművelőképző Főiskola 20 fős csoportja jön Debrecenbe. Világossá válik, mi lehetett a képzés gyakorlati jellegét hangsúlyozó felfogás mintája: a szovjet hallgatók egyszakosak, 4 éves képzésük kisebb része általános elméleti, másik fele gyakorlati felkészítés a művészeti öntevékenységre.

Durkó tudományos munkássága során gyakran vissza-visszatér korábbi írásaihoz, munkáihoz. A fogalomponosítás, főképpen a kiegészítés vagy más keretek közé helyezés nem ritka jelenség nála. Ezt nevezhetjük rektifikációnak. A monográfia ezt is érinti, de – érthető módon – nem tudja láttatni annak okait. Az okok feltárása nagyon aprólékos forráskritikai munkát igényelne, ami nem biztos, hogy megérné a fáradságot. Elégedjünk meg a folytonos javítás, tökéletesítés biztosan létezett szándékával.

A Durkó Mátyás munkásságát értékelő több fejezet után, kiegészítésként, dokumentumokat, galériát, valamint négy, terjedelmes, nagyon olvasmányos és Durkó személyét plasztikusan felidéző interjút találunk:

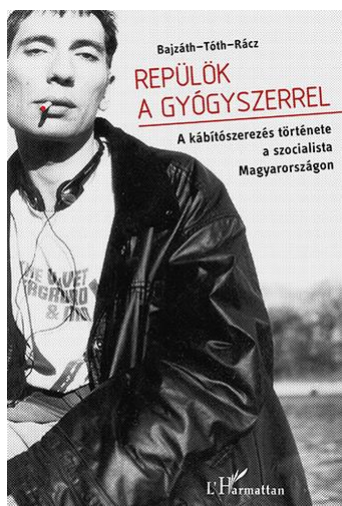
- özvegyével, Durkóné Bálint Edit-tel,
- pedagógus lányával, Durkó Edit-tel és
- két egykori kollégájával: Sári Mihálllyal és e sorok írójával.

A kiadvány a szegedi Belvedere Meridionale Kiadó és a két szerző – akik egyébként a család mellett a hagyatékgondozói – kiadásában jelent meg.

Boros Sándor

**Bajzátth Sándor, Tóth Eszter Zsófia és Rác József:
Repülök a gyógyszerrel.
A kábítószerelés története a szocialista Magyarországon**

L'Harmattan Kiadó, 2014.

Különleges könyvvel ismerkedhet meg az olvasó, ha kezébe veszi Bajzátth Sándor, Tóth Eszter Zsófia és Rác József munkáját. Beleolvasva betekintést nyerhetünk a hetvenes, nyolcvanas évek magyar társadalmába, drogpolitikájába, az underground zenei színtérhez kapcsolódó szubkultúrákba, és a megismerkedhetünk ex-kábítószerfüggők személyes történeteivel is. A szerzőhármas egyik tagja, Bajzátth Sándor maga is felépült függő, akinek a teljes életútját áttekinthetjük a könyvön keresztül. Tóth Eszter Zsófia történész, a Kádár-korszak elismert kutatója. Főként a mikrotörténelem szemlélet-

módja segítségével, az *oral history* eszköztárát felhasználva vizsgálja a korszakot. 'Puszi Kádár Jánosnak' című kötetében a munkások helyzetét elemezte több saját készítésű életútinterjú alapján, míg a Murai Andrással közösen jegyzett 'Szex és szocializmus' a korszak szexualitásával foglalkozó társadalomtörténeti munka. A harmadik szerző, Rác József pszichiáter, pszichoterapeuta szakorvos, a hazai addiktológia egyik legnagyobb szaktekinvélye. Több évtizede foglalkozik ifjúsági szubkultúrákkal, fiatalkori devianciákkal, számos publikációja jelent meg a drogfogyasztás szociológiai, társadalmi kérdéseiről. Kutatási módszere kvalitatív, jellemzi az alapos megfigyelés, a "terepmunka", és a félig strukturált interjúk felhasználása. Látható tehát, hogy a két kutató szemléletmódja, módszerei alapvetően hasonlóak, míg kutatási területük eltérő: Tóth Eszter Zsófia történészi-levéltári megközelítése és Rác József orvosi-pszichiátriai alapú vizsgálati módszere remekül kiegészítik egymást, Bajzátth Sándor pedig első kézből nyújt hiteles és megrázó képet a korszak drogfogyasztási szokásairól.

A könyv első felében inkább a történészi megközelítés és a drogpolitikai szemszög érvényesül. A szer-

zók itt ismertetik kutatási eredményeiket. Számos levéltári forrás, korabeli újságcikk, rendőrségi jelentés és szakdolgozat feldolgozásával gondoskodtak arról, hogy valóban alapos és hiteles áttekintést adjanak a Kádár-korszak kábítószerelési szokásairól. Az első fejezet a korszak drogpolitikájának rövid történeti áttekintésével indul. Kiderül belőle, hogy a szocialista rendszer nem igazán tudott mit kezdeni a problémával: kezdetben tabusították a témát és igyekeztek nem tudomást venni a jelenségről. Az első ismert, kábítószer-használatból eredő hazai haláleset 1969-ben történt, az első szaktudományos cikk mégis csak pár évvel később, 1973-ban jelent meg e témában Dr. Kisszékelyi Ödön orvos-pszichiáter tollából, aki egy évvel később a pártvezetés figyelmét is felhívta a problémára. Ez az Aczél Györgynek címzett levél – melyre Tóth Eszter Zsófia bukkant rá levéltári kutatási során, és végső soron a könyv alapötletét is adta – állami beavatkozást sürgetett a kábítószerelés visszaszorítása érdekében. Ennek hatására a 70-es évek közepétől intézményesültek a droghasználat ellen tett erőfeszítések, de a rendszer tisztán rendőrségi kérdésként kezelte az ügyet. Prevenció gyakorlatilag nem létezett, és a drogról való leszoktatás módszerei is gyerekcipőben jártak. Súlyosbította a helyzetet, hogy a párt a nyilvánosság előtt tabusította a kérdést. Az első kábítószer-fogyasztással foglalkozó újságcikkek, könyvek, szociográfiák, dokumentumfilmek csak a nyolcvanas évek közepétől jelenhettek meg, egészen addig tilos volt publikálni az ezzel foglalkozó munkákat.

A következő fejezet áttekinti a magyarországi szerhasználati szokásokban fellépő változásokat, a hetvenes évek végére jellemző (Parkán, Gracidin), és a nyolcvanas évek elején elterjedt (Hydrocodin, Noxyron) vényköteles gyógyszerektől a nyolcvanas évek második felére népszerűvé vált mákteaázásig. A szerzők egy mai szemmel szurreálisnak tűnő világot mutatnak be, ahol a drogfogyasztók saját készítésű térkép alapján járják sorra a környékbeli patikákat és virágboltokat, hogy beszerezzék napi adagjaikat. A vidéki mákföldek megmetszése közösségi élménynek számított köreikben, néhány módszer pedig – egyfajta szocialista blokkon belüli baráti együttműködésként – lengyel fiatalokkal érkezett az országba. Előfordult még a marihuánás cigaretta, és a drogos társadalom alsó rétege által kedvelt ragasztózás, avagy „szipuzás” is, viszont a „klasszikusnak” számító nyugati szerek csak nehezen juthattak be akkoriban Magyarországra. A szerzők megállapítása szerint létezett ugyan kábítószer-csempészet, de Magyarország akkoriban inkább tranzitországnak számított, és egészen a rendszerváltást követő évekig csak elenyésző mennyiség került az utcára a csempészett szerekből.

A továbbiakban a szerzők a droghasználathoz kapcsolható haláleseteket veszik górcső alá, korabeli rendőrségi iratok alapján. A növekvő számú halálozás és a droghasználattal összefüggő bűncselekmények (lopás, recepthamisítás) 1978-ra a kábítószerkérdés kriminalizálásához vezettek, a fogyasztókat pedig stigmatizálták: deviánsnak, rendszerellenesnek bélyegezték

öket. Az „ellenforradalmár” kitétel is előkerült: ez volt az „eretnek” szó kommunista szinonimája. Aki eltért a dogmáktól, hamar a homlokán találhatta ezt a bélyeget. Számos büntetőper indult kábítószerrel való visszaélés miatt, melyek közül néhányat ismertet is a könyv.

A következő fejezetben a téma médiareprezentációját tekinthetjük át. Jól mutatja a Kádár-rendszer „drogpolitikájának” fonákságát, hogy a kábítószerrel foglalkozó első cikk, a *Pálma és a majmok* csak 1985-ben jelenhetett meg – holott már egy évtizeddel korábban elkészült. Később, a sajtóhírzárlat feloldása után sorra készültek a jelenséget bemutató kiadványok és dokumentumfilmek, 1987-ben pedig egy rockzenei kábítószer-ellenes kampány is indult, *Maradj köztiink* címmel. A soron következő fejezet a rendszerváltás utáni állapotokat mutatja be, korabeli rendőrségi források és szakdolgozatok alapján. Tóth Eszter Zsófia felhívja a figyelmet, hogy drogügyben a korszakhatár nem a rendszerváltás évére, hanem valójában 1992-93-ra tehető. Akkoriban kezdtek ugyanis beáramlani a nyugati szerek Magyarországra, ami a kábítószerhasználat elüzetiesedéséhez vezetett. Korábban inkább összetartó, cserekereskedelmet folytató, szubkulturális jellegű közösségek fogyasztottak drogot, és ebben a közegben nem volt hangsúlyos a pénz szerepe. A „klasszikus” nyugati szerek megjelenése azonban magával hozta a nyugati típusú kábítószer-bűnözés és drogpia kialakulását.

A kötet második felében felépült szerhasználók életútjait kísérhetjük végig. Ez a szekció jóval olvasmá-

nyosabb: két nagyobb, és számos kisebb szerkesztett interjú kapott benne helyet. Az első nagyinterjú Szabó Lászlóval, *alias* Abigéllal készült, aki a korszak egyik legendája: ő az első fiatalos, akit kábítószerrel való visszaélés miatt elítéltek Magyarországon. Történetét a szerzők rekonstruálták: csak a könyv elkészültének finisében sikerült kapcsolatba lépniük a most Hollandiában élő Abigéllal, így az interjúrészleteket csak kiegészítésnek használják életútjának bemutatásához. A másik interjúalany Bajzáth Sándor, a könyv egyik írója. A vele készült, szerkesztett interjú inkább autobiográfiai jellegű és végigkíséri a teljes életutat, gyermekéveitől napjainkig. A kötet egyik lehangsúlyosabb része, körülbelül egyharmadát teszi ki a teljes terjedelemnek. Hiánypótló kordokumentum, mivel Bajzáth tizenöt éves pályafutása több nagy drogos korszakon is átível, a nyolcvanas évek kezdetétől egészen a kilencvenes évek végéig. Megismerkedhünk egy jó anyagi körülmények közé született, tudásra vágyó fiatalemberrel, aki kereste, de nem találta önmagát. Végigkísérhetjük, hogyan kezdett „anyagozni” akkori barátnőjével, hogyan vált függővé, hogyan vallott kudarcot számos leszokási kísérlete, hogyan érte el a mélypontot, majd olvashatjuk a történet ritkaságszámba menő, de szerencsés végkifejletét is. Bajzáth bátran szembenéz a démonaival, nem próbálja megtagadni a múltját, vagy szépíteni a történeteken. A visszaemlékezés húsbavágóan őszinte, és markánsan kiérződik belőle a késő Kádár-korszak fullasztó szürkésege, és a változásra vágyó fiatalság kiút-

keresési vágya. „Az 1980-as évek eleje, akkor volt ez az iszonyú szürke pártállam teljesen reménytelen időszak. Van ez a Margarethe von Trotta film, az Ólomidő, olyan jó a címe. Az 1980-as évek elejének hangulatát visszaadja, amikor minden úgy áll és nem történik semmi, és az az érzés, hogy ez egész életben így fog maradni.” Az életút-interjú befejezése után egy különleges párbeszéd megörökítése következik: Bajzát 25 év után újra találkozik Gábrriel György ifjúságvédelmi nyomozóval, aki legutóbbi találkozásukkor recepthamisítás és kábítószerrel való visszaélés gyanúja miatt hallgatta ki őt. A korábban ellentétes oldalon álló felek múltra visszatekintő beszélgetése nagyon érdekes színfoltja a könyvnek.

A záró fejezetekben az interjúkészítés módszertana, a szerhasználók történeteinek jellemző narratívái és azok elemzése is alkotják a vezérfonalat. E tematika szerint haladva számos úgynevezett vándortörténet ismerhetünk meg: különböző emberek történeteit nagyon hasonló motívumokkal. A szerzők megállapítják, hogy ezek az ismétlődő történetek sok esetben az anekdota ismérveit követik. A sztorik többnyire a kábítószerhez kapcsolódnak: megjelennek bennük a közösségkeresés élményével, a patikával és dealer-ekkel kapcsolatos anekdoták, és a halott barátokról, a felépülés nehézségeiről szóló történetek is. Ez a szakasz a leginkább szociológiai szemléletű a kötetben. Az utolsó fejezetben a szerzők összegzik kutatási eredményeiket: többek között megállapítják, hogy a droghasználókban nem érdemes

politikai ellenállókot látni, magatartásuk egyfajta kivonulásként értelmezhető a köznapiság szürkeségéből, vagy identitáskereső aktusként, de nem minősülhet rendszerellenességnek. Napjaink drogpolitikája is kap némi bírálatot, mivel a szerzők véleménye szerint még mindig kevés szó esik azokról a társadalmi problémákról, melyek a kábítószerfogyasztáshoz vezetnek, a társadalom még mindig az egyén felelőségét helyezi előtérbe.

A könyv kiadása esztétikus, jól szerkesztett. Néhány apróbb szerkesztési hiba ugyan előfordul: néhány mondat duplán szerepel, és ugyanaz a kép két helyen is megjelenik. Ettől eltekintve szépen felépített és jól értelmezhető a kötet, mindig lehet tudni, mikor olvassuk a szerzők elemzését és mikor visszaemlékezést, valamint a lábjegyzetek is jól helyezkednek el. A „Repülök a gyógyszerrel” előnye, hogy stílusa teljesen közérthető és olvasmányos, így a szárazabb tudományos munkáktól idegenkedők is bátran tehetnek vele egy próbát. Szakmabelieknek számára szintén értékes lehet a benne szereplő interjúk, adatok, elemzések, és a magas szakmai színvonal miatt. Tudományos munka, drogpolitikai elemzés, személyes pokoljárás története, kordokumentum: részletesen és lebilincselően mutatja be a Kádár-rendszer társadalmának egy elfeledett és elfeledni kívánt szegletét. Bárki megtalálhatja benne az őt érdeklő részleteket, akár a korszak kábítószer-pereire kíváncsi, akár csak régi máktea-receptekről szeretne olvasgatni.

Cserhádi Csongor Lóránt

Hit – tudomány – közélet
Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944.

II. kötet.

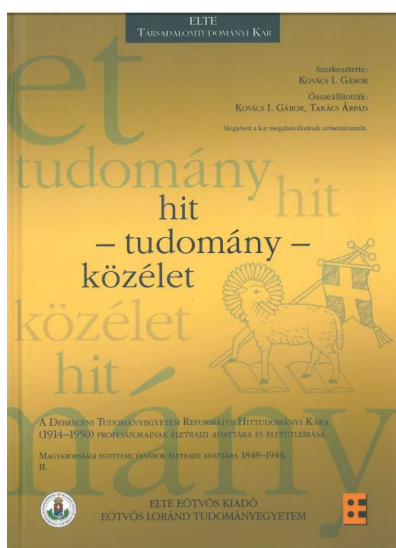
A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara
(1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása.

Szerkesztette Kovács István Gábor

Összeállították: Kovács István Gábor–Takács Árpád

Történelmi Elitkutatások – Historical Elite Research 9.

ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 220 oldal

A *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* című sorozat első kötete 2012-ben jelent meg *Diszkrimináció/Emancipáció – Asszimiláció/Diszkrimináció. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok* címmel (A kötetet Ifj. Barta János ismertette e lap hasábjain: *Debreceni Szemle* 2013/2-3, 145–149.). A sorozat két esztendővel

később megjelent második kötete az 1914-ben induló Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Kara professzorait mutatja be 1950-ig, amikor is az intézmény kényszerűségből visszatért a Református Kollégium szervezeti keretei közé, Református Teológiai Akadémia néven. A két kötet alcíme önmagában is jelzi a sorozatszerkesztő, Kovács István Gábor azon szándékát, hogy a polgári kor (1848–1944) Magyarország egyetemi tanárainak életrajzi adattárához a kiindulási alapot a felekezeti hovatartozásban keresi.

A mai olvasó számára azonban, első látásra legalábbis, szokatlan lehet ez az álláspont, hiszen hozzászoktunk, hogy nálunk közel hetven esztendeje nem készül nyilvántartás az állampolgárok felekezeti hovatartozásáról, s így az, hacsak az érintett arról valamilyen módon jelzést nem ad, a nyilvánosság számára rejtve marad. A 19. század közepét követő száz esztendőben mindez köztudomásúlag másként volt: mindenkiről pontosan lehetett

tudni, melyik felekezethez tartozik; ugyanakkor a kor liberális szelleme már megengedte a határátlépéseket is: egy gyermek nem feltétlenül a szülők felekezete szerinti iskolában végezte tanulmányait, nem ment ritkaságszámba a vegyes házasság sem, és a felekezetváltások előtt sem álltak már szigorú akadályok, s végül a hazai zsidóság asszimilációja egyúttal gyakran valamelyik keresztény felekezethez való áttérést is jelentette. Kérdés tehát, hogy egy olyan korra vonatkozóan, amikor európai szinten a szekularizáció felgyorsulása tapasztalható, jogos és szakszerű-e egyetemi tanárok életrajzi adatait és életútleírását felekezeti alapon csoportosítani. Joggal merül föl a kérdés, nem lett volna-e tanácsosabb betű- vagy időrendben, esetleg intézményenként (azon belül karonként) tárgyalni az érintett tudósi életutakat. Kovács István Gábornak a kötethez írt *Bevezetése* azonban világos logikával győzi meg az olvasót, hogy a látszat ellenére a választott tárgyalási mód volt a legtanácsosabb a téma feldolgozásához.

A *Bevezetés*ből kiderül, hogy az adattári sorozat ötlete egy korábbi tudáselit-vizsgálat nyomán merült föl. A tudáselit a tárgyalt korban nagyobb rész – de nem kizárólag – a társadalom középrétegéhez tartozó egyetemi tanárokból állt. Rajtuk kívül ide tartoztak a Tudományos Akadémia tagjai, a tudomány, az oktatási rendszer, a művészeti élet irányítói, sőt a politikai elit egy része is. Ebben a tágabb körben vizsgálódva – amint Kovács István Gábor írja –, „megmutatkozott néhány, a hagyományosan használt társadalomszerkezeti elemeken át-

nyúló vagy azoknak jellegzetes részét képező kisebb-nagyobb szocio-kulturális, etnokulturális alakzat, felekezeti-művelődési tömb: a városi gyökerű német – főleg felvidéki – evangélikus értelmiség; a városi, római katolikus iparosság; az asszimilációs zsidóság változatai; a több generáció óta államszolgálatban álló római katolikus hivatalnokság; a református kollégiumok és partikuláik, valamint a hozzájuk kapcsolódó parókiák és kisiskolák hálózatában, erőterében formálódó magyar etnikumú értelmiségi csoport; a római katolikus svábok és más, vidéki (nem városi) németek feltörekvő földműves és iparos blokkja.” (17. oldal). Ez a felismerés indította a sorozat szerkesztőjét arra, hogy a tárgyalt korszak hazai egyetemi tanárainak életútleírását felekezeti alapon kísérelje meg. Az életrajzi adattár *Bevezetése* meggyőzően igazolja, hogy ezzel a módszerrel sokkal konzisztensebb csoportokat sikerül teremteni az egyes kötetek számára, mint bármilyen más lehetséges csoportosítással.

A szóban forgó kötet a debreceni református lelkészképzés azon időszaka egyetemi tanárainak életrajzi adattárát és életútleírását nyújtja, amikor az a Debreceni Református Kollégium főiskolai karaiból (teológia, bölcsészet, jog) alakult állami egyetemen a Hittudományi Kar kereteiben folyt, 1914–1950 között. A Kollégium keretében 1914 előtt működő lelkészképzés még nem minősült egyetemi szintűnek. A tárgyalt időszakban húsz egyetemi tanár működött a Debreceni Egyetem Hittudományi Karán. Ők a kar viszonylag rövid történe-

téből következően három markáns csoportba sorolhatók. Öten a debreceni állami egyetem megalapítása előtt is a Kollégium teológiai akadémiján tanítottak: Erdős József (újszövetségi írásmagyarázat), Ferenczy Gyula (gyakorlati teológiai tárgyak), Kiss Ferenc (belmisszió, lelkigondozástan), Lencz Géza (dogmatika), Sass Béla (őszövetségi írásmagyarázat). Nyolcan csak az egyetemi időszakban vettek részt a lelkészképzésben: Csánki Benjámín (vallástörténet, etika), Csikesz Sándor (gyakorlati teológia), Révész Imre (egyház történet), Pokoly József (egyház történet), Soós Béla (egyház történet), Varga Zsigmond (vallástörténet), Vasady Béla (dogmatika), Zoványi Jenő (egyház történet). Végül hét egyetemi tanár a tárgyalt korszak utolsó éveiben került a karra, s így munkáját a Kollégium szervezeti keretei közé 1950-ben visszakényszerülő Teológia Akadémián is folytatta: Czeglédy Sándor (gyakorlati teológia), Erdős Károly (újszövetségi írásmagyarázat), Kállay Kálmán (őszövetségi írásmagyarázat), Makkai Sándor (pasztorális teológia), Pákozdy László Márton (vallástörténet), Tóth Endre (egyház történet), Török István (dogmatika, etika).

Az adattár címszavait elsősorban a kiadványsorozatot mozgató történeti-szociológia motiváció befolyásolta. Feltűnően részletes a családi adatok köre: dédszülők, nagyszülők, szülők, testvérek, feleségek (és azok családja) és végül a gyermekek. A nevek számbavétele mellett szó esik az érintettek esetleges nemességéről, felekezeti kötődéséről, foglalkozásáról, vagyoni helyzetéről, iskolázottságáról. A

hagyományos életrajzokkal szemben a kiadvány különös figyelmet szentel az iskolázás középiskolai szakaszának (ez ekkor nyolc esztendő!), amely sokkal komolyabb szerepet játszott az egyes életutak alakulásában, mint ahogy azt lexikonaink címszavainak szerzői eddig gondolták. A legkevésbé – a források hiánya vagy nehéz elérhetősége miatt – a külföldi tanulmányok részleteit sikerült feltárniuk az adattár összeállítóinak. De a peregrináció feltárható fő irányai önmagukban is beszédesek.

A családi adatok és a tanulmányok után az adattárban az egyetemi tanárrá válás előzményeiről és körülményeiről esik szó (doktorálás, magántanári habilitáció, nyilvános rendkívüli vagy rendes tanári cím, meghívásos vagy pályázat útján történt kinevezés – utóbbi szentesítője a király, majd a kormányzó). Az adattár ezután sorra veszi az érintett professzor egyetemi tisztségeit (dékán, rektor, prodékán, prorektor).

Az adattári részt minden személy esetében részletes életút-leírás követi, amely a tanulmányok befejezésétől a nyugalomba vonulásig veszi számba az érintett tudós munkahelyeit, érintve az esetleges párhuzamosságokat (mellékállások) is. Itt esik szó az állami megbízásokról, a bizottsági, egyesületi, politikai szerepvállalásról, az egyházi tisztségekről, kitüntetésekéről, szerkesztői tevékenységről. A címszót végül az érintettre vonatkozó irodalom bemutatása zárja.

Külön kell szólnunk Kovács I. Gábor alapos kötetzáró tanulmányáról, amelyben az adattár tanulságait összegzi (*A Debreceni Református*

Hittudományi Kar professzorainak származásáról és tudományos pályájának néhány mutatójáról az Adattár alapján, 163–203. oldal). A szerző előljáróban hangsúlyozza, hogy az 1912. július 7-én elfogadott törvény értelmében létrehozott debreceni tudományegyetem a Református Kollégium bázisán jött létre, de annak formálisan nem volt jogutódja. Mindez a debreceni egyetemnek egészen 1950-ig határozott református szellemi karaktert biztosított. A Hittudományi Kar tanárait három nemzedékre osztja, ami szinte teljes mértékben fedi fentebbi hármas korszakolásunkat (1. még a kollégiumi időszakban is tanítók, 2. csak az egyetemen tevékenykedők, 3. az egyetemi kar megszűnte után a Kollégiumban működő teológiai akadémián is tanítók). Az 1914-ben kinevezettek a kiegyezés táján születtek, a második nemzedék két évtizeddel később született, s az 1920-as években került az egyetemre. A harmadik generáció a kar megszűnése előtti években foglalta el katedráját. Jóllehet kicsiny csoportokról van szó, Kovács István Gábor mégis úgy látja, hogy az azonos életkoron túl az egyes nemzedékeknek egymástól élesen elkülönülő jellegzetességei vannak: „...az első generációban csaknem kizárólagos volt a századfordulás debreceni református tudományosságba való beágyazódás. A második, összetettebb generációban a legjelentősebb a kolozsvári teológia neveltjeinek jelenléte volt. A harmadik generáció is összetett, de ezen belül már a legfontosabb a saját nevelésű, a Debrecenben immár egyetemi szinten képzett, doktorált, habilitált teológusok szerepe.

Emellett figyelemreméltó itt az is, hogy diákként vagy teológiai tanárként négyen is megfordultak a pápai kollégiumban. A hazai református iskolaközpontok közül a budapesti teológia és a sárospataki kollégium viszonylag kis szerepet játszottak a debreceni egyetemi hittudományi kari professzorok életében.” (168. oldal)

A tárgyalt egyetemi tanárok származását illetően Kovács István Gábor két jelenségre hívja fel a figyelmet. Egyrészt a 18 éves korában református hitre térő Zoványi Jenőn kívül mindannyian ugyanaból a református kollégiumok vonzásában formálódó papi, tanári, tanítói rétegből emelkednek ki, másrészt többnyire legalább egyik ágon nemesi származásúak. Előbbi jelenség kapcsán hangsúlyozza a protestáns lelkészak (Pfarrhaus) évszázados szocializációs szerepét, amelynek a német művelődéstörténet-írásban mára már igen jelentős irodalma van.

A tanulmány az érintettek külföldi tanulmányait illetően is jól modellezhető generációs jellegzetességekre hívja fel a figyelmet. Az első tanárgeneráció legfontosabb célpontja Bécs volt, de emellett bejárták a magyar református diákok hagyományos peregrinációs útját is (Németország, Hollandia). A második generáció tagjai közül már senki sem tanult Bécsben, egyedül apja nyomdokait követve Erdős Károly doktorált ott; Berlin és Utrecht viszont továbbra is vonzó célpont maradt. A harmadik nemzedékből már senki sem érintette Bécsset, és a német, holland egyetemek mellett új célpontként jelent meg peregrinációjukban az Amerikai

Egyesült Államok (Vasady Béla és Czeglédy Sándor a daytoni és princetoni szemináriumban is tanult).

A külföldi egyetemlátogatás irányának módosulása természetesen az élő nyelvek ismeretében is változást hozott: a német és holland mellett egyre jelentősebbé vált az angol nyelv használata. De a változás leginkább a teológiai gondolkodás alakulásában eredményezett komoly átrendeződést. Az első nemzedék szemléletét még az európai teológiai liberalizmus és a sajátos debreceni modern ortodoxia határozta meg, s a liberalizmushoz hű Zoványi Jenő kivételével, „*az egyházas kálvinizmus valamelyik árnyalatához tartoztak*” (199. oldal). A második nemzedék teológiai alapállása már sokszínűbb: jelen van a vallástudományi teológiai irány történeti criticizmusa (Varga Zsigmond) és az egyházas kálvinizmus (Csikesz Sándor, Erdős Károly), de utóbbi felől néhányan már elmozdulnak az új reformátori teológia irányába (Makkai Sándor, Révész Imre). A harmadik nemzedék képviselői többnyire már az utóbbi irány képviselői (Vasady Béla, Török István, Czeglédy Sándor).

Kovács István Gábor megállapításait jól áttekinthető táblázatokkal támasztja alá, melyeknek adatai tulajdonképpen az adattár frappáns

kivonatai (1. a kar tanárainak kinevezési időpontja és tanszékének neve, 2. külföldi egyetemi tanulmányok, 3. tudományos fokozatok, 4. egyetemi tisztségek). A kötetet a témára vonatkozó válogatott irodalomjegyzék zárja.

A szóban forgó kiadvány rendkívül fontos adatokat és összefüggéseket tár fel a hazai tudomány- és művelődéstörténet számára. Szerencsésen egészíti ki a Debreceni Egyetem 100. és a Debreceni Református Kollégium 475. évfordulójára megjelent kiadványok sorát (Gaál Botond: *Kis tanszékből nagy egyetem. A dogmatika szaktárgyi és tanszéki formálódása Debrecenben*, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont–Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2012; *A debreceni egyetem története 1912–2012*, szerkesztette: Orosz István és ifj. Barta János, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012; *A debreceni református lelkészképzés története 1850–2012* című kiadvány várhatóan idén jelenik meg a *Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére* című sorozat IV. darabjaként a Tiszántúli Református Egyházkerület gondozásában).

Érdeklődéssel várjuk a könyvsorozat sokat ígérő folytatását.

Győri L. János

E szám szerzői

Bárczi Zsófia	tanár, egy. docens (Nyitrai Konstantin Egyetem, Nyitra)
Bazsa György	professor emeritus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
Boros Sándor	tanár, ny. egy. adjunktus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
Cserháti Csongor Lóránt	tanár, PhD hallgató (Debreceni Egyetem, Debrecen)
Győri L. János	tanár (Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma, Debrecen)
Hágen András	tanár, szakreferens (Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja, Baja)
Holb Imre	agrármérnök, egy. tanár (Debreceni Egyetem, Debrecen)
Komzsík Attila	tanár, egy. docens (Nyitrai Konstantin Egyetem, Nyitra)
László Béla	tanár, egy. tanár (Nyitrai Konstantin Egyetem, Nyitra)
Monok István	könyvtáros, egy. tanár (Eszterházy Károly Főiskola, Eger)
Peterecz Zoltán	főisk. adjunktus (Eszterházy Károly Főiskola, Eger)
Szamos Mariann	régész-történész, újságíró (Ér hangja, Székelyhíd)
Szegedi Magdolna	tanár, újságíró, munkatárs (Debreceni Egyetem)
Szögi László	könyvtáros, ny. könyvtári főigazgató (ELTE, Budapest)
T. Kiss Tamás	főiskolai tanár (Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest)

DEBRECENI SZEMLE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXIII. No. 2.

NEW ISSUE

2015. II.

CONTENTS

ARTICLES

- Imre Holb*: Position, results and challenges of environmental friendly plant protection of orchards 113
- Mariann Szamos*: The last major cholera epidemic in Cluj (June–September 1873)..... 125
- András Hágen*: Lajos Kossuth and Jupiter’s colour changes 132
- T. Kiss*: Advocate of the evolving/changing people – Mátyás Durkó’s 137
- György Bazsa*: Honorary doctors of four Hungarian universities 145

SCIENTIFIC LABORATORIES ABROAD

- Béla László – Zsófia Bárczi – Attila Komzsik*: Fifty five years of Hungarian-teacher training in Nyitra (1960–2015) 161

BOOK REVIEWS

- History of the Faculty of Arts of Debrecen University II. (2000–2014)
Ed. Klára Papp (*Szögi László*) 172
- Gabriella Varró: In shadow of masters. Sam Shepard’ dramas and tradition
(*Szegedi Magdolna*) 176
- Tibor Frank: Freedom and responsibility: the United States and the German denazification after World War II. (*Peterecz Zoltán*) 180
- Orsolya Száraz: Catalogus librorum Bibliothecae Collegii Germanici et Hungarici Romae. (*Monok István*) 184
- Tamás T. Kiss, Tímea Tibori: Ways of self construction. Mátyás Durkó’s life activity. (*Boros Sándor*)..... 188
- Sándor Bajzáth Sándor, Eszter Zsófia Tóth , József Rácz: Flying with medication. History of drug abuse in the socialist Hungary. (*Cserháti Csongor Lóránt*) 190
- István Gábor Kovács (ed): Faith - science - public life. Biographical database of Hungarian university professors 1848-1944. Vol. II. (*Győri L. János*)..... 194